

A HUNYADVÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

VIII-IK

ÉVKÖNYVE

AZ 1893—1896 ÉVEKRŐL.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTÉK

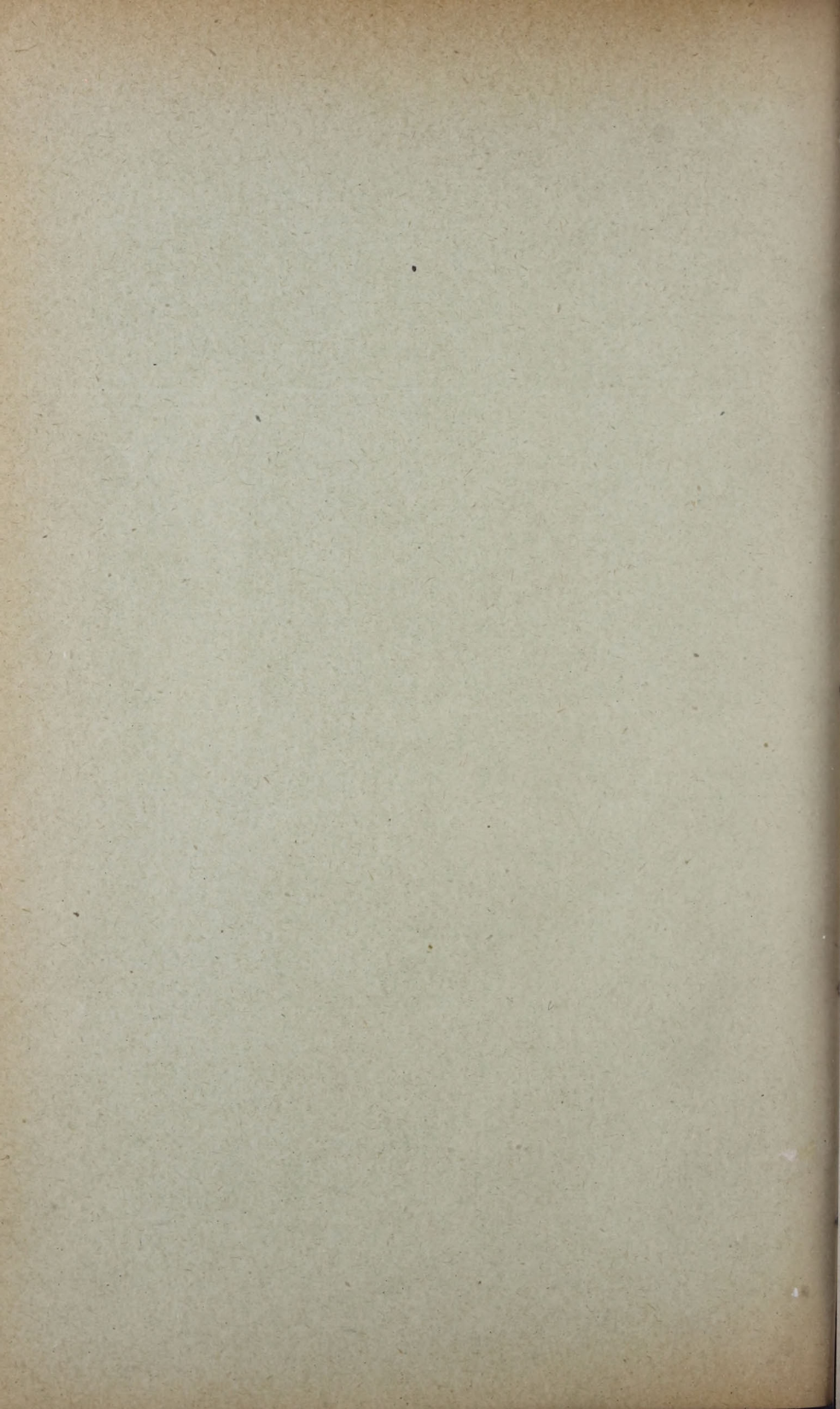
KUN RÓBERT ÉS TÉGLÁS GÁBOR

TÁRSULATI TITKÁROK.

KOLOSZVÁRT,
AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJA.

1897.

A HUNYADVÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

VIII-IK

ÉVKÖNYVE

AZ 1893—1896. ÉVEKRŐL.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTÉK

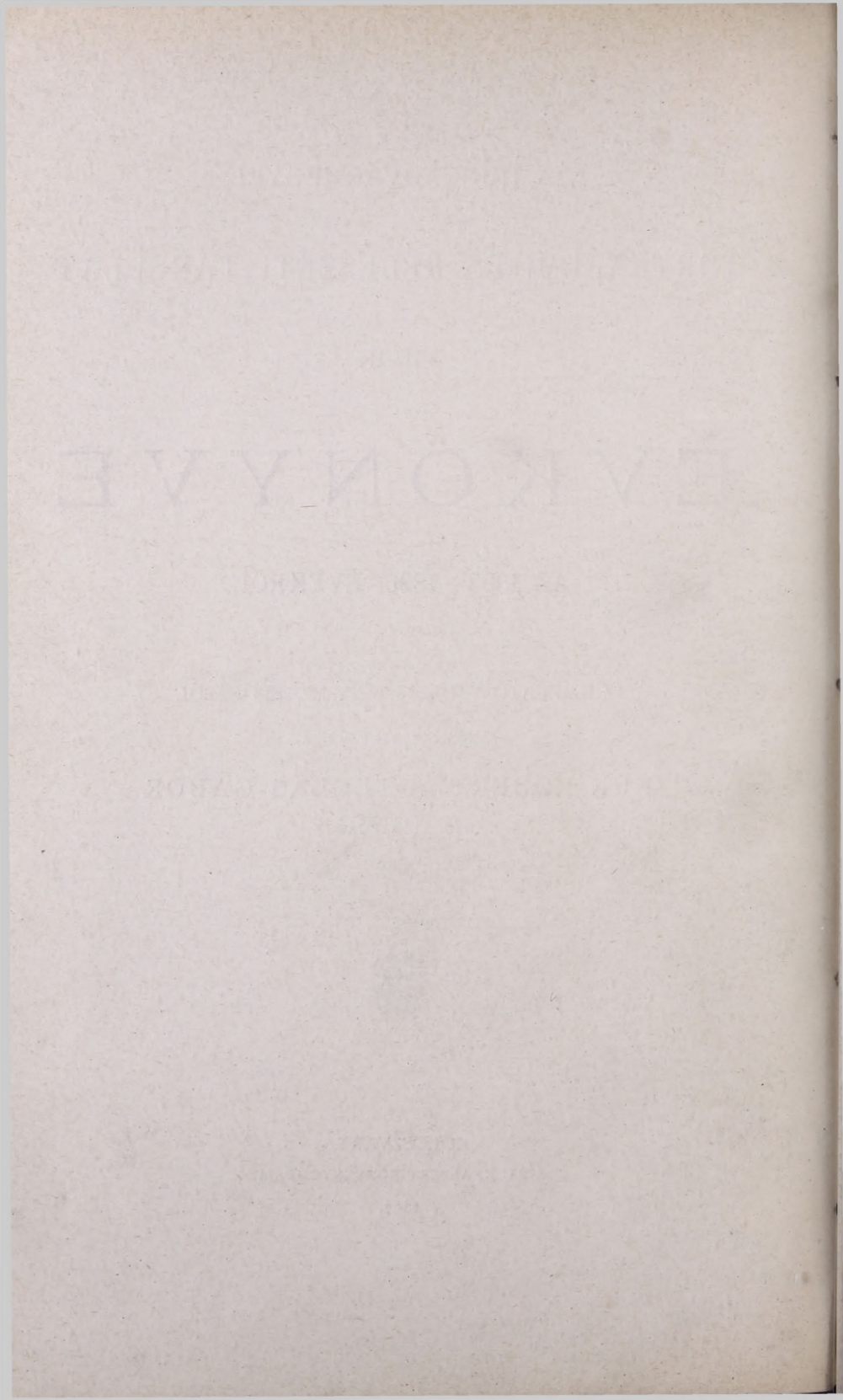
KUN RÓBERT ÉS TÉGLÁS GÁBOR

TÁRSULATI TITKÁROK.

KOLOSZVÁRT,
AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJA.

1897.

TARTALOM.

Értekezések és felolvasások.

	Lap
<i>Gróf Kuun Géza</i> : Elnöki megnyitója a vajdahunyadi vár lovagtermében 1893. évi szeptember 24-én tartott gyűlésen	5
— — Elnöki megnyitója az 1895. június 16-iki közgyűlésen	11
<i>Márkusz Ferencz</i> : A vajda-hunyadi és gyalári vasbányák fejlődése.....	20
<i>Szinte Gábor</i> : Hunyadmegye címere	27
— — Sarmizegetusa, Ulpia Trajana (Várhely) amphitheatruma (1. tervrajzzal)	35
<i>Kolumbán Samu</i> : Lozsádi népdalok és táncszók	38
<i>Téglás Gábor</i> : A két Küküllő völgyfejénél látható római végvárok és határ- töltések viszonya Dácia katonai és tartományi székhelyeihez vagyis Apulumhoz (Gyulafehérvár) és Sarmizegetusához (Várhely).....	53

Millennáris emlékünnepeink.

Millennáris emlékbeszédek Hunyadmegye 1896. évi május 14-én tartott millennáris diszgyűlésén:	
1. Báró <i>Szentkeresztly György</i> főispán megnyitó beszéde	61
2. <i>Hollaki Arthur</i> alispán beszéde	62
3. Gróf <i>Kuun Géza</i> beszéde	66
4. <i>Réthy Lajos</i> kir. tanácsos, tanfelügyelő emlékbeszéde	73
Vármegyénk millenniumis emlékünnepe az 1896. évi szept. 4-én leleplezett vulkáni és a szept. 5-én felavatott vaskapui emlékoszlopoknál	79
I. A vulkáni emlékoszlopnál:	
1. Br. <i>Szentkeresztly György</i> megnyitó beszéde	80
2. Dr. <i>Sólyom-Fekete Ferencz</i> emlékbeszéde	81
3. <i>Fanza Vazul</i> petrozsényi szbíró beszéde	84
II. A vaskapui emlékoszlopnál:	
1. Br. <i>Szentkeresztly György</i> megnyitó beszéde	87
2. <i>Kun Róbert</i> alkalmi beszéde	88
3. <i>Lády Gyula</i> r. kath. lelkész imája	90
4. <i>Nesztor Miklós</i> román püspöki vikárius ünnepi beszéde	91
5. <i>Hollaki Arthur</i> alispán beszéde	93
6. <i>Pietsch Sándor</i> főszbíró beszéde	94

	Lap
Hunyadmegye II-ik millennáris és Pataky László által megfestett Hunyadi János kép leplezésével egybekapcsolt közgyűlésen tartott beszédek:	
1. Bárá <i>Szentkeresztly György</i> főispán megnyitó beszéde	96
2. <i>Réthy Lajos</i> kir. tanácsos, tanfelügyelő ünnepi beszéde	97
Társulatunk millennáris közgyűlése:	
1. Gróf <i>Kuun Géza</i> elnöki megnyitója	101
2. Dr. <i>Márki Sándor</i> tiszteleti tag felolvasása: Európa politikai constellatioja a honfoglalás idejében, 896-ban.	106
A dévai m. kir. állami főreáliskola millennáris ünnepe:	
1. <i>Téglás Gábor</i> igazgató ünnepi beszéde	117
2. <i>Kun Róbert</i> rendes tanár beszéde.	119
A hunyadmegyei Emke millennáris díszgyűlése:	
1. <i>Réthy Lajos</i> kir. tanácsos elnöki megnyitója	124
2. Gróf <i>Kuun István</i> : Az EMKE és az ezredév. (Költemény)	126
3. Dr. <i>Farkas Béla</i> : Hunyadmegye jelentősége az első ezredévben	128
<i>Gróf Kuun Géza</i> : Gondolatok a magyar faj hivatásáról az új ezredév küszöbén	133

Hivatalos rész.

A társulati gyűlések rövid krónikája 1893 januárjától 1896 májusáig	137
A társulat tagjai:	
Tiszteleti tagok.	146
Elhalálozott tiszteleti tagok	146
Alapító tagok	146
Rendes tagok	149
Vagyonmérleg 1897 február 10-én	152
Tisztikar	152
A társulattal csereviszonyban álló társulatok	152

ÉRTEKEZÉSEK, FELOLVASÁSOK.

GRATIAS AGIT - BELGIUM

ELNÖKI MEGNYITÓ.

Mondotta a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat választmánya által a vajda-hunyadi vár lovagtermében szeptember hó 24-én rendezett felolvasó ülésen
gróf KUUN GÉZA.

Tisztelt Közgyűlés!

Valamint a természetben fény és árnyék, világosság és sötétség s az évszakok váltják fel egymást s váltakoznak szüntelenül, úgy a történelemben is az események kifejlődései, a korszakok bontakozásai közt árny és fény, világosság, borulat és sötétség nyilatkoznak; és valamint az elvetett mag és a növényi élet minden csirája fejlődik, úgy, hogy neki adatott, ha a fejlődésre szükséges feltételek meg vannak, a lég ottan ottan hideg és hidegülő áramlatai, a növekedő árnyak, az éjjeli sötétség, a hideg évszak daczára is, úgy a történelmi fejlődést meg nem hiúsítják az idők mostohaságai, az erkölcsi hanyatlás, a zsarnokság, a vakbuzgóság heve a közöny hidege, az árulás vagy valamely mélyre ható országos szerencsétlenség, csak az erkölcsi világrendet megtartó alaperők legyenek meg, milyen az önmagában való bizalom, a hazaszeretet, az Istenben vetett hit, melyből csak annyi, mint a mustármag, a hegyet is megmozdítja és a melynek semmi sem lehetetlen.

Údv néked óh, vár, Hunyadiak ősi vára, ezredéves itt lakozásunk ünnepének estéjén! Közel egy félezed óta neved a hősök egyik legnagyobbikához fűződik, s azóta az idők mennyi viszontagságait tapasztalád búban és örömben; a szerencse csillaga a hazai egen, hol szertelen igen fénylett falaid pártázata, bástyáid orma felett, hol megint a hazafiak elmondhatták a költővel:

Rosz időket érünk,
Rosz csillagok járnak.

Falaid jól ismerik az örömiadást, a vészjelt s a vészkiáltást, a nyílt ellenséget s a titkolódzót, az egykori zajt s a kriptai csendet, a közöny fagyát s a lelkesedés hevét. Üdv neked óh vár!

Ephialtes nem volt, ki az ellenséget a vajda-hunyadi vár falai közé vezette volna, a viszálykodás gyakran dúlt hazánkban a haza-fiak közt, de árulókról alig tud történetünk. Theopompos megőrizte Herostrates nevét a jón városok határozata ellen. A hazai Klio ilyenekről sem tud. Az a tűz, mely 1854. április 13-dikán éjjel a vár északkeleti részében támadt, minden valószínűség szerint vigyázatlanságból eredt s nem Herostratos vagy a boszúállás műve. A ki az akkori romokat látta, a költővel így szólhatott:

S így kiégve
Hunyad éke
Vad viharok durva fészke!

Ámde eljött egy jobb kor s a társadalom és a magyar állam figyelme a jelen életerős alkotásai közt a múlt idők dicső emlékéi romjai elől sem zárkózott el s ez nem is lehetett volna másképen, hiszen a nagyság és dicsőség mindig aktualis és soha el nem évül, s eljött az a férfiú, a ki a Hunyadi vár felépítésének érdekében szóval, írásban és tettel működni meg nem szünt szive végső dobbanásáig. Megnevezem é? minek? neve mindnyájunk ajkán lebeg, emléke mindnyájunk szívében él. A vár nagyrészt felépült, bár még sok a teendő. Reméljük, hogy a befejezés nem fog soká késni.

És a vajda-hunyadvári egyesület, a mely itt e vár falai közt alapült, hol van? kérdehetik sokan. Közvetlen működései nincsenek, tagjai többé gyűlésekre össze nem sereglenek, de hiszem és reménylem, hogy azok száma meg nem apad, sőt a haladó évekkel nagyban fog gyarapodni, mert a jövő nemzedék összesége fog majdan és nemsokára porlepte nyomaikba lépni.

Az emberek élete olyan, mint a földre kiöntött víz, vagy mint az árnyék s csak is az elvégzett munkában nyer tartósságot, az eszmék azonban örökéletűek. Ugyanazon lelkesedés, ugyanazon törekedés, mely a vajda-hunyadvári egyesület tagjait áthatotta, biztosan reménylem, a jövő kor közvagyonává lesz, csak hogy az a jövő kor több oly tényező közreműködő ereje által lesz segítve, a melyeknek az említett egyesület segítségével nélkül szűkölködött. A mű-

emlékek iránti érdeklődés nőttön nő, a történelmi tudás tágul és tisztul, a hazaszeretet mind inkább fogja egyesíteni hazánk testvéreiket s ekkor Vajda-Hunyad várára, mint a hazai szent föld zárándok helyére el fognak jönni a hazafiak nyelv és vallásfelekezeti különbség nélkül egy hatalmas érzéstől áthatva, egy és ugyanazon vezérszavak tündöklését látva az egen. A győzelmek bő aratásában Hunyadi János vezérlete alatt részt vettek hazánk összes népei s Mátyás király igazságossága mindegyikökre kiterjedt s a művelődésnek általa megszerzett s biztosított jótéteményeiben a magyar szent korona összes népei részesedtek.

»Hullatja levelét az idő vén fája,« mondja a költő, de nyilván látjuk, vannak e fának örökzöld, hervadhatlan levelei is, ilyen hervadhatlan levél a »dulcis amor patriae,« az a testvéri szeretet, mely öntudatlanul bár és sokszor láthatatlanul a közös haza gyermekeit egymáshoz fűzi, a tökéletesedésről való hit, a philanthropia, a munkásság s az isteni gondviselésben vetett bizalom. Ha elborúl az igazság napja, e hervadhatlan levelek sem láttatnak többé, de az igazság napja előbb-utóbb kivilágosodik, *blandi post nubila soles*, Az iráni népek ősrégi hitregéje a világosság és sötétség harczáiról, melyekből végre is az előbbi lép ki győzőként s biztosítja uralmát az emberi nem történetében, minden jel oda mutat, előbb-utóbb valósággá lesz.

Méltókép hogyan készülődünk bemenni a nagy kapun, mely évezredet évezredtől választ el?

Méltóbb készülődésünk nem lehet, mint a mukálkodás, a tevékenység minden terén, munkában az élet, *Isten is munkára fizet*, mondja a régi közmondás. Így legyen azon kapu évezredes felvonulásunk diadalmának kapujává. Nem elég a munka értékét ismerni, hiszen azt minden pénzért cselekedő tudja, nem elég azt szeretni, de világos öntudattal kell bírnia mindenkinek arról, hogy az általa a jóban jól végzett munka része azon közmunkának, melytől hazája, nemzete előmenetele függ. Ünnepi készülődéseink egyike abból álljon, hogy mind jobban ismerkedjünk meg azon földrészszel, melyről a Pannonia megvételéről szóló ének így emlékezik:

Lakóföldre nagy jó volna,

Hogy annál jobb sehol nem volna,

melyet az idegen Freisingi Ottó, XII. évszázadból való író, Isten paradicsomához s Aegyptomhoz hasonlít: *tamquam paradysus Dei*,

vel Aegyptus s melyet mindnyájan büszkén és boldogan hazánknak nevezünk. Hazánk egészét úgy ismerhetjük, ha részeit minél alaposabban ismerjük. A «hunymegyei történelmi és régészeti társulat» azon czélból alakult meg, hogy megyénk múltját és jelenét lehetőleg felderítse s több már tíz esztendőjénél, sőt közel van már a három lustrum betelése, hogy választmánya tagjai ezen czéla lankadást nem ismerő munkát fordítottak. Kutatták a megye természeti nevezetességeit, mindennemű terményeit, a népet nyilatkozatait, jelesen a népköltészet mezei virágait, a hitregék töredékeit, a népmeséket, a népbabonát, az itt beszélt nyelvjárások sajátosságait, a megyei népviseleteket, a megyében bárhol elszórtan létező s ezen megyére vonatkozó mindennemű régiségeket, történeti emlékeket, okmányokat, kézírati műveket, nyomtatványokat, nemesi címereket, közpecséteket. E kutatások jelentékeny eredményekre vezettek s megyénk múltjának nem egy homályos rejtékét világosították meg. És még sincs monographiánk! Ha anyagi eszközeink megengedték volna, bizonyára már létre jött volna a régtől fogva óhajtván várt Hunymegyei monographia, de ennek költségei sokkal többre mennek annál, mint a mit czéljainkra áldozhatunk. Magyarország legtöbb megyéje immár elkészült monographiájával s a melynek még nincs, lázasan siet a mulasztást pótolni. Szomszédaink: Arad- és A. Fehérmegye sürgősen íratják monographiaikat, Dobokamegyéé már rég megíratott, Szolnok-Dobokaé jeles tudósunk Réthy László most írja. De nem csak megyék és városok, hanem az országszerte virágzó közművelődési intézetek, jelesen az iskolák, évkönyveik összeszerkesztésével, történetök megírásával készítik elő magokat az országos ünnepre. És nálunk Hunymegyében mélysége hallgatás egy ily munka megírásáról. Egyesek éjjeli gyertyavilágnál is munkálkodnak ugyan, jegyzetet jegyzetre halmoznak, de a megírandó s közre adandó megyeismének kiválóan sürgős ügye a nyilvánosság előtt évek óta nem tárgyalatott, arról szó nem volt. Két évtized előtt megyénk egyik lelkes bizottsági tagja indítványára a monographia szerkesztésének ügyét egy több tagú bizottságra bízta, melybe én is beválasztattam. Ez a bizottság fájdalom! darab ideig csak névszerint élt, s lassan magában elenyészett. Évek előtt egyik megyegyűlésünkön a régi indítvány elővetelét kértem hivatkozással a

változott viszonyokra, az időközben megalakult hunyadmegyei történelmi és régészeti társulatra, mely az elvégzendő munkával megbízandó lenne. Az indítvány megújítása lelkes fogadtatással találkozott ugyan, de felhozattott, hogy ez idő szerint nincs o'ly megyei alap, melyből a megírandó munka költségei fedezhetők volnának. Ismét teltek évek s íme már úgyszólván a millennium küszöbéhez értünk. A monographia mellett felhozott érvek egyről-egyre érvényben vannak s ezekhez most hozzájárul a sürgősségi indok is. Hogyan lehessen az, hogy éj Hunyadmegyében, a történet klasszikus földjén, ne tudjon létre jönni egy a jelenkor kívánalmainak megfelelő monographia, itt, a hol erre országunk egyik legdicsebb műemléke, Vajda Hunyad vára, és annyi más történeti nevezetességű emlék halgatagon ugyan, de azért mindenkinek érthetően, ki nem csupán a jelenben s a jelennek él, hatalmasan felserkentenek, e munka teljesítésére indítanak s a hol az erre való előkészületek nagyrészt a hunyadmegyei tört. régészeti társulat évek hosszú során megtette! Még nem késő, vállvetett munkával a monographia létre jöhet, de már nincs többé idő a hosszas előértekezletekre, az irányelvek feletti vitákra, hanem tenni kell nagy serénységgel, mert időnk rohan s két év és néhány hónap elteltével immár a millenniumi ünnepre fognak megkondulni hazánk összes harangjai. Az én indítványom, a mikor azt tettem, kívánt sikerrel nem járt. Talán a nyomós indokokat nem eléggé fejtettem ki? Tegyen most megyei bizottságunk egy más tagja indítványt az érvek teljesebb kifejtésével, hivatkozással az idők intó szavára, az országos mozgalomra a monographiak megírása körül, az ügy sürgősségére és erősen hiszem, az indítvány most sikerre vezetend. És ha a hunyadmegyei tört. és rég. társulat fog megbízatni a munka megírásával, bizonyára éjjelt nappallal összetéve minden igyekezettel azon leszünk, hogy a kívánt munka idejében megjelenhessék s a millenniumi kiállítás azon osztályában, melyben a többi monographia ki fog állíttatni, a mienk se hiányozzék. Vajha hő óhajtasunk teljesednék! És még egy másik óhajtasomnak adok itt kifejezést, mely nem többé az erdélyi részek egyik megyéjét, hanem az egész régi Erdélyt illeti s ez abból áll, vajha a millenniumi ünnep alkalmából a hírneves történész Benkő József «Spezialis Transilvania»-ja nyomtatásban megjelenék! A vaskos kéz-

íratí kötet kiadása bizonyára nem kis költséget igényel, de ha e célra az arra vállalkozók vagy vállalkozó részéről kibocsátott felszólítás fog közkézen forogni, nem kétlem, a történeti multunk iránt érdeklődők szívesen fogják áldozatok mértékével a nagy célít előmozdítani. A részletekkel itt nincs helyén foglalkoznom, csak óhajtásomnak adtam kifejezést, mely bizonyára sokaknak óhaj-tása. Minden szép cél áldozattal jár s a haza híú fiaitól tehetségök mértéke szerint áldozatot vár. A hazafiság és a lankadni nem tudó áldozat a haza oltárán hasonlók azon égő csipkebokorhoz, melyet Mózes látott, midőn az Isten hegyéhez jutott, a Horebhez, a csipkebokor ég vala, de meg nem emésztetik vala.

Választmányunk itt e városban e mai napig ugyan felolvasó ülést nem tartott, de azért a hunyadmegyei tört. és rég. társulat részéről nem ma vagyunk itt először. Pár évvel megalakulásunk után egyik közgyűlésünkről jöttünk ide hazai tudományunk nagy dísze Pulszky Ferencz s a német régészek egyik vezérfia Benndorf Ottó udvari tanácsos és bécsi egyetemi tanár kíséretében, azon gyűlésünknek mintegy ünnepi jellegét emelve Vajda-Hunyadvár falai közt. És akkor, úgyszintén egy másodsor, mikor a magyarországi történeti társaság tagjaival együtt jelentünk meg e helyen azon társulat nagynevű, kiváló érdemű elnöke Szécheny Antal gr. ő nagyméltósága vezetése alatt, Vajda-Hunyad város kiválóan szíves vendégszeretettel fogadott, melyre mindenkor a résztvevők örömmel fognak visszaemlékezni. A ki a multakért lelkesülni tud, s a történeti impressiókat megkapó közvetlenségökben keresi, a ki látni akarja, mint emelkedik egy város a modern gyáripár vívmányainak felhasználásával a középkor egyik legdicőbb műemléke tőszomszédságában, jöjjön ide Vajda-Hunyad városába.

A hunyadmegyei tört. és régészeti társulat választmánya Vajda-Hunyad városa meghívására örömmel s hálaérzettel gyűlekezett össze e mai napon e királyi vár falai közt, hogy itt felolvasó gyűlést tartson. Fogadja a városi tanács, a nagyérdemű polgármester, az itteni vasgyár nagyérdemű igazgatója, s a város hazafias közönsége meleg köszönetünket a szíves meghívásért. S ezzel a felolvasó gyűlést megnyitottnak jelentem.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

Mondotta a »Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat« 1895. évi június 16-án tartott közgyűlésén gróf KUUN GÉZA.

Tisztelt közgyűlés!

»Sok út visz a magasra; s ez utak közt nem egy van, mely mindenkinek hatalmában áll« — írja Kölcsey »Parainesis« című remekművében. Ilyen út Kölcsey szerint a közügyért tenni magunkban vagy másokkal együtt. Hiába alkotunk társaságot, ha feladatai megoldására is nem társulunk. Ez kötelességünk s a kötelesség teljesítése szintén egyike azon magasra vezető útnak, melyek mindenkinek hatalmában állanak. Azzal, hogy valamely közhasznú, üdvös munkásságú társaságnak tagjai közé léptünk, iránta önként kötelezettséget vállaltunk, melyet, míg kötelékében vagyunk, szüntelenül szem előtt kell tartanunk, teljesítenünk kell.

A legerősebb láncz az, melyet magunknak kovácsoltunk, de ez egyszersmind a legkönnyebb is és való gyönyörűség hordanunk, mert egyéni hajlamainknak legmegfelelőbb, melyet ha levennének rólunk, ismét magunkra vennők s ha nem volna, lelkünkben utána sovár vágy támadna. Ha e megyében még nem volna történelmi, régészeti társulat, nem kétlem, sőt erősen hiszem, élénk volna bennünk az óhajtás egy ilyen, még pedig minél előbb s inkább ma, mint holnap, megalapítani. A társulat három lustrum óta meg van, tagjai közé tartozunk, tegyük meg tehát érdekében mind azt, mire magunkat legjobb belátásunk szerint önként köteleztük, mert kötelékébe nem reábeszélés vezetett, hanem meggyőződésünk. Felbuzdulásunk nem lett volna valódi lelkesedés, ha azt közöny, érdektelenség válthatta volna fel, meggyőződésünk pedig önámítás lett volna, ha az néhány rövid év elmulása alatt szárnyat öltve, lelkünkéből végkép eltűnt volna, hiszen a valódi lelkesedés megtart

azon rövid időre, melyet emberi életnek nevezünk, mivelhogy a szív melegével azonosult s csak azzal szűnik meg s a meggyőződés nem légtükrözet, hanem egyéniségünk lényege, lényegének java. Idők múltával, igaz sokféle érdek nem hevít többé, vagy legalább nem úgy, mint hajdan, sok hangos vágy elnémúl szívünkben, feleszámú remény, ha egyszer elvirult, többé meg nem újul, a vélemények pillangói napokat élnek, nézeteket változtatunk s bölcshez illő dolog: *mutare consilium in melius*, ámde e'változékonyság közepette vannak tárgyi, sőt vannak alanyi igazságok is, melyek megállnak és meg nem ingathatók s míg előbbenieket fogva tartani vétek, utóbbiak minket tartanak fogva s mind azok, mind ezek oly erős meggyőződéseink, hogy, ha túladhatnánk rajtok csodaképen, bizonynyal egyéni jellegünkbe esnék csorba, egyéniségünk némely tényezőjétől fosztatnánk meg. Kövessük hát meggyőződésünk sugallatát s tegyünk, a mi tennünk adatott, nagyra hivatott társulatunk előmozdítására. Immár úgy szólván a millenium küszöbéhez értünk. Róma megalapításának napját, április 21-ikét, a városiak mód nélkül való vígsággal ünnepelték, ez volt a *Palilia*-k, vagy *Parilia*-k ünnepe s a város alapításának ezredik esztendejében ez idő tájban nagyszerű játékok rendeztetek. Mi maradt e vígságból s a gladiatori játékokból egyéb mámornál s későn járó megbánásnál? Róma második évezrede aggasztó előjelek közt kezdődött, a Paliliak örömjajába nagyon is belevegyült a fegyverek zaja, a régi erkölcs szerfelett meglazult, a közszabadság aláhanyatlott, többé nem spártai férfi kar küzdött. A vigalomba elmerültek, nem látták a baljóslatú csillagállást s a közeledő enyészet felettök lebegő árnyékát.

Az egyes évszázok betöltével tartatni szokott *ludi saeculares*-ek alkalmából a szibylli könyvek megkérdeztettek ugyan, de homályos válaszaik a *decemvir*-ek, *quindecimvir*-ek tetszése szerint értelmeztettek s ezeknél a főtekintet oda irányult, hogy a mulatság felett érzett közöröm valamiképen meg ne zavartassék. Mi a honfoglalás milleniumát komoly férfiakhoz méltóan kívánjuk ünnepelni s nem gondtalan gyermek módjára, ennekokaért dicső emlékét ne csak mulékony ünnepségekben de maradandó alkotásokban és főképen ezekben igyekezzünk a késő utódok számára megörökíteni. Tartsuk meg a mi jó volt a múltban és bizony sok jó volt és ha

már elveszítettük, igyekezzünk lehetőleg visszaszerezni azt, a mi abból visszaszerezhető, értsük meg az idők intő szózatát, a faji érdeket ápoljuk, mint atyáink tették, legyünk féltékenyek nemzeti jellegünk alapvonásaira, mint őseink voltak, szeressük egymást, kik e haza gyermekei vagyunk nyelv- és vallásfelekezet különbsége nélkül, mint azok, a kik a közhaza védelmében a Kenyérmezőn 1479-ben egymást testvérileg támogatva küzdöttek és győztek, legyünk egyetértők, a mint eddig csak az elnyomatás s a fenyegető veszedelem napjaiban voltunk, karoljuk fel a közművelődés egész érdekkörét, mint a hogy ezt eddigelé nem eléggé tettük s ez okon írta s írhatta Mikes Kelemen leveleiben, bár némi túlzással, hogy egyik főhajtása az, hogy a tudományosság oly általános lenne az országban, a milyen általános a tudatlanság, törekedjünk az erkölcsök feddhetetlenségére, mert igazat mond koszorús költőnk, mikor, így szól:

» — minden ország támasza, talpköve,
A' tiszta erkölcs, mely ha megvész,
Róma ledől 's rabigába görnyed.«

Az állam, társadalom s egyesek egyesülten működjenek közre az országot felvirágoztató alkotásokon féltékenység nélkül, őszintén, az eszményi magas célokat mindég szem előtt tartva és serényen mert a késedelem gyakran kipótóthatlan kárral jár. — A magyar közjognak egyik jeles fejezetében bőven van szó a megyei autonómiáról, melynek egykoron tág keretén belül a törvényhatóság mind azt megtehetette s erkölcsileg kötelezve volt megtenni, mit az akkori értelemben vett közjó igényelt és megkívánt. A hazaszeretet a municipium szeretetével kezdődött s a haza boldogulására irányuló tevékenység a megyei életből indult ki, úgy a jogok, mint a kötelességek súlypontja a megyei életben rejtett. Változhattak s felettébb változtak az idők, csak az utóbbi évtizedek alatt is, de azért most is ép úgy, mint régen, a közhaza boldogulása magában zárja az egyes megyéket, mint egy nagyobb kör a belé eső kisebbeket s a kötelességek teljesítésénél is az állampolgárok a megyéjük iránt fennálló kötelezettségeik betöltésével nagyrésztben teljesítik a közhaza iránt tartozókat. Mi nekünk is Hunyadmegyeieknek, kik büszkén valljuk magunkat azoknak, a honfoglalás milleniumát oly közhasznú intézmények felkarolásával, létesítésével, támo-

gatásával kell megünnepelnünk, a melyekből megyénkre maradandó haszon s nem mulékony dísz árad. A hunyadmegyei történeti s régészeti társaság egyik legkiválóbb kulturintézete megyénknek, múzeumában a múlt idők hű tükrének reánk maradt becsesebbnél becsesebb töredékeit szemléljük, évkönyveiben teljes monographiájának feiderítésére szolgáló értekezések foglaltatnak, választmányi gyűlésein a különböző ismeretágakból tartatnak felolvasások s a tudomány és társadalom legérdekesebb kérdései felett eszmecserék folynak.

A múzeum a tudnivágyónak bármikor is megnyitvatik, választmányi üléseink nyilvánosak s a választmány gyűlésein valódi örömmel fogadja mindazokat, kiket oda komoly érdeklődés vezet. Ragadjuk meg tehát a millenium alkalmát, s ünnepi áldozatunkat ne tagadjuk meg azon társulattól sem, mely a miénk s nem kis díszeré válik megyénknek, sőt inkább vonjuk be támogatását ünnepi programunkba. A kik még nem tagjai, sietve iratkozzanak be tagjai közé, szaporítsuk az eddig tett alapítványok számát, mely fájdalom! nem nagy szám s távolról sem elegendő az eléje tűzött feladatok megvalósítására. Mennyi dísz! árasztana megyénkre s Déva városára, mily méltó megünnepelése volna a milleniumnak, ha ennek alkalmából a megye közönsége egy az igényeknek teljesen megfelelő múzeumépület felépítését határozná el! Mennyit nyerne Déva városa, s vele együtt megyénk, ha e megyei székváros falai közt egy görög-római stílusú *múzeum in antis* emelkednék hasonlóan az Aquincumhöz, de annál nagyobb méretekben. Miért ne lehetne ez? Az áldozatkészség az erkölcsi világban csodahatalmú.

Az egyes tudományok köreit folytonosan bővítik az újabbnál újabb felfedezések, a vizsgáló elme nem szünetel soha, a távcső és górcső nem szűnik meg az érdeklődők előtt a titkok fátyolát mind inkább föllebbenteni. De talán egy tudomány sincs, melyben a felfedezések oly nagy számmal történnének földtekénk legkülönbözőbb tartományaiban s oly sűrűn követnék egymást, mint a régészet terén. Nemcsak a szárazföld rejtő sötét mélyében a régi időknek még most is megszámlálhatlan emlékeit, hanem a folyók, a tavak és tengerek szintén felesszámú tárgyait s tanuit őrzik a rég elmúlt korszakoknak. Tudjuk, hogy Decebal kincsei egy részét a Sargetia vizébe dobatta, a mely dák folyónévből eredt a mai *Strigy* elne-

vezés, s azt is tudjuk, hogy példáimmal Dacia területén maradnak, hogy 1723-ban egy felíratos kövekkel megrakott hajó közel Szegedhez a Marosba süllyedt, és még szerencse, hogy az ezeket szállító Ariosti gróf idején lemásolta tartalmukat*); a Tordosi neolith telepnek számos maradványait szintén a Maros vizei fedik. A bodeni tó czölöpépítkezései világhírűek s ilyenek találtattak hazánkban is a Fertő-tó alján. Istriának egykori fővárosa Resactium, melyben Epulus nevű királyuk székel, Pietro Stancovich tudós kanonok szerint a Blas öböl partján Castelnovo közelében feküdt volna és csakugyan az ezen a helyen eszközölt kiásatások ott több építkezési maradványt hoztak napfényre, sőt az egykori kikötő falai részben egy domb alján az ott nem nagyon mély tengerben e század elején még meglettek volna, ha az erről szóló hír valónak vehető.

Számos emlékjel, melyeket a föld nem takart el s melyeket az, kit útja közelökbe vezetett, minden nehézség nélkül megsejlelhetett volna, mindazonáltal a tudomány számára csakis a legújabb időkben fedeztetett fel, így a *Tropaeum Trajani* Dobrudsának Adamklissi nevű községében, melyet 1837-ben a III. Frigyes Vilmos porosz király által II. Mahmud kérésére a Törökbirodalomba, a török hadügy javítására küldött porosz tisztek fedeztek fel, s a később oly nevezetessé lett Moltke Helmuth ismertetett a Törökbirodalomról írt kitűnő művében. 1837-ig Adamklissi lakosain kívül legfeljebb vidékének gyér lakói, pásztorok szemlélték e nagyszerű építményt közbös szemmel, vagy talán épen borzalommal, mint emberfeletti lények alkotmányát. A jeles tudós Tocilescónak hosszabb kutatás után sikerült az emlékjelt környező romok közt egy nagyszerű méretekben fennmaradt építkezési felíratra találni, mely Trajan czímezetét tartalmazza. Ez a felettebb becses lelet megfejtí az illető emlékjel rejtvényét.

A múlt 1894-ik esztendő a *Dacia Provincia* Augusti ismeretetésére tartozó irodalomra nézve méltán szerencsés esztendőnek nevezhetjük. Az ide tartozó munkák felsorolását kezdem társulatunk tiszteleti tagja, Jung Gyula »Fasten der Provinz Dazien« cz. művével (Innsbruck, 1894), melyben eléggé nem méltányolható szor-

*) »Inscrizioni antiche trovate e raccolte tra le Rovine della Transilvania l'anno MDCCXXIII.«

galommal összeállította Dacia helytartói, procuratorai, legatusai, tribuni militumai, az ala-k vagy cohors-ok praefectusai, a várparancsnokok, a centuriók névsorát, az illetők biographiai adatait, a mennyiben ezek kinyomozhatók voltak, más provinciákba való áthelyezéseket s rangfokozati előléptetéseket. Ugyanezen munkájában szerző a Daciában állomásozott legiókról, az ottani segédhadtestekről, u. m. az alakról, cohortesekről, numerikről s vexillationesekről, a daciai hadtestek elhelyezéséről s a várakról, a közlekedés régi útairól s az erdélyi részek déli vidékeiben létezett telepítésekéről, Dacia aranytermő vidékeiről, helyhatósági fejlődéséről, a táborhegyek jelensőségéről s végül a közigazgatás szervezetéről igen érdekesen értekezik; munkáját bevezetéssel kezdi s pótlékokkal rekeszti be. Múzeumunk nagyérdemű igazgatója, Téglás Gábor tudós értekezéseit szerző, mint a hogy ezt ily alapvető értekezéseknél várni lehetett, gyakran idézi, leggyakrabban Dacia aranytermő vidékeiről szóló fejezetében. Egy másik kitűnő mű, a melynek II. kötete szintén az 1894. esztendőben jelent meg, társulatunknak elejétől fogva egyik legmunkásabb tagja, Király Pál »Dacia Provincia Augusti« című műve, mely a nagyérdemű eleméri plébános, Szabó Ferencz »történeti nép és földrajzi könyvtára« XLVII-ik és XLVIII-ik kötetit alkotja. Szerző e művében a Dáciára tartozó adatok összességét lehetőleg bőven, világosan s művészi alakban csoportosította a megfelelő fejezetekbe.

E kitűnő munkát a múlt év szeptemberében tartott választmányi gyűlésünkön, melyen dr. Keller Ottó barátom is jelen volt, társulati titkárunk, Kun Róbert, ismertette németül is. Franz Cumont jeles régésznek s történésznek »Textes et Monuments figures relatifs aux Mystères de Mithra« című kiváló becsű nagy munkájának első füzeté még a múlt évben jelent meg, a másik füzet a jelen év elején s az egész nagy terjedelmű kötet nyomtatása még ez évben fog befejeztetni. Az első füzet a Mithrá-ról szóló s a keleti, görög és latin íróknál előforduló hosszabb rövidebb szövegeket tartalmazza, a második füzetben szerző a létező Mithraemlékek közlésében, kezdve azoknál, melyek Ázsia különböző tartományaiban találtattak, egész Daciáig jut el; a harmadik füzet tehát a daciai mithraeumok folytatásával fog kezdődni. A második füzet végső lapján, úgy, mint a 280-ik lapon, kezdi szerző a

sarmisegetusai mithraeumok leírását s mindjárt az első jegyzetben Király P. „Sarmizegetusai Mithraeum“ című, felettébb becses nagy művére hivatkozik, mely a sarmizegetusai ásatások legteljesebb előadását tartalmazza.)* A múlt évben megjelent s részben Daciára vonatkozó munkák közt még kettőt említek meg, u. m. társulatunk tiszt. tagja Torma Zsófia ő nagysága „Ethnographische Analogien.“ (Jena 1894.) cz. nagyérdekű könyvét s igen tisztelt múzeum igazgatónk, Téglás Gábor „Újabb adalékok az aldunai zuhatagok sziklafelírataihoz s az aldunai határvédelem viszonya Dacia történetében egészen Trajánus fölléptéig“ című jeles tanulmányát.

Torma Zsófia ő Nagysága, ki a hunyadm. praehistoricus telepek kiásatásával magának az archaeologiai tanulmányok terén fényes és maradandó érdemeket szerzett, idézett könyvében az általa feltalált nagyérdekű leletek alakjait s díszítési motívumait az ó-hellén és ázsiai hasonlalkú és hason díszítésű leletekkel összehasonlítván, reámutatott a művelődésnek keletről nyugat felé tett útjára. A mykenei kultúra maradványai részben kisázsiai, (chetita) részben phoenikiai elemeket mutatnak elő, de a görög szellem az idegen motívumokat nemcsak átvette, hanem saját jellegéhez képest fejlesztette is. Keletnek feles számú motívumát a görög művészet közvetítette nyugattal, de azért a thrák kultúra közvetlenül is érintkezett kelettel és szintén egyik láncszemét alkotja a kelet és nyugat közt való kapcsolatnak. Téglás Gábornak, Dacia története fáradszhatlan nagyérdemű kutatójának, sikerült fennemlített munkájában az olasz Marsigli L. gróf által felette hiányosan s hibásan közölt három aldunai római felírat szövegét lehetőleg kijavítva s kiegészítve újólag közzé tenni. Marsigli óta Téglás Gáborig senki sem vette magának azt a fáradságot, hogy a tudós olasz által közölt két szembetűnőleg hiányos felíratot tüzetesen szemügyre vevén, híven lemásolta volna. Téglásé az érdem, hogy e három sziklafelírás immár kiegészítve s javított olvasásban áll előttünk.

A hazai történet terén a megyénk monographiájára tartozó előmunkálatok említendőek meg. A régészeti részt Téglás Gábor,

*) Le comte — rendu le plut complet des deconvertes faites á Sarmizegetusa a éte donné par M. Paul Király stb.

a magyarhoni várakat, templomokat Szinte Gábor, a történelmi részt Király Pál, Kun Róbert írják s a megye jelen állapotával Réthy Lajos, Kapcza Gyula, Mailand Oszkár, Kolumbán Samu, Borostyány Béla. dr. Reichenberger Zsigmond stb. foglalkoznak. A hazai néprajz körül az utóbbi időben elismerésre méltó érdemeket szerzett magának tisztelt könyvtárnokunk Kolumbán Samu, kinek »Lozsád és Népe« című jeles értekezése, a »Hósdáthiak népszokásai«, »Haller *Hármas Istorid* jának egyik meséje székely köntösben« című dolgozatai az »Ethnographia«-ban láttak napvilágot.

Múzeumunk a folyó évi nyári szünidők alatt fog az új helyiségekbe átköltöztetni, a melyek ugyan jobbak a mostaniaknál, de azért még távolról sem felelnek meg egy oly jelentékeny múzeum igényeinek, a milyen a dévai.

A mult társulati évet sem zárhatjuk le a nélkül, hogy a fájdalom szavát fel ne emeljük. Egyike legelső alapítóinak Kun Kocsárd gróf, megyénk büszkesége, szemefénye, a nagy magyar s bőkezű pártfogója a tanügynek s minden magyar érdeknek, nincs többé a halandóság kötelékében. Földi szemünk nem fogja látni többé, ámde nagy lelke élni fog élete munkáiban örökké s példájával hatni meg nem szűnik hazánk jövő nemzedékeire. Egy reánk fennmaradt régi latin áldozati mondás így hangzik:

»Parva petunt manes,

Pietas pro divite grata est munere.«

»A holtak keveset kívánnak, gazdag ajándékszámba megy a kegyelet.«

Valamint a hitbuzgók áhitattal zarándokolnak a szentek sírjaihoz, úgy a hazafiui érzéstől áthatott nemzedékek áhitattal közeledjenek az algyógyi sziklasírhoz, melynek rövid felírata egy a hazafiui erényekben töltött igen hosszú életnek emlékét fogja bennök feleleveníteni. Déva városa, melynek egyik utcáját Salamon Ferencről nevezik, bizonyára a város hazafias lakóinak egyik forró óhajtasát teljesítené, ha valamelyik piaczat vagy utcáját Kun Kocsárdról nevezné el, és Szászváros, a melynek falai közt emelkedik a ref. Kun-collegium, szintén bizonyára a tanügy barátjainak kívánsága szerint tenne, ha hasonlóképen valamelyik utcáját vagy

piaczat azon férfiú nevéől nevezné, ki e város kulturális jelentőségeért oly nagy áldozatokat hozott. A mi történelmi s régészeti társulatunk évkönyveiben a nagy alapító nevét aranybetűkkel jegyzi be. Emlékezete éljen örökkön-örökké követendő például. Nyugodjanak áldott porai az annyira szeretett haza földjén.

A magyar történeti társulat igen tisztelt képviselőjét, Dedek Crescens urat, társulatunk nevében melegen üdvözlöm. A magyar történeti társulat megalapításunk óta számos jeleit adta irántunk viseltető rokonszenvének, erkölcsi támogatásának s e jelek mindig buzditólag hatottak reánk. Hála érettök.

Melegen üdvözlöm közgyűlésünk tagjait s mindazokat, kik társulatunk iránt való érdeklődésökről megjelenésökkal tanuskodnak s újból is kérem úgy a megjelenteket, mint megyénk hazafias közönségének távollevő tagjait, társulatunkat támogatni, érdekeit előmozdítani, fennállását a jövő időkre biztosítani. A hazai közművelődésnek ez a társulat is egyik kimagasló oltára, melyen az áldozati tüzet lankadatlan gondoskodással élesztienünk kell.

Ezzel a hunyadmegyei tört. régészeti társ. XV. közgyűlését megnyitottnak nyilvánítom.

A VAJDA-HUNYADI ÉS GYALÁRI VASBÁNYÁK FEJLŐDÉSE.

Felolvasta Vajda-Hunyadon 1893. évi szeptember havában MÁRKUP FERENCZ
főmérnök.

Méltóságos gróf Kuún Géza társulati elnök úr szíves felszólítása folytán van szerencsém rövid körvonalokban gyalári vasbányászatunk történetére vonatkozó néhány adatot közölni.

A tárgy, melyet szíves figyelmükbe ajánlok oly tág, hogy külön tanulmányt igényel, melynek archeologiai elbírálása annál nehezebb, mivel az úr, mely hajdanában érczczel volt kitöltve és mely nemzeteknek nemzedékei által műveltetett oly terjedelmes, hogy megközelítő számítások minket már a legrégibb múltba vezetnek vissza, hol jegyzetek nem vezettettek és mely idő élesztő hatásával a régi nyomokat, főleg pedig szerszámokat jóformán mind felémésztette és elvonta a jelenkor megfigyelése alól. A vas, daczára annak, hogy oly sokféleségében használtatik és a társadalomban nélkülözhetetlen, csak addig legellentállóbb és értékes, míg használatban van, míg hivatását teljesíti, mert a levegőn gyorsan éleynyúl, különösen érczvegyületei, melyek a nedvességnek kitéve csakhamar feloldódnak. Utóbbi körülmény megnehezíti, sőt egyes esetekben lehetetleníti a régész gondos buvárkodásait.

Hogy vasbányászatunkat helyesen megítélhessük, kíváncsnak tartom a vasnak történetét rövid körvonalokban előadni:

Minden kétségen kívül be van bizonyítva, hogy a vasat már a leghomályosabb ókorban ismerték. Ismerték azt az indusok, az afrikaiak, chaliberek, a görögök, a rómaiak stb. s hogy a vas a mi időszámításunkat jóval túlhaladja, látjuk abból is, hogy már a szentírás 8 emberről megemlékezik, kik a vasgyártás mesterségében jártasok voltak.

A vas nem találatik színelakban mint más fém, például az arany vagy ezüst, hanem csakis vegyűlten. Legislegrégebben a vasat meteorokból állították elő, melyek mint ismeretes esetekben jóformán szín vasat tartalmaznak, innen a számos régi iratokban és a nép közszáján forgó *menykőkard* kifejezés is. Lepsziusz tanár buvárkodásaival azt találta, hogy az egyiptomiak királyaik nevében a vas szótagja igen gyakran fordul elő a *ba*, ilyen például 4000 évvel Krisztus előtt élt *Micbaes* stb.

Az első vaselőállítási kísérletek a meteor vasakhoz hasonló érczekből hajtattak végre és csakis ezek sikeres lefolyása után nagyobb hőmérsék és tér mellett az úgynevezett bucza kemenczékben. A bucza kemenczéknek rendesen közel a vasércz előjövételhez építették és csakis későbbben, midőn már a faszén használatát és a vizesések erőképességét felismerték, telepítették lejjebb a völgyekbe.

A régiek primitív berendezésükkel, kicsi kemenczékben, kevés hő mellett igen nehezen tudták a vasat megömlasztani és még annál kevesebbet termelni. A vas még Caesar uralkodása idejében Angolországban egyensúlyú arannyal fiztetett.

A vaskohászat, daczára elismert fontosságának, igen nehezen tudott fejlődni, mert bizonyos chemiai előképzettséget feltételezett s csakis a 17-ik században rohamosan indult felvirágzásnak. Hogy édes hazánk ezen kulturális előhaladásban nem maradt hátra, az a későbbiekből kiviláglik.

Áttérve tulajdonképpen tárgyamra kiemelhetem, miszerint a Vajda-Hunyadról Ruszkáig terjedő érczlánczat egy vasszalag mely évszázados művelése óta még mindig titokteljes úgy történelmi, mint pedig bányászati tekintetben.

A vasércz barnavasércz és másodlagos átalakulási termény, mely legnagyobb kiterjedését Gyaláron és Feleken leli, habár nevezett irányban minden községben hol nagyobb, hol kisebb mennyiségben feltalálható. A leművelés nyomait nevezett környéken mindenütt találjuk; a kohósítás nyomait oly helyeken is, hol az ércznek nyomai sincsenek és talán más kedvező körülménynek köszönhetik létüket a hegycsúcsokon és a legmélyebb völgyekben. Mindezen nyomok azonban a legrégibb időkre emlékeztetnek vissza, a midőn a vasat mulékony alkotású pestekben készítették s me-

lyek csakhamar hivatásuk teljesítése után elpusztultak és csakis hátramaradt salakhányáikkal tanúskodnak egykori létezésükről.

Gyalár környéke különösen dicsekedhetik ily mesterséges, az idő folytán begyepesedett kis dombokkal.

Hogy hazánk bányászata régi eredetű és hogy párhuzamban haladt más kultur államok bányászatával és kohászatával, tanúskodnak felolvasásom alkalmával bemutatott koruk tekintetében értékes okmányaink és leleteink, melyekre hivatkozva biztos következtetést vonhatunk hunyadvármegyei vashányászatunk eredetére.

Jelen leírásban egy régi római cserépleltre, egy 1635. évbeli okmányra és két 1778 és 1817. évekből keltezett és igen gondosan készített térképre hivatkozom.

Első sorban van szerencsém bemutatni a birtokunkban levő legrégibb térképet, mely 1778. év július hó 14-én keltezett. A térkép felirata ez:

«Haupt Mappa, mit grund und Zweifachen Profill-Riszen versehen. Über den am Fiscal Dorffe Gyallar von undenklichen Zeiten her bestehenden Kaysl. Königl. Eisenbau. Worinnen gezeiget wird 1-tens wie starck der zwischen Schieferlaagen eingeschlossene Eisen Stock seye, 2-tens was bis anhero davon verhauen worden und auf was Art solches geschehen. 3-tens aber wie dieser beträgliche Aerarial Bau sonoch nicht den 3-ten theil seines Umfanges verhauen ist, würtschafftlicher genützet und mit Rücksicht auf seine Verewigung ordentlicher nach denen schon mehrmahlen vorschläggen könne» stb.

A térkép közelebbi megfigyeléséből kitűnik, hogy 115 év óta a bányaművelés csakis az úgynevezett Barbara bányára szorítkozott és hogy a Politzer, Bánfy, Barcsay és a többi belműveletek lefejtése szünetelt. Ha az utóbb említett bányák ürméretét számításba vesszük és az akkori idők vasszükségletére tekintettel vagyunk, önkényt meggyőződhetünk a bányák évszázados fennállásáról annál is inkább, mivel a gyalári bányák Policzer nevű ürege bejáratánál találtatott egy római bányamécs égetett agyagból «Fortis» felirattal, tehát jele annak, hogy a Policzer bánya lefejtésénél már a rómaiak keze is működött és valószínű az is, hogy nem ők voltak a kezdők, kik a gyalári vashányák vaskövét feldol-

gozták. A gyalári és teleki vastömzs a kincstár tulajdona volt, mely azonban Apafi Mihály erdélyi fejedelem által 1685. május 31-én keltezett és alább szószerint ismételt szövegű kéziratával szorgalommal terheltetett, mely szerint Apaffy Michael hívének Barcsai Barcsay Ábrahámnak és törvényes jogutódainak megengedte, hogy nemes Hunyadvármegye Ohába (jelenleg Zalasd) nevű falujában levő háhora részére Gyalár község határán valószínűleg a Bánffy nevű lefejtő helyen akkoriban leművelés alatt álló vaskóból a szükséges mennyiséget lefejthessék és azt háztartásuk vasszükségletének fedezésére fordíthassák. A nevezetes és birtokunkban levő eredeti szöveg másolata már felolvasásom legérdekesebb része, mert ebből kiviláglik, hogy már 200 év előtt nemes vármegyénk egyik legelőkelőbb családja a mai országos iparnak részese volt és azért is, mert belőle zamatos magyar szavakkal kiolvashatjuk a most leművelés alatt álló vastömzsnek már akkori jelentőségét.

Az adománylevél szövege a következő:

»Michael Apaffi dei gratia Princeps Transylvaniae Parcium Regni Hungariae, Dominus et Sicularum comes, Fidelibus nostris generosis egregiis et Nobilis Donorum nostrorum Fiscalium in Tran'niae Perfectu ut et Provisoribus Rationietis Bonorum Similiter nostrum Hunyadiennum cunctis etiam aliis quorum videlicet inter est, seu inter erit, modernis scilicet et pro quovis tempore constituendis praesentes nostras visuris nobis dilectis salutem et gratiam nostram «

»Levelünket mutató Nemzetes n. Barcsai Barcsay Ábrahám hívünk, alázatos minket megtalálásából értjük, jelentvén nemes Hunyad-Vármegyében levő Ohába nevű faluja határán, ez előtt bizonyos erigált, csináltatott vashámorához kívántató Materia vaskő dolgából fogyatkozása következőn, minthogy maga határán eleendő vaskőre nem találhatott, arra való nézve említett Hunyad Vármegyében levő ugyan Hunyad vára ez előtttem ura Possesora engedelméből azon jószágban levő Gyalár nevű falu határáról hordatta s usuálta mind addig is szükségére kívántató vaskövet, supplicálván bennünket egyszersmind azon, hogy mi a megemlített Hunyadi jószágunkban levő Gyalár nevű, sőt pedig azon felül is Telek nevű faluink határin található vasköveknek vágatása, usuá

lása és említett Ohábai vashámort a szükségére való hordása felett Kegyelmességünkkel éltetnök és Facultálnok, kinek az iránt alázatos Instantiájára 's mind pedig eddig hozzánk való köteles igaz hűségére is méltó tekintetünk lévén, és minthogy már azon hunyadi jószágon Kegyelmes dispositiónk forog fenn, nevezett két falunak határaitól a vaskövek vágatását, hordatását, usuálását a mint eddig megengedettett, úgy ezután is, mind magának, feleségének 's két ágon levő Posteritassinak's Legatariussinak kegyelmen megengedtük, a minthogy engedjük és ebbeli kegyelmességünket éltetni is akarjuk, mely felől bizonyosokká és bátorságosokká tesszük ez levelünk által.

»Minek folytán így értvén fenn specificált Barcsay Ábrahám hívünkre ez iránt mutatott fejedelmi kegyelmességünket, kegyelmen és igen parancsoljuk fenn megírt mostani és következendőbeli tiszt. híveinknek és mindazoknak, kiket a dolog illetve, senki is, se maga, se felesége, se két ágon levő Posteritassi és Legatariussi azon két falunak határán található és szükségükre kívántató vaskövek vágatásában, hordatásában, usuáltatásában embereket, vagy arra renndelendő szolgálit akadályoztatni, turbálni, molestálni semmi szín és praetextus alatt sem magok, sem mások által ne merészeljék, tartván mindenekben e kegyelmes amnestiális levelünkhöz kiki magát.

»Secus praesentium litterarumstrarum diuturnitate nos obstante nec fort. praeset. exhib. reffit. Datum in Arce nostra Fogaras die Trigessima prima May Anno Domini Millesimo Sexcentesimo octisagesimo quinto.«

(L. S.)

Michael Apaffi m. p.
Franciscus Lugosi m. p.
 secretarius.

Az ohábai nemesi birtok az idő folyamán részint házasságok, részint elzálogosítások folytán a Bánffy és végre a Csáki családok birtokába került.

Tudomásunk szerint a szolgálmi jogból kifolyólag évenként mintegy 4—6000 q. vasérczet dolgoztak fel az érdekeltek a jelenlegi Govasdia melletti Burcsán nevű helyen felállított két buczakemenczében.

A jelenlegi zalasdi, régebbi ohábai birtokot a szolgálmi joggal

együtt a kir. kincstár 1872. évben a kolozsvári bányagazgatóság 767. sz. ajánlatára végleg megvásárolta.

A gyalári bányabirtokok legrégibb adományozási okmánya 1804. évből keltezett és a Karl, Franz, Josef, Borbara, Nicolaus és Leopold bányamezőkre terjedt ki. Minden egyes bányamező 25 088 □ öl területű. A fenn nevezett bányatelkek (mezők) a főtömsöt fedik.

A kir. kincstár 1860. évben a Mihály telket, 1861. évben a Bernhard, 1871. évben pedig az Antal telket magának adományoztatta.

A gyalári bányatelephoz tartozott még két kisebb bányamező, melyek azonban, tekintettel a kezelés nehézségeire, 1875. évben a brassói bányarésztvény társulatnak adattak át.

Az időszerűbb bányaművelés és az érczek nagyobb mérvben értékesítése a kulturális fejlődéssel szaporodó vasszükséglettel azonban csakis a 17-ik század végén vette kezdetét, mely időben a Cserna és Govasdia völgyben állandó kohók is épültek. A rendelkezésemre álló okmányokból kiolvashattam, hogy az 1754. évben megejtett urbáriális conscriptio alkalmával a hunyadi, teleki és zalasdi hámorokon kívül a fiscalatus tulajdonát képező nadrági, limperti és kaszabányai háorművek már léteztek. Továbbá, hogy a Limpert és Nadrág patakok egyesülési pontján 1806. évben egy a mai nagyolvasztókhoz hasonló kemencze építése kezdetett meg, és hogy 1810. évben befejeztetett, hozzátartozékai pedig csak 1813. évben és az ugyanaz év április hó közepe táján megindított. Az olvasztási idény azonban csakhamar véget ért, mert az olvasztót már november hóban be kellett szüntetni, mivel gyártmánya az akkori kohászati igényeknek meg nem felelt, de főleg azért is, mert falazata átégett.

Nevezett olvasztó újbóli kiépítése után 1824. évig felváltva a topliczai nagy olvasztóval volt üzemben és ellátta a hámorokat a szükséges fehér nyersvas lapkákkal, melyeket abban az időben egy gödörbe öntött nyersvasból leszedtek. A govasdiai nagy olvasztó, mely 10 méter magas volt, hiányos felszerelése miatt 1824. évben beszüntetett és 1837. évig szünetelt. Ezen idő alatt vízművei és 6 fuvószekrénye teljesen elromlottak. A Thesaurariátus 1837. évi 3236. számú határozata folytán a govasdiai nagy olvasztó

reconstruáltatott és 1838. évi november hó 26 án egy 2 vashengerű fujtatóval hozatott üzembe, melyek jelenleg is a mostani — azóta kétszer átidomított — olvasztónak élesztői. A govasdiai olvasztónak újbóli megindítását idézett rendelet azzal indokolta, hogy Toplicza vidékén a szénfa elfogyott, hogy az érczhozatal könnyebb és mert a topliczai nagyolvasztó 1837. évi január hó 15-én leégett és újbóli felépítése elősoroltak folytán indokolatlan lett volna.

1854. évben a midőn az új bányatörvény életbe lépett, a vasbányák szervezése körül nagyobb érdeklődés mutatkozott; akkor a kincstár az úgynevezett Westmontanischer Siebenbürger Schurfverein, a későbbi Kronstädter Berg- und Hüttenvereinnal a jelenlegi brassói társulattal fuzionált, Teleken bányabirtokot szerzett, később Hoffmann Plotzkán, Maderspach Ruszkán. A brassói bánya- és kohórészvény társulat a teleki érczeket Kalánban kohósítja. A kaláni vasgyár 1869—70-ig épült és 1872. évben hozatott üzembe, mely idő óta többszöri félbeszakításokkal dolgozik.

A vajdahunyadi m. kir. vasgyár 1880—83-ig épült és ugyan az évben indíttatott meg. E helyen kiemelni kötelességem, miszerint a magyar kormány részéről a 70 es években erélyesebb mozgalom indult meg a gyalári vasérczek nemzetgazdasági kincsének kiaknázása és értékesítése körül. Ez ügyben működtek Péch Antal, kinek a petrozsényi bányák létüket köszönhetik és lovag Kerpely Antal, ki a vajdahunyadi vasgyárnak megteremtője.

A hunyadmegyei vasbányaművelés jelenleg Teleken, Gyaláron és Ploczkán folyik.

A kincstári folytatólagos művelés mértékéről képet nyújtandó, van szerencsém még egy 1817. évből keltezett bányatérképet és a legújabb felvételeket bemutatni.

A gyalári vasércz kincs jelenleg a magyar állam tulajdona és a m. kir. pénzügyminiszterium ügytárczájához tartozik és jelenleg Vajda-Hunyadon és Govasdián 4 nagy olvasztót táplál köz-nemes anyagával.

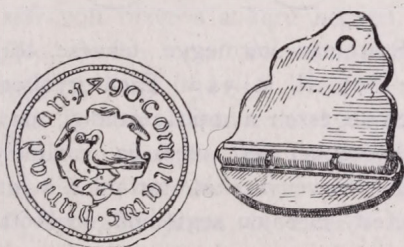
Elősoroltak nyomán bátran állíthatjuk, hogy a gyalári bányaművelés, még a római uralkodás idejét is jóval megelőzi.

HUNYADMEGYE CZIMERE.

Felolvasta SZINTE GÁBOR a hunyadmegyei tört. és régészeti társulatnak 1894-ik év deczember 5-én tartott választmányi ülésében.

A hunyadmegyei tört. és régészeti társulat azzal a feladattal bízott meg, hogy a megye czímerét, lehető hiteles kútfők alapján állapítanám meg s az így készített dolgozatomat terjesszem a társulat nyílt ülése elé. Feladatomat a következőképpen oldottam meg.

Hunyadmegye legrégibb czímeres pecsétje ma is meg van, melyet eredetiben van szerencsém bemutatni. Anyaga: ezüst, sulya

20 gr. All két darabból, u. m. egy ezüst pénz vastagságú körlap, 27 mm. átmérővel, és egy sarokkal hozzákapcsolt lapos fogantyúból, melynek magassága 27 mm. A pecsét lapjára homorú vésett renaissance pergamenszerű paizs van vésve, melynek mezejében leveles ágon holló áll, szájában gyűrűt tartva Körirata: »comitatus huniad. an. 1X90.« régi, igen szép góth betűkkel.

Ez egymagában is becses szép emlék képezte kutatásaim központját s teljesen elfogadhatónak találom P. Szathmáry Károly azon nézetét, hogy e czímeres pecsét a Hunyadiaktól ered; azt meg csálhatatlanul ő bizonyította be, hogy a legrégibb vármegyei pecsét a fent nevezett. (Vasárnapi Ujság. 1863. 26 sz. 230 l.)

Hogy a vármegyéek czimeres pecsétet mikor kezdetek használni, arról határozott ítéletet hozni, az eddigi kutatások alapján nem lehet, mert a megyei kiadványokat rendesen a megyebeli nemesek írták alá, vagy saját családi pecsétjeikkel bélyegezték le, mint azt Pesty Frigyes a «Szörényi Bánság és Szörényvármegye története» (Budapest 1877. I. k. 479—480 l.) című művében kideríti.

A vármegyei kiadványokat, vagy maga az illető főispán, vagy ezzel az alispán és négy szolgabíró magán pecsétjeikkel szokták megerősíteni. Ebből aztán jött az a gyakorlat, hogy a négy szolgabíróság az illető vármegye betűit maga közt szétosztotta s négy különálló pecsétnyomóra vésette, úgy hogy a négy lenyomatból kellő rendben leolvasható volt a vármegye neve, mint azt Szathmár megyének 1468-tól 1722-ig használt pecsételési módján láthatni így:

(Szyrmai Antal Szathmár vármegye fekvése, történeti és polgári ismertetése Buda 1809. II. k. 34 l.) Ezen gyakorlat uralkodott a legtöbb megyében egészen a múlt századig; de igen sok hátrányokkal és félreértésekkel járt, mert ha valamelyik szolgabíró a gyűlésből elmaradt, törvényszéket tartani s a kiadványokat megerősíteni nem lehetett. E bajon segített, hozatott az 1550-ik orsz. gyűlés 62-ik törv. cikke: «pro evitandis diversis inconvenientiis, quae hactenus saepenumero in Comitatibus contigerunt, propter incerta et ignota sigilla» (Fraknoi V. Magyar országgyűlési emlékek III. k. 319 l.)

Báró Nyári Albert szerint az 1550-iki orsz. gyűlés előtti korból Fogaras-, Hunyad- és Sárosmegyéből ismerünk nemesi intézményű czimeres pecséttel ellátott megyei hatóságot. Hogy miképpen jutott a Hunyady-ak gyűrűs hollója Hunyadmegye birtokába, arról írott emlék nincs, de szájhagyomány szerint az említett pecsétnyomót Mátyás király ajándékozta a megyének élete utolsó évében. Tudvalevő dolog, hogy mily élénk tevékenységet fejtett ki a nagy király élte vége felé, hogy fiának Corvin Jánosnak a

királyságot biztosítsa s így valószínű, hogy saját czimerét adta Hunyadmegyének, mely nevét viselte, Vajda-Hunyad, Déva és Hátszeg városoknak, hogy a bekövetkezendő királyválasztó orsz. gyűlésre e jelvény alatt menjenek s e jelvény alatt fiára szavazzanak. Torna Sándor ugyanazt a föltevést kockáztatta meg, hogy a választásra siető hunyadmegyei nemesek és városok küldöttei önkényt vették fel a Hunyady család czimerét, ezáltal fejezván ki külsőleg is a család iránti hálájukat és ragaszkodásukat az ellenpártokkal szemben. («Hunyadmegyei pecsét és czimer» felolvasta 1881. május 29-én tartott közgyűlésen. Megjelent I. évkönyvben 1881.) E föltevés meg nem állhat azon egy okból, mert a czimer és pecsét adományozás joga csak az uralkodó fejedelmet illette.

A megelőző korban az erdélyi magyar nemzet, illetőleg a vármegyék közös banderialis czimere sas jelvényből állott, mint a hogy azt az 1331-ben kelt okmány említi «hogy Imre csicsói várnagy volt az erdőn túli magyar nemzet egyeteme sasjelvényes zászlójának hordozója». A székely nemzet régi czimerében, N.-ajtai Cserey Farkas szerint «Kardot tartó pánczélos kart viselt, a kardra egy medvefő és szív volt tűzve s a kard hegyén korona volt látható.» Jakab E. (az erdélyi orsz. czímerek története, Századok 1867—342.) megjegyzi, hogy 1321-től kezdve Farkas Tamás vajdától 1529 ig vagyis Tomory István erdélyi vajdáig 12 vajdai pecséttrajz közül egy sincs országos vagy nemzeti közjelvény. Így tehát a vajdák, alvajdák, ispánok saját nemzetiségi czímereiket használták. Maga Hunyady János is először 1446-ban használt czimeres pecsétet közokíraton. Családi építményein, várain, templomain a Szilágyi czimer is mindig előfordul, de külön paizson. Koronával ékített paizst csak a vingárdi templom hollós és zergefejes czimerein láttam. 1453-ban febr. 1-én Pozsonyban V. László által kiadott armalisban Hunyady János ősi czimerét megbővítve látjuk a mennyiben felnagyított paizs két-két diagonaliter ellentétes mezejében arany koronát tartó vörös-színű oroszlánt látunk, a holló természetes színű, szájában arany, pecsétfejű gyűrűvel, kék mezőben, félig nyitott szárnyakkal jelenik meg. Az oroszlán ezüst alapon, arany szegélylyel, a paizs fölött csőr sisak arany színben, e koronás czimeres paizst a család nem igen használta; megmaradt az egyszerű hollós paizsszal.

A Corvinák színes széldíszítményein, czimlapjain gyakori Mátyás királynak hollós czimere. Alatta, éppen az ő fényes uralkodása alatt, forrott össze hazánkban a renaissance a csúcsíves stylllel, a kassai, budai, selmeczi, még ma is fennálló csúcsíves épületek közt megjelenik az esztorgomi tiszta renaissance styllú Bakócz kápolna, s éppen a Mátyás király ajándékából jutott az esztorgomi egyház kincsei közé az a Calvaria, melyet e két styllben Benvenuto Cellini készített. E két styllt összefoglalva látjuk Hunyadmegye pecsétnyomóján: a körirat goth betűkkel, s a paizs renissance pergamenszerű tagozással. Ha a köriratban az 1490 ik évszámot nem is látnók, még akkor is a fenti következtetésből kiderülne, hogy a pecsétnyomót a rajta lévő heráldikai jelvényekkel együtt Mátyás adta a megyének Mátyás pedig adta a maga családi czímerét, azt a czímert, melyet atyja Hunyadi János viselt hadban és tornán, alkalmazott építményein, pecsétnyomóin s így a vármegye okiratain is.

Hogy a hollós czímert mikor kapta a család, arról írott okirat nincs; de, hogy János atyja Vojk, Zsigmond király szolgálatába lépett és a királyi udvar katonái (mintegy nemes testőrök) csapatában szolgált, s hadi tetteivel sikerült a király figyelmét magára vonni és 1409 ben a hunyadvári királyi birtokra egy korábbi adomány megerősítését eszközölhette ki a maga és családja javára, fenntartotta azon okírat, mely az országos levéltárban őrzetik s a Hunyady-ház legrégibb ismert emléke. Kelt 1409. okt. 18-án. Minthogy korábbi adományozásról van szó benne: következtetni lehet, hogy nem ő, Vojk, hanem még atyja nyerte. Köszölte Fraknói Vilmos Mátyás király életrajzában a Szilágyi Sándor által szerkesztett Magyar történeti életrajzok 1890. év ápr. hóban megjelent füzetben (VI. év. 3. füzet) fakszimilben.

Zsigmond idejére vall a holló és paizs, még pedig nem a pergamenszerű, hanem a csúcsos paizs alakja és összetétele is heráldikai szempontból, mert a nagy heráldikus br. Nyári Jenő állítása szerint a heráldikai jelek csoportosítása is e kornak felel meg. Egyszerű paizs, a gyűrű s hollóval, vagyis czímer és paizs a legegyszerűbb összetételben. Ilyen czímereket osztottak az Arpád-házi királyok az anzsuk és Zsigmond is a közönséges nemeseknek; a zászlósok és főnemesek e korban már fedetlen koronát is kaptak.

De mindjárt pár évtized múlva megváltozik egész Európában s így hazánkban is a heraldikai jelek összetétele: a czímeres paizsra sisakot helyeznek, majd a sisakra tarajt, foszlányt, toll-dísz, csillagot, koronát, és végül a paizst osztják, felnégyelik s a Hunyadiak czímerébe bejut a vörös oroszlán, mely koronát tart.

Jóllehet a czímerészet, czímerisme és pecséttan egymástól egészen külön álló tudomány, mégis mint annak kiegészítő része, oly szoros kapcsolatban áll egymással, hogy a gyakorlati téren e kettőt egymástól elválasztani teljes lehetetlen. Sőt történeti szempontból sokkal fontosabbak a pecsétek, mint a heraldikus jelek vagy czímerek, melyek alakjukat, színeiket, összetételeiket könnyen változtatták, a szükség, ízlés, viszonyok, szerint és igen gyakran a heraldika szabályainak nem tudása miatt. A pecsétek pedig szilárd anyaguk, könnyen alkalmazhatósága miatt inkább megtartották alakjukat, nem voltak annyira alávetve a kor ízlésének. Miután a történetírónak az ókmányok útmutatóik, úgy a pecsétismerőnek a pecsétek biztos kalauzai a rég elmúlt idők homályában. Így én is, ha meg akarom határozni Hunyadmegye czímerét forma tekintetében, csalhatatlan jelképen vettem ez épségben megmaradt pecsétjét a megyének; bebizonyítottam azt, hogy a megye Mátyástól kapta, Mátyás pedig családi hollós czímerét adta a paizsszal. Elfogadhatjuk analógia útján az összes Hunyadiak által használt, tisztán családi hollós czímert a megye hiteles czímeréül. A czímertörténet világánál megtisztítjuk azoktól az attributumoktól, melyek a Hunyadiház rangját vagy más családi összeköttetéseit jelentik, mint a Hunyadi János oroszlánjától és koronájától a Garázda-Szilágyi család lángokból kiemelkedő zergéjétől és Mátyás király jelvényeitől. Megmaradt tehát czímerül a holló, melyről írva van, hogy *kék mezőben természetes színű holló csőrében gyűrűt tart.*

A képes ábrázolások ezt váriálják a következőkép: a holló a paizs belső szélén áll, leveles ágakon, száraz galyakon, földön, vagy hármas halmon ül, lecsukott vagy félig nyitott szárnyakkal. Mindenik ábrázolás helyes, mert a szükséges kellékek meg vannak hozzáátétel, a mi a heraldika szabályait sértené, vagy jogi viszonyát módosítaná, nincs. Esztetikai szempontból legsikerültebbnek

a *felszállni készülő, félig nyitott szárnyú hollót tartom*, úgy, mint Hunyadi János építményein azok fennmaradtak. A Corvinákon oly gyakori hollós címert azért nem tartom sikerültnek, mert a holló nyulánk testével nem tölti be a teret részarányosan, s minden elvastagítás tyúkhöz, tűzokhoz, galambhoz vagy más fajta szárnyashoz teszi hasonlóvá a hollót.

A paizs alakja lehet csúcsíves és lehet renaissance egyaránt. Nem sértjük a heraldika szabályait, ha csúcsíves épületen renaissance paizst képezünk, s így a józan ész által követelt stylszerűség határai közt mozgunk. Hunyadi János csúcsívben dolgozó mesterei mindig a csúcsíves alakot, Mátyás o'asz renaissance mesterei mindig a renaissancot alkalmazták. És ez nem is lehetett másképpen, monumentális építészetnél, a rész illeszkedett az egészhez, a díszítés magához a tárgyhöz.

Az V-ik László király által 1453-ban Hunyadi Jánosnak adományozott paizson ott látjuk a csőr sisakot, mint a nemesség vagy lovagság jelképét (címerét). Nemes Hunyad vármegyét megilleti ez is, úgy, hogy a paizs fölé attributum és dísz gyanánt oda illesztjük a *csőr sisakot* a vele együtt járó *arany, ezüst színű foszlányokkal együtt*; hogy a korona és taraj megilleti-e a vármegyét? Nyílt kérdésnek hagyom.

Azonban nem mulaszthatom el a következőket megjegyezni: a XIV-ik században a sisakos pecsét annyira divatos volt, hogy a bécsi cs. kir. levéltárban őrzött 1328-ik évi okmány 10 pecsétje közt már 4 sisakos pecsét van, u. m.: Douch (Deutsch) zólyomi főispán pecsétje, Tamás Csákaakői várnagy, László székelyek grófjának, és egy ismeretlennek legyező tolldíszszel felszerelt pecsétje. Sisakos pecsétjeink közül még felemlítendőek: Palicsi Mátyás, Sándor, János fiának, heves-újvári alispánnak, Széchenyi Tamás országbírónak, Miklós, Kávás fiának, Zala vármegye alispánjának, Bebek István orsz. bírónak, Bebek Ditrich nádornak, Monáti Mihály városvárnagy, István, Antini fia Slavonia vicze bánja és Kőrös vármegye alispánjának pecsétjei.

A sisakos címerek fénykora a XV-ik század negyedéig tart, (B. Nyári Jenő szerint), de az oromdiszkek Zsigmond király által már nem adományoztattak; idő folytán, részint a címeres paizsok oromdiszeivé, részint pedig a paizsmezők címer alakjaivá váltak.

A czímerek alkalmaztatásuk minden ágán, úgy a pecséteken is kezdetben csak a fejedelmek és főnemesek által használtattak, mind a mellett a czímeres pecsétek sem a legmagasabb körök, sem a nemesség kizárólagos jogát nem képezték. A nemesi osztály nélkülözhetetlen attributumai közé sem tartoztak. Verbóczi szerint: »a czímer a nemességnek nem lényeges kelléke; de annak előnyére szolgál « Ugyancsak Verbóczi szerint: »magával a czímer adománnyal a fejedelem még nem nemesít, mert a városiaknak és a plebejusoknak is vannak czímereik, melyeket a fejedelemtől kaptak a nélkül, hogy az adomány miatt az igaz nemesség közé számíttatnának.«

A rangbitorlás, fájdalom, hazánkban úgy, mint más államokban, gyorsan elharapódzott, a mint azt III-ik Károlynak 1723-ik évi ápril 10-én kiadott határozata tanúsítja, melyben az összes nemességi jogczímek megvizsgáltatását (generalis nobilium investigatio) elrendeli s e feladattal a vármegyét bízta meg. Ennek alapján a megyék bizottságokat választottak, mely előtt a területeiken lakó minden egyes nemesnek nemességét igazolni kellett. A bizottságok a vizsgálat eredményét a vármegye közgyűlése elé terjesztették, hol azok felülvizsgáltatván, az alispán, főjegyző, szolgabírák s néhány táblabíró által aláíraván, a vármegye pecsétjével megerősítve, a kir. helytartó tanácshoz, onnan pedig a m. kir. udvari kanczellária útján a trón elé terjesztették.

A pecset és czímer fogalmát gyakran összezavarják a laikus egyének, így jártak azzal a rendek is, a mint azt az 1550-iki pozsonyi országgyűlés tanúsítja, melyen Somogymegye példájára »quaemadmodum fit in Simigiensi« a vármegyék számára állandó czímeres pecsétet kértek és csak a *pecsét* kifejezést használták. I. Ferdinánd pedig nem vette a kérést betű szerint, hanem adott a megyék számára *czímereket* és *czímeres* pecséteket »arma sive insignia atque sigillum!«

E felolvasás után élénk eszmecsere fejlődött ki a bemutatott pecsétnyomó hitelessége felett és főképpen nyug. főispán Pogány György ő méltósága kétségbe vonta annak lehetőségét, hogy az a Mátyás király által adományozott volna; *egy később készített másolatnak tartván azt.* De a pecsétnyomó azon szerkezete, hogy

zsebben hordozásra, sőt a fogóján lévő lyuk, hogy zsinórra kötve elveszés ellen biztosításra volt szánva: a mellett bizonyítottak, hogy épen nagyon régi és az akkori idők szellemének megfelelő. Hogy még jobban el nem kopott, annak okát abban látja a választmány, hogy a főispán magán használatában volt m. ndig s jelenleg a megye birtokában még 5 hasonló köríratú és különféle nagyságú pecsétnyomója van a vármegyének a hivatalos kiadványok ellátására.

Végül határozatképpen kimondja a választmány: 1) *hogy a pecsétnyomót eredetinek tartja s*

2) Hunyadmegye czímerét a következő alakban ajánlja elfogadásra a megye hatóságának: *csúcsútes paizs kék mezejében leveles ágról felszálló fekete holló, szájában pecsétfejű gyűrűvel. A paizs feleit csőr sisak, arany és ezüst foszlánnyal.*»

ULPIA TRAJANA. EZELŐTT SARMIZEGETHUSA, MA VÁRHELY AMPHITHEATRUMA.

Felolvasta SZINTE GÁBOR a dévai tört. és régészeti társulat 1893. szept. 6-án tartott ülésében.

A dévai tört. és régészeti társulat tulajdona 1891-ik év óta.

Topographicus ásatásokat végeztek Téglás Gábor, Király Pál és Szinte Gábor a társulat megbízásából kormány segélyvel, 1891—92—93-ik években, s ma az összes falak föl vannak tárva úgy, hogy a rendszeres mérések megejthetők voltak úgy szélességben, mint magasságban.

Alapja kerülék, melynek kis tengelye dél-észak, nagy tengelye kelet-nyugati irányban terül el, 8° keleti éghajlást mutatva a delejtől északi irányától. 150 m.-re van tőle a Castrum, melynek közelebbi oldala párhuzamosan fut az amphitheatrum nagy tengelyével. A kettő közt halad el a Trajan útja, az előbbtől 20 m., az utóbbtól 130 m.-nyire szintén párhuzamosan.

Jóllehet a mai Várhely község éppen a Castrum területén épült fel, mégis még ma is követhetők, úgy a sánczfalak, mint a Traján útja és az amphitheatrum kerülékes dombsorozata.

Az arénában eke szántott századokon át, s mégis a hajdani talaj sárga agyag és porondos felszíne alig volt 30 czm. humussal betakarva. E mélységet alapúl véve, vagyis pontnak, megállapítottam az összes magassági méreteket: 130 czm. mélyre nyúlnak az alapfalak s 280—300 czm.-ig a körfalak és rekeszek. Átekintést nyújt erről az 1. és 2. ábra, melyek egyike az ásatás előtti, másika az ásatás utáni állapotot tünteti föl.

A 3-ik ábra az amphitheatrum alaprajzát tárja föl, mely két részből áll: az arénából, az előadók számára és a caveából a nézők számára.

Az arena hosztengelye 68.35 m., kis tengelye 47.26 m.

A cavea átmérője 11.40 m.

Hozzáadva a cavea kiterjedését az arénához, lesz a nagy tengely = 91.15 m., kis tengely = 70.06 m.

A nézőtér-cavea négy sor párhuzamosan ellyptikus körben épült, melyeket sugarasan szeldelnek czikkekre; a 2 főbejárat és 6 mellékbejárat vomitorium az arénába, 4 följárat a podiumra és 4 följáró a többi ülő sorokba maenionum. Ezen följárók oldalfalain kívül, még több összekötő fal csúcsa tartja össze a belső és külső ellyptikus hajlású falakat.

A kerülék alak egész kiterjedésben szabályos, de részleteiben 6—11 m. egyenes vonalakból van összetéve, úgy, a mint önkényesen bevert karótól, vagy más jeltől jelig húzták a falakat építéskor. Az anyag hömpöly kő, mész vakolattal. Fejtett kőből épült a caveát körülövező mellvéd, cement, mészbevonattal, telehintve apróra tört tégladarabokkal.

A falak közt elterülő házagokat agyagos földdel töltötték ki, gondosan ledöngették s az így lépcsőfokonként emelkedő helyre állították fel a márványból faragott ülő padokat, sedil eket. (9., 10., 11. ábra) Ilyen ülőkéket Hunyadmegye több községében találhatunk; magában Várhelyen szétszórva 6 drb. látható. Némelyiknek háttámláján betű is fordul elő, mely vagy a tulajdonos kezdő betűit, vagy magát a helyet jelzi. A pódium sediljei a 12., 13., 14. ábrában jelzett portamentek voltak valószínűleg fából készült ülőlemezzel és hátlappal. A 9., 10. ábrában rajzolt sedil a czikk széleire volt helyezve és oldaltámmal is el van látva, míg a 11. ábra közben eső sedilt láttat.

A pódiumon felül még két emeletre maenianum oszlott a nézőtér, egyik 4, a másik 3 padsorral, gradus. Ezen tereket elosztó falak (praecinctiones) faragott mellvéddel, balteus voltak el látva, (15. ábra) melyeket vaspántok tartottak össze.

A vomitoriumok befelé nyíló ajtókkal zárultak, párkányos küszöbköveken fordúlván, (7. ábra) melyeknek sarkában mélyedés jelzi a vas vagy bronz ajtósarok helyét. E kövek még ma is az eredeti helyeiken állanak s a kettős szárnyú ajtók közép ütközőjét is egy mélyedés jelzi. A vomitoriák lépcsői nem külön-külön álló kődarabokból, lépcsőfakokból voltak összerakva, mint az a

mai építésnél szokásos, hanem 3—4 lépcsőfokot magában tartó darabból, mint a 16. ábrán látható. A kistengely két végén egymással szemben álló két czella volt elhelyezve, melynek talaja lépcsőfokos. Lejárata van az arénába és hátulról kijárata a szabadba. Benne találtatott a 8 ik ábrában rajzolt postamentre helyezett corinthusi oszloptörzs.

Vitorlák is voltak, mert a 18-ik ábrában előállított vésett kő nem lehetett más, mint a vitorla oszlopot tartó hüvely.

A helyszínén talált adatokat összeállítva, egy képzelt berendezést adom a nézőtérnek keresztmetszetben, a podium 2 m. magasban van az arena fölött, melytől fokozatosan 8 sor ülés 8 m.-ig emelkedik 1888 ülőhelylyel.

Az aréna központján 2 m. mélyre ható sírhelyre találtam 3.90 m. magas síremlékkal, (17. ábra) melynek íratát a nagymérvű koptatás miatt nem olvashattuk el.

Felásattuk végül egy melléképületét is az amphitheatrumnak, mely a benne talált számos felírtos dumbormű tanúsága szerint Nemezis szentélye lehetett (4, 5, 6. ábra). Az északi folyosója mozaik téglával (19. ábra) szépen volt padolva. Itt találtunk egy remek kivitelű óriás bronz-kezet, mely valamely jeles szoborműről még az antik korban vétetett le s mint a Nemezis keze, helyezettett Nemezis szentélyébe.

LOZSÁDI NÉPDALOK ÉS TÁNCZSZÓK.

Népdalok.

A nép érzés- és gondolkozásmódját, élet-, vagy ha tetszik, világnézetét biztosan kifejező dalaiban vizsgálva a lozsádi népet, nem nagy eredményre juthatunk, mert azt a sajátoszerű tüneményt tapasztaljuk, hogy saját eredeti dalai egyáltalában nincsenek. A miket nála feljegyeztem, azok mind más vidéken élő népdalok, avagy egyes költők népies dalainak töredékei. Általános jellemző sajátosságuk, hogy egyen kívül valamennyien felette rövidek; egy-két strophásak, mintha nem is igazi dalok, hanem tánczközben használt rythmikus kiejtésű felkiáltások: *tánczszók* volnának. És ezek is igen gyakran 2—4 sorjával más hasonló ütemű és tartalmú népdalokból mozaikszerűleg vannak összerakva, hogy nem egyszer az egyes részek elkíváncsoznak egymástól.

I.

Minden világ ablakára
Félsütöt a nap ságára;
Ém isteném, mi az aka,
Hagy az émre nem süt saha?
De az émre, hagy is sütné:
Bú ebédem, bú vacsírám,
Búval toeltém minden órám!

Hogy e dal vége csonka, a két utolsó sor elől hiányzik valami és e két sor csak úgy van oda bigyesztve, azt könnyű észre venni.

Kriza (Vadr.) 417. sz. dalában a két utolsó sort ily alakban találjuk:

Bú ebédem, bú vacsorám,
Boldogtalan minden órám.

Ugyane dalban a többi sokak közül is többnek megtaláljuk a rokonát.

2.

Ha meghalak, meghagyam,
Tęstamentamba íram,
Hogy hat legény vigyén ki,
Szeretőm kísíjřen ki.
Síram koevire (aszt) írják:
Itt nyugszik ęggy gyoengyvirág,
Kit elhagyatt a világ.

Ebben az összefüggęs jó, csak a hetes sorból kell azt gondolnunk, hogy valami hiányzik belőle. Az 5 ik sor rythmusa elüt a többitől, de ez kimondásbeli tévedés lehet és könnyen megigazítható.

Négy első sora meg van E. Nk. Gy. 31. számú dalának 3 ik strophájában ekképen:

Ha meghalok nem bánom,
Testamentumba hagyom:
Hogy négy legény vigyen ki,
Szeretőm fog síratni.

Az egész pedig gyermekkorom óta ismerős a székelýföldről nekem.

3.

A templamra sőtött a nap,
Elharangztatatt a pap,
Męnyęn, męnyęn koenyeroegni,
Elfelejtett koenyvet vinni,
Barna kis lyányt męgeskętni.

Ezen igazi drámai menetű dalocska első fele egyezik az E. N. Gy. II. kötetében levő 340. sz. dal két első sorával, a mely így hangzik:

»Hej! a toronyra sőtött a nap,
Hej! beharangoztatott a pap.«

Azonban a mi dalunkban a többi rész is szervesen oda illő, míg emebben a következő részek vajmi kevés összefüggęsben vannak az idézett sorokkal. Pl. folytatódik:

»Hej! vörös kendő, zöld pántlika, Hej! be szeretlek, szívem-adta!« stb.

4.

Sáros ucca szégelet.
 Jártam rajtad eleget,
 Kit hasznamra, kit káramra,
 Kit szívemnek fájdalmára.

E 4 soros mondóka más más ütemű két első és két utolsó sora közt van összefüggés, de ez a különböző versforma kétségesse teszi, hogy dalolták volna, hogy egyszerű táncszónál egyéb volna. Két utolsó sora egyebek közt meg van E. N. Gy. II. k. 37. sz. dalában, melynek 2. szakasza így hangzik:

Isten adta kis barnája
 Be sok csókot raktam rája;
Kit hiába, kit hasznába
Kit a szívem fájdalmába.

A két első sort még a székelyföldről gyermekkorom óta ismerem.

5.

Este van már a faluba
 Lyéány menyén a fanóba,
 Legény menyén az ablakra,
 Tekingetni a lyéányra.
 Ada fagyatt az ajaka.
 — Hazd ki kis lyány aszt a gyertyát
 Engeszteld ki az ajakát.
 — Maraggyan att az ajaka,
 Miért rakta az ablakra.

Ez a dal majdnem teljesen megegyezik az Ar.-Gyulai-féle M. N. Gy. 247. lapján olvasható Csongrádm. környékén gyűjtött 31. számú dallal, legfőlebb egyes szókban tér el tőle és abban, hogy az 5-ik sora nincs meg a nevezett gyűjteménybéliében.

6.

Pirangattál idős rószám,
 Mér níznek másak is rejám?
 Azér níznek, hogy szemük van,
 Nizzél te is, ha kedved van

Ennek sem változatát, sem magát a kezemnél levő népdal-gyűjtemények egyikében sem találtam meg.

7.

Még akkor nekém ígértek,
Mikar bölcsőben rengettek,
Mármast hazzád jussam vagyan,
Hagy az anyád nekem aggyan

Szóról-szóra egyezik az A. Gy. féle népk. gyűjt. III. kötet 132. l. 30. számú dalával, mely a székelyföldről, Kis Kedéről való. Er. II. 326. sz. dalában.

8.

Elhagysz rózsám? El biz' én!
Nem bánsz rózsám? Nem biz' én!
Elhadnál-é, nem bálnál-é,
Szíved értem nem fájna-é?

E töredék országszerte ismeretes, mint egyik-másik népdalnak a része. Meg van pl. Ar.-Gy. Nk. Gy. (III. 166 lap.) 114. sz. három strophás dalban, melynek két első sora ez:

Elmégysz úgy-e? El biz' én?
Itt hagysz úgy-e? Itt biz' én? stb.

Vagy Er. Nk. Gy. I. kötet, 42. sz. dalában:

Elhagynál-e, nem szánnál-e,
Elhagyni nem sajnálná?
Szíved értem nem fájna-e,
Szemed könnye nem hullna-e?

és II. kötet 100. sz. dalban: Itt hagynál-e? stb.

9.

Árak, árak, de mily árak,
Toebbet utánad nem járak;
Szeretőt is mást találak,
Kivel kedvemre sítalak.

Magas a tarany teteje,
Bárányaknak nincs mezeje.
Bárányaknak zúd mező kell,
A legínynek szerető kell.

E dal két szakaszának értelmileg alig van valami kapcsolata. És csakugyan e két strófa népköltési gyűjteményeinkben is, mint két különböző dal részlete fordul elő pl. Erdélyi M. Nkgy. II. kö-

tet, 70 és 326. sz. dalában az első és a 247. számúban a második strophá. — A 2 ik szakasz saját székelýföldi gyűjteményeimben is. Udvarhelymegye.

10.

Esik eső paras útra,
Barna kis lány megy a kútra.
Teli zsebe magyaróval,
Piros ajka rakva csókkal.

Nem joettem vóna én ide,
Barna kis lyán szemődeke
Csalagattat engem ide.
Bár ne csalagattat vóna
Most a világ nem csúfolna!

E dalban nemcsak a két strophá között nincs meg a szoros tartalmi egység, hanem az első szakaszt alkotó egyes sorok között is bajos volna megtalálni az összefüggést. A második szakasz meg van Er. Nk. Gy. II. 339 sz. dalban, melytől ez abban különbözik, hogy kimaradt belőle a második sor: »Csalogattak engem ide« — és amannak az utolsó sora így hangzik:

Szegény szívem nem gyászolna.

A három első sor ugyanebből a szakaszból Er. I. 149 sz. dalban.

11.

Vén az uram, vén; nem szeretem én.
Vén az uram, nem szeretem.
Vén a csókja, nem kedvellém,
Ifju legény, drága kincsem,
A te csókad illet engem.

Ki az urát nem szereti,
Ne mennyen az halatt látni,
Vagyan neki egy halatya,
Aszt minden nap sírathatya

Ezen is nagyon érzik, hogy a két szakasz más és más dalnak volt az alkotó része. Különös a másképpen teljes első szakasz elején az a más ritmusú sor betoldása. A második szakasz igen sok helyen előfordúl, mint egyik-másik dal alkotó része. Így pl. Kriza Vr. 371. l. 64. sz. dalban. Er. I. k. 352. sz. dalban a két első sor

módosításával és Ar.-Gyulai I. k. 288. lapon szintén némi változtatással.

12.

Majd megírem aszt az időt,
Sírva sitálsz kapum előtt,
Mégoeleled kapum fáját
S úgy síratad a gazdáját

Szóllak hozzád egyet-kettőt
Még sem kellesz, mind ezelőtt
Mikar nekem kellettél,
Te másakat szerettéél.

Emez ismeres népdal második szakaszának a két utolsó sorát bizonyosan elfeledték s azért toldották be helyébe azt az értelmileg oda illő, de méretileg különböző két sort, a mi gyanús szint vet a melodiai érzékükre.

Különben e népdal egyik másik szakaszából alkotott külön dalt majdnem minden vidéken találunk népünkél. (»Szeged Népe« II. 39. l. 48. sz. — Er. II. 326. sz. stb.)

13.

Kidült a fa madulástól,
Elváltunk rózsám egymástól.
Úgy megváltam édesemtől,
Mind zöd erdő levelétől.

Erdő s mező zöltségétől,
Piras kékfű szíp színétől,
(Majaránna jó szagától.)
Merre más jár nagy kégyēsenn,
Én att járak keservēsenn.

Lehajtam szemēm koenyvesēnn
És úgy sírak keservesēnn.
Sírat engem a madár is,
Meghajlik értem az ág is.

Valóságos mozaik ez a dal; minden pár sora más és más dalból való. Ezeknek nagyobb része eléggé ismeretes, szükségtelen tehát azért a kiszakított két-két sorért mindenik dalt idézgetni. Igaz, hogy van benne olyan pár sor is kettő: a második szakasz 2 utolsó és a 3-ik két első sora, melyeknek eredetét nem tudnám ide írni, nem emlékszem, honnan ismerem őket.

14.

Ki van adva, hogy már hónap menni kell,
Mégizentem a rózsámnak, gyűjjen el,
De az álnak visszaizent, nem gyün el,
Nem útazik, nem országol senkivel.

Három hete, hogy a babám nem láttam,
Csipkebakar koekt van az ém lakásam.
Félkiálték, nem adaték semmi szó,
Még az eget is hasitya a jajszó.

Mi dolog az, hogy a Maros befagyatt,
Az az aka, hogy a rózsám elhagyatt.
Sírva kírtem, hogy szeressen engém:
De az álnak visszaizent, nem lehet.

Gyászba borult még az ég is fölöttem,
Gyászt visel a hódvilág is érétem ;
Sírnak értem a szép kaszácsillagok,
Látad kis lány, jaj, de szamarú vagyak.

Csak aszt mand még szeretél-e valaha?
Gyenge szívem el nem felejthet saha
Tudad saha nem kellett a csalfaság,
Mágállj kis lány visszagyüvök még hazzád.

Kertem alatt tejrózsafa, nem látszik,
Minden íjjel gyászvirágot virágzik;
Apró annak a levele, jó szagú,
Mír vagy ides rózsám ullan szamarú?

Hogyne lënnék, hogyne lënnék szamarú?
Temetőbe mast visznek egy ifijut,
Temetőbe barna legényt kísírnek,
Sír'almára razmarintat ültetnek.

Egységes szerkezet dolgában erről sem mondhatunk több jót, mint az eddig elősorolt dalokról. Egyforma dallamú népdalok összeillesztett részeiből alakult ez is. Pl. a hatodik szakasza meg van az Ar.-Gy. Nk. Gy. III. k. 138. l. 44. sz. dalban és ismét a 13. sz.-ban a 188-ik lapon. A harmadik szakaszhoz egészen hasonló kezdetű dal az ismeretes: »Mi az oka, hogy a Kerka befagyott.« És így a többi részei is itt vagy amott majdnem valamennyien megtalálhatók.

Még szegényebb a lozsádi nép eredeti melodiákban; kevés nála ezeknek száma s a mi kevés van, az is kölcsönvétel. Legtöbb dalt a »*Káka tövén*« és »*Megérem még*« dallamára énekelnek, a mi kevés ezeken kívül előfordúl az is mind másuánét jól ismert, legfőbb kissé megváltoztatott melodia.

Feljegyzésre érdemesnek csak az alább következőt találtam. Érdekes volna megtudni, hogy a »Mi az oka, hogy a Kerka (vagy Tisza) befagyott című népdalt ezzel a dallammal éneklék-e azokon a vidékeken, hol el van terjedve.

Táncszók.

Ezek közül némelyik nem egyéb, mint egy-egy kiszakított népdal strophá, azért ismertetésük helye közvetlenül a népdalok szomszédságában van. Közülök feltűnő nagyszámú egyezik meg a székelýföldről ismeretes hasonló mondókákkal.

Először azokat sorolom elő, melyek, tudomásom szerint, egyik-másik népdalban is meg vannak, aztán az igazi táncszókat.

I.

Sírat engem a madár is.
Még hajlik írtem az ág is!

Megvan Ar.-Gy. I. kötet, 262. l. 41. sz. dal 2-ik szakaszában és Kálmán »Koszoruk« I. k. 78. l. 45. sz. dal. Mindkét idézett dalrész így hangzik:

»Az ég alatt, a földszínén,
Nincsen olyan árva, mint én.
Sírat engem a madár is,
Lehajlik értem az ág is.«

2.

Ki az urát nem szereti,
Főzzén sárga rípát neki,
Paprikázza jól még neki,
Hagy a nyavalya toerje ki!

vagy:

Ki az urát nem szereti,
Kaparnyikat főzzén neki;
Aggya bé aszt vacsarára,
Kiteritti víráttára!

Ezekből az első variáns meg van Ar.-Gy. II. köt. 226. l. 21. sz. alatt, hol a két utolsó sor így van: »Jól megsózza, paprikázza, Hogy a hideg is kirázza! A második Er. Nk. Gy. II. köt. 285 sz. dal, mely így kezdődik:

»Ki az urát nem szereti,
Három rétest süssön neki:
A túróstól megbetegszik stb.

2-ik szakasz:

Ki az urát nem szereti,
Főzzön kopornyikot neki,
Este későn adja neki,
Reggelre ki terítheti.«

3.

Fejik a fekete kecskít,
Verik a barna mēnyecskít.
Ha verik is megírdemli,
Mér' az urát nem szereti!

Szóról-szóra megegyezik Er. Nk. Gy. I. k. 91. sz. dalának a kezdetével. Továbbá meg van a saját székelyföldi gyűjteményemben (Udvarhelymegyéből) hol szintén táncszóként szerepel) ekképen:

»Fejik a fekete stb.

— — — — —

Hadd el, verjék az ebadtát.
Mert nem szereti az urát!«

4.

Égyenes vagy, mind a nád,
Hazzám szabatt az apád!

A székelyföldön mint táncszó is előfordúl, továbbá változott alakban megvan Ar.-Gy. III. kötet 193. l. 26. sz. szintén székelyföldi (kis-baczoni) dalban:

»Hajlandó vagy, mint a réten a nád,
Azt gondoltam nekem nevelt az anyád.«

5.

Ig a szeméd taplót gyújt,
Azír szeretlek én úgy.
Ha az ém is úgy igne,
Száz aranyat mégírne.

De az enyim nem íg úgy,
Sémmit sem ír meg hát úgy!

Ennek egy része meg van Erdélyi J. Népk. gy. I. kötet 163. sz. dalában:

Észemadta barna szűz
Ég a szeme, mint a tűz,
Ha az enyém úgy égne,
Százezeret megérne.

A saját kiadatlan gyűjteményemben szintén van egy kissé eltérő változata:

Hap szűz, korombúz.
Ég a szemed, mint a tűz.
Ha az enyém úgy égne,
Száz forintot megérne;
De az enyém nem ég úgy,
Száz forintot sem ér úgy!

És Ar.-Gy. III. kötet 48. sz. alatt:

A pataki hegytetőn
Ott vár az én szeretőm,
Kökény szeme taplót gyűjt,
Azért szeretem én úgy
(Székelyf. Pálos.)

6.

Ucci kis lyán, be megnőttél,
Be kár, hagy fírhöz nem mentél!

Ez meg van Pap Gy. Palócz népköltemények 26. l. 20. sz. dalában, a kezdet ez:

Ucci kis lyány de megnőttél Lunajdunajdánom!
De kár, hogy férjhez nem mentél Lunajdunajdánom!
stb. stb.

A következők, mint egyes népdalok részei, tudtommal, nem fordulván elő, igazi táncszóknak nevezem őket.

7.

Jere rózsám a szöllőbe.
Szégyünk szöllőt keszkenőbe,
Zerge diót a zsebünkbe,
Piros almát kebelünkbe!

Az utolsó sor hijával teljesen egy a saját kiadatlan gyűjtéseimben levő udvarhelymegyei táncszóval.

8.

Helyet, helyet nekünk is,
Ha kisebbek vagyunk is!

9.

Háram falu, hat határ,
A mi szívünk is éggy már;
Sem a bíró, sem a pap,
Minket el nem választhat.

10.

Idős kicsi kerekem
Forduly égyet előttem.

11.

Ez a kicsi-kicsike,
Ebből lesz friss menyecske!

12.

Elmént a pap dinye lopni,
Elfelejtét zsákat vinni,
Levetette a gagyáját,
Mégtoeltette a két szarát.

13.

A burnyeci legínnek,
Nincsen párja szeginnék
Backara van segínnek,
Éccer-máccer úgy koeti.
Hogy az uccát kisepri!

14.

Ucci neki berecki,
Sánta Józsi gyere ki,
A nyavalya toerjen ki!

15.

Kicsi csupar hamar farr,
A vén asszany puskapar!

16.

Székfü rózsza, tulipánt,
Tégéd a szerelem bánt!

17.

Kicsi nekem ez a csűr,
Kirepülék, mint a fűrj!

A 8—17. sz. alatti táncszók némi kis — inkább szavakra terjedő — módosítással mind meg vannak fent emlegetett gyűjteményekben. A 15. és 17. számúak Er. Gy. III. kötet 242. l. is olvashatók, de az ott lévő táncszók is a székelvő'dről vannak összegyűjtve.

18.

Idős kicsi hűgacskám,
Ha szándékad tudhatnám:
(Hagy) szébet szerenc nálamnál,
Ezt a szőrös bacskarkám
Iretted nem szaggatnám,
Itt a Maras Tardasnál,
Mindjárt beleugranám.

Ennek egy kevesebb sorból álló változata meg van »Vadrózsák« 78. l. 189. sz. alatt:

Hogyha én azt tudhatnám,
Szöbbit szeretsz nálamnál,
Az én kicsi bacskorkám
Utánad nem szaggatnám!

Aztán még Er. Nk. Gy. II. 32. sz. dalban:

Hogyha én azt tudhatnám,
Szöbbit szeretsz nálamnál,
Itt a patak, folydogál,
Mindjárt beleugranám! stb.

19.

Vesd le babám a szűrödöt,
Hadd táncolak egyet veled. —
Nem vötem le a szüremet,
Ügyis ugram vélled egyet!

Teljesen megegyezik az Er. Nk. Gy. III. k. 294. sz. alatt olvasható rövid dallal. (Alföldről.)

A még következő táncszóknak sem párjait, sem változatait nem ismerem.

20.

Gyoenyérű razsmaringszál,
Be szípen kinyilattál.
Róllad szakasztani ki jár?
Még a nap is az égen jár!

21.

Nincs szebb madár a fecskínél,
Fejír lábu menyecskínél.
Fejír lábát masagatya,
Hideg a víz, nem állhatya!

22.

Rugd ki lábam, ne hibázz,
Estíre nem vacsírálsz!

23.

Én nem ettem ma egyebet,
Rózsám adott éggy szém meggyet.
Azt is bánam, hogy megettem.
Szerelmemöt elvesztettem!

24.

Att a füttön ót a laska,
Aszt is leverte a macska!
Haj a macska nem az aka,
Részégés a gazdasszanya!

25.

Iccu kicsi én mast látam,
Hagy nincs rajtam a nadrágam!
Tégnap este levetettem
S a rózsámnál felejtettem!

26.

Gyere rózsám ide bé,
Hagy együnk mi dörérét.
Hát a gazda mit észik?
Egyik ú karpa-cibrét!

27.

Szőke-piras legínkének
Bárányprémcs a mentéje,
Én vagyok a szeretője!

28.

Forduly äggyet karikára
A vïn asszany baszujára!

29.

Szaricsd mäg a mënyecskét,
Ad a nyáran cseresznyét!

30.

Ucci neki këgyetlen
Lóg a pëndely koetetlen!

31.

Hallad-e te zöd nadrág,
Hagy az egír majd mëgrág!

Ballada.

Ägy lyéány a hëgyek koczett
Csak ägyedül pávát örzött.
Joevén hazzá joevevényék,
Háram ifju, szíp legínyek,
— Öh te szíp szüz, mire kírünk,
Az erdőre jer ki véllünk!
— Ha veleték útam vészëm,
A pávámat hová tészëm?
— A pávádat hajcsd farrásra,
Aszt úgysem bízhatad másra.

Midön az erdőre írtek,
A zöld füre heverisztek.
A szép szüz hagy elfáradván,
Ledül, mily álamba merül.
A legínyék, hagy észet látták,
Hagy alszik-é mëgvizsgálták;
Csókat raktak ajakára,
Szívök vigasztalására.

Felserkenvén majd estére
Filemile zëngésire,
Látva magát a pusztába,
Sír és így sahajt magába:
— Öh nagy isten ki lakazal,
Az ígbül reánk vigyázal.
Büntesd őket astaraddal,
Igbül hullatt tűzlángiddal!

A ravaszak hagy rászédtek,
 Az erdőre kivezettek;
 Itt hagyának iccakára,
 Fenevadak prédájára.

E ballada igen kevés eltéréssel teljesen megegyezik az Er. Nk. Gy. I. k. 374. lapján olvasható »Pávás leány« című balladával. A kettő között lévő piczike eltérések ezek: 1. A mi balladánkból hiányzik ez a két sor: Ott sétálni barátsággal. Tisztességes mulatsággal«, a mely az Erdélyi-félében a 6. sor után egészen odaillőleg következik. 2. Az Er.-félében a 11. és 12. sor így van: »Midőn értek az erdőbe, Leheverték a mezőre«. Ez együgyűnek elég együgyű, de a lozsádiban levő lehet eredetibb, mert szebb is, népiesebb is. 3. A nyolcz utolsó sorból 4—4 helyet cserélt a lozsádiban, t. i. ebben a 22. sorra az »Oh nagy isten« kezdetű következik az utána való három sorral, míg Erdélyinél előbb »A ravaszok« stb. kezdetű s a rákövetkezők vannak s ezeket követik az »Óh nagy isten« kezdetű és a következők, mely sorrend fokoza-
 tosbabbá, erősebbé teszi a vers végét s így ez a szebb is, természetesebb is.

KOLUMBÁN SAMU.

A KÉT KÜKÜLLŐ VÖLGYFEJÉNÉL LÁTHATÓ RÓMAI VÉGVÁRAK ÉS HATÁRTÖLTÉSEK VISZONYA DACIA KATONAI ÉS TARTOMÁNYI SZÉKHELYEIHEZ.

Ugron János Udvarhelymegye jelenlegi alispánja 1893. nyarán azzal a felhívással fordult hozzám, hogy a Hargita alján mutatkozó római nyomokat pár napi felúlvizsgálat alapján állítanám össze monographiájuk számára. A rövidke szemléből lassankint több heti tanulmányozás nőtte ki magát s végezetül a két Küküllő forrásaitól le az Oltig terjedő vidék római erődítvényein felül a Hargita hegylánczolatokkal párhuzamosan s részben annak nyulványain látható sánczolatok, töltések rendeltetését is sikerült tisztába hoznom.

A Hargitától délnyugatra ugyanis Maros-Torda, valamint Udvarhely- és Nagy-Küküllő megyék területén *Rapsonné útja*, *Hadak-útja*, *Ördög útja*, *Ördögbarázda*, *Kakasbarázda* néven emlegetett sánczolatokról és töltésekről a közhiedelem Benkő Józseftől¹ Orbán Balázsig² az összes írók azt a felfogást ápolták: hogy e rejtélyes földművek összefüggő úthálózatul szolgáltak annak idején. Orbán Balázs ugyan helyenkint s főleg az oláhfalusi *Majszos*-réten a *Vargyas* szorosában látható sziklameredeknél maga is ingadozó-nak találta az elméletet; de más elfogadhatóbb hiányában azért további leírásai során ismét csak ahhoz ragaszkodott. Miután már 1888-ban alkalmam volt öcsém Téglás István jelenlegi tanfelügyelő társaságában a Kis Küküllő forrásvidékén Szováta, Parajd között arról megbizonyosodnom: hogy az ott Rapsonné útjának nevezett töltés sem összefüggőleg egyfolytában nem készült, sem a territorialis viszonyok mellett út gyanánt nem szolgálhatott, s miután

¹ J. Benkő Transilvania Vindobonae 1778. I. köt.

² Orbán Balázs: A Székelyföld leírása, Pest, 1868. Ráth Mór bizománya, cz. művének Udvarhely, Marosszék, Háromszék cz. köteteiben.

nevezett öcsém utóbb 1891—94-ig terjedőleg Segesváron laktában kérésre tovább folytatott helyszíni vizsgálataival az Olt mellékén is arra a tapasztalatra jutott, hogy a *néphitelt készséggel terjesztő Orbán-féle leírások* a valóságnak nem felelnek meg, miután tehát az előnyomozásokból is arról győződtem meg, hogy e sajátos építmények hegy-völgyön, meredekre fel és le vonulva, rövid szakaszok után több kilométernyire meg-megszakadoznak: még nagyobb vágyat és kedvet kaptam az Udvarhelymegye területén számomra megnyitott tanulmányozási alkalomnak.

Ily módon a Kis-Küküllő *Juhod* nevű ágától vagyis *Parajd*-tól a Nagy-Küküllő felső völgyén át a Nagy- és Kis-Homoród forrásain át Kápolnás-Oláhfalu határáig, illetőleg a homorodi fürdő tájáig, onnan a Kápolnás Oláhfalu mögött a Csikszeredára vezető országút 63 kilometer oszlopától a Hargita gerinczére, majd a Vargyas víz »*Szurduk*« nevű szorosától délnek a Lővéte, Homoród-Almás, Homoród-Karácsonfalva, Homoród-Oklánd, Magyar-Zsombor feletti erdőkben, tehát a Rikán át az Alsó Rákos felé eső Szász-Somos tetőig, tehát az Olt szorosáig bejárva a sokféle néven ismétlődő töltésszakaszokat, azokról a m. tud. Akadémia 1895 márcz. 11-iki ülésén számoltam be.¹ Jóllehet részletes tanulmányom adatainak ismételése nem tartozik ide, a hunyadmegyei történelmi régészeti társulat szempontjából is nagyon sok feltenni való kérdés fűződik e sánczolatokhoz. Így az egész elhelyezés nyilvánvalóvá teszi, hogy a *rómaiak Daciajának keleti határszélét* óhajtották első sorban ezek által szembetűnőbbé tenni a tervezők s helyenként, nyilván a keleti szarmat lapályról levezető közlekedési vonalakban hadásati biztosítására épültek. E politikai és katonai kettős rendeltetés hozza tehát magával, hogy a közvetlen vidéken kívül a Maros menetét s azzal együtt a katonai székvárossal Apulummal együtt a már Hunyadmegye területén eső székvárost *Sarmizegethusát* is érdekelték azok. Mellőzve azonban annak bizonyítgatását, hogy minő alapon nyilvánítom én a Hargitaalji töltéseket a Torma Károly² által a Meszes gerinczéről *Kis-Sebestől* fel Tiháig meg-

¹ A Limes Dacicus keleti része a m. tud. Akadémia archaeol. bizottsága által szerkesztett Archaeol. Közlemények XIX. kötetében (1896.) Kivonatilag Akadémiai Értesítő 1865. júliusi füzetének 113—122 lapjain.

² Torma Károly a Limes Dacicus felső része 6 fametszettel s térképpel, Budapest 1880.

állapított *Limes dacicus* keleti folytatásának, s figyelmen kívül hagyva itt a töltésvonalak topographiai ismertetését, már előadásomban csupán a fővonalnak fedezetére szánt végvárai, első sorban a tartományi főhadiszállás, vagyis annak bizonyítására szorítokozom, hogy a szóban forgó töltések, a hozzájuk tartozó castrumokkal együtt miként szolgálhattak a Marosvölgy, illetőleg az Érczhegység biztonságára.

Itt, hol a daciai aranybányászatról való tanulmányaim állandó napirendet képeznek s idevonatkozó elméletemet nagyérdemű elnökünk mai megnyitó beszédében is oly kitüntető vonatkozásokkal volt szives támogatni: azt a sokszor hangoztatott alaptételemet, hogy t. i. Dacia elfoglalása és berendezése legfőbbképen az aranybányászat érdekében történt,¹ felesleges is újból felelevenítenem. A mint már itt általánosan tudva van, a Marostól, illetőleg az aranyhegyektől keletre fekvő felföldet s különösen a két Küküllőt és mellékvölgyeit csakis a védelem fokozása kedvéért foglalták be a rómaiak. De ez a biztosítási megszállás ismét fényesen igazolja a rómaiak stratégiai éleslátását.

Az erdélyi felföldnek mind e mai napig védelmi centrumául szolgáló, sőt újabban vasútilag is ezt a szerepet játszó *Tövis-Gyula-fehérvári* térségről keletre a kapusi tető alatt vagyis a vasúti hid táján fordult a római út is keletre, mely itt vicinalis minőségben követte az egyesült Küküllőt Balázsfalván át a Mikeszászával átellenben Kis-Selyknél kimutatható legközelebbi *castrumig*.² Hogy Balázsfalvától a Küküllő mellé is vezethettek egy elágazást, azt a helyi viszonyokból feltételezhetjük; de biztosan kimutatni azért képesek nem vagyunk. A kis-selyki castrumtól délre Nagy-Selykhez vezető horpadáson át a *Vizapatak* völgyére találtak kapcsolatot, mely azután a Vöröstoronynál kifelé a mai Romániába és Talmártól keletre az Olt jobbpartján felfelé *Hévíz* Alsó-Rákosig kapcsolódott. A kis-selyki castrum egész elhelyezése tehát első kulcsát képezé a *Maros* és *Olt* közti dombvidéknek.

Ilyen elágazási második csomópontot jelölhetünk meg *Seges-*

¹ Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról, I. térképpel A M. T. Akadémia történeti Értekezései XIV. 1889. kötet VI. száma.

² Neigebaur Dacien 255 lapján »Ackner Jahrbuch des Central Comissions 1856.

várnál, hol a XIII. legio¹ egyik örse tartá a szolgálatot. A segesvári elágazás éjszakra a Kis-Küküllőhöz s onnan a Marosig nyomozható; míg a déli elágazás a Kézd és *Segesd* völgyeken egyfelől ismét Hévíznek, másfelől délkeletre Hégenen át a Hortobágy érintésével, a hol felíratos követ is találtak az Olt középszakaszához *Kis-Sinknek* tartott, a hol egy helyőrség létezését felíratilag is constatalhatjuk.²

Segesvártól keletre a jelenlegi vicinalis vasút irányában Székelyudvarhelyig³ szolgált a hadi út s ott a mai *Csonkavár*-ban (hova legutóbb a reáliskolát helyezték) a határszéli végvárral kicsücsösödött. A Cohors I. Ubiorum egészben, vagyis 500 ember vala hivatta itt a Hargita gerincze, illetőleg a mai Tolvajos hágón át Csíkszereda, — vagyis a *Gimesi* szoros felől támadható betöréseket feltartóztatni.

A Kis-Küküllő völgyén Dicső-Szt.-Mártonról mutattam ki éppen a Herepey Károly nagyenyedi gyűjteményében látható bélyegről a XIII. légio ott létezését.⁴ Fennebb Sóváradig új állomás nem következik s a Kis-Küküllő 70 kilométernyi vonala nem is igen igényelt szigorúbb gondozást, miután a Maros és N.-Küküllő közé ékelődve mindkét oldalról kellően biztosítva vala s elő és hátvédjét mindkét irányban megtalálta. Sóvárad megválasztásánál a tölgyesi szoros lebegett az építők szemei előtt, mint a honnan az 1141 méter magas Bucsintetőn át Gyergyó-Szent-Miklós felől *Nagy-Agvíz* mellett ma is a legrövidebb összeköttetés kínálkozik.

De a megjelölt két határszoros és azok mellékes átjárói, úgy mint a tölgyesinél a *békási* és a gymesinél az *uzsvölgyi szorosok* ellenében e két határvárral sem érték be, hanem éjszokról délfele

¹ Corpus Inscriptionum Latinorum III kötet. 1629. 4. Aeternus istennek szentelt oltárkö a váraktól északnyugatra eső *Burgstadel* alatt a Küküllő partjáról.

² Goos Károly Archaeol. epigraphische Mittheilungen t. 33. A Cohors III. Brit(annorum) téglabélyegeivel. Ez a kohors 104-ben a Turnu-Severinnél látható hídon foglalatoskodott s 108-ban már Roetiában állott. Tehát az occupatio befejeztével rögtön épülhetett Kis-Sink.

³ Archeol. epigr. Mitth. I. évf. 32 VI. évf. 132. Téglás G. Adatok Dacia felíratlanához. Erd. Múzeum.

⁴ Neue-Inschriften aus Dacien. Téglás G. Király P. Archaeologische epigr. Mittheilungen XI. 238, n. 10.

haladólag az egész Hargita alját végvárakkal rakták meg a Marostól le az Olt rákosi szorosáig. Mig a Marostól keletre átlag 50 kilométernyi távolságban találjuk a katonai állomásokat, itt a Hargitával párhuzamosan éjszokról délnek minden 25 kilométernyire következnek a castrumok, csakhogy a Marosnak Gyulafehérvár körüli szakaszához irányuló völgyek beljebb egész határőrséggé alakították. Sőt a völgyek közeit sem hagyták figyelmen kívül s minthogy a két Küküllő képezi épen azt a természetes útirányt, a melyen a keleten betörő ellenség Apulumot legközelebb érhet: a vízváltástót is siettek megszállani. Énlakáról¹ a »*Cohors IV. Hispanorum equitata*«, tehát egy lovasított cohors a Kis- és Nagy-Küküllő felé tartá fenn a határőrséget s éjszakon Sóváraddal, délen Székely-Udvarhelylyel combinative zárta el a keletről beszolgáló utakat. Ily módon stratégiai feladata a tölgyesi és gymesi szorosra egyiránt kiterjedt. Minthogy azonban a Nagy-Küküllő mellett Zetelakán felül, a Sikaszó mellékvízvölgyén a Gyergyó-Ujfaluhoz s onnan a békási és tölgyesi szoroshoz aránylag könnyen járható hegyi út kínálkozik: az énlaki castrum hadirendje tulajdonképen mégis a Nagy-Küküllő felső völgyére, vagyis kiválóképen a tölgyesi, illetőleg békási szoros felé vala irányítva.

A keleti határszélek, illetőleg az erdélyi aranytermő hegyek védelmi súlypontja ilyenformán *Sóváradd, Énlaka és Székely-Udvarhely* között oszlott meg. A politikai véghatárt a Marosnak vécs-topliczai és az Olt rákosi hajlásai között a Hargita képezte. A rómaiak azonban a Hargitában keresték foglalásuk keleti véghatárát s castrumaiktól 10—20 kilométernyire a főút megkerülésére felhasználható hegynyergeket, mellékvölgyeket a *Rapsonné útja, Hadak útja, Ördög útja, Kakasbarázda* stb. nevű határtöltésekkel igyekeztek járhatatlanná tenni és pedig abból az egyszerű okból, mivel az onnan eredő vízerek gyűjtő csatornáján belől nyugat felé ilyen alkalmas határjelzővel nem rendelkeztek. Ha a délkeleti felföld domborzati arczatja másként alakul s a Marostól keletre a két Küküllő helyett olyan éles hegyvidéket találnak a rómaiak, a minőt nyugat felé az Érczhegység vagy épen a Bihar képez: akkor aligha ter-

¹ Corpus Inscriptionum Latinorum III. köt. 945, 948, 949, a 6237 Neigebaur Dacienjében 257 2 tévesen olvasta a LEG VI HISP helyett Müller F. Mittheilungen d. C. C. 1858 Orbán Balázs Udvarhely kötetében

jeszkednek a hadi-operatiók alapvonalától ilyen messzi kelet felé s a tartomány keleti szélét bizonyára közelebb helyezik.

Geographiai és stratégiai tekintetben tehát az Udvarhely megye éjszaki és keleti szélén felállított őrséget a Közép Marosvölgy és az Érczhegység biztonsága követelte, s az Apulumtól keletre 50—50 kilométernyire felállított kisebb hadosztályok a hírvivő és közvetítő szerepet tölthették be.

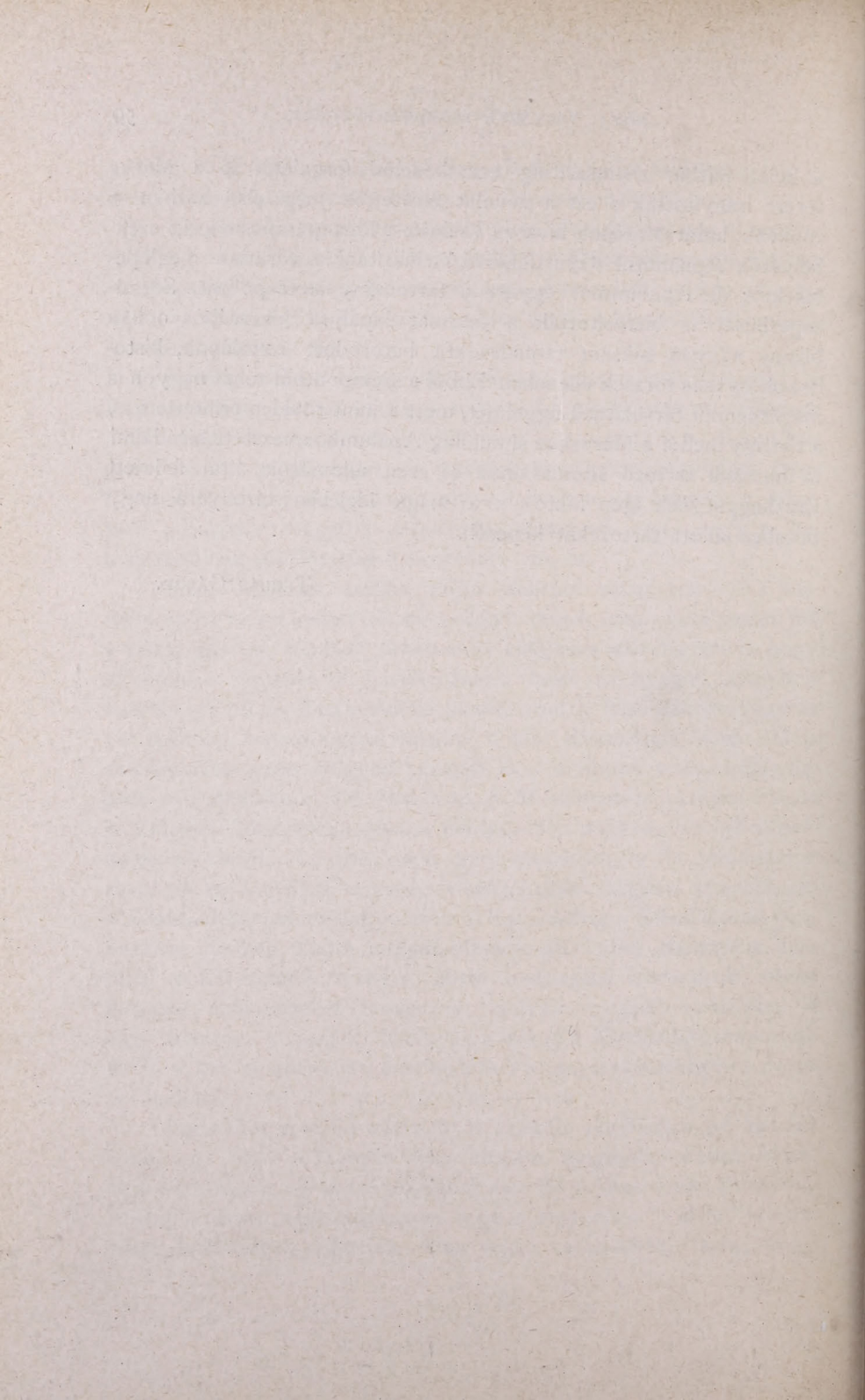
A megnevezett keleti váröv külső övlánczolatát azonban a Rapsonné útja, Hadak útja s a többi helyi néven ismeretes töltések jelölik meg. A castrumoktól keletebbre ugyanis 15—20 kilométernyire minden hegynyeret, út gyanánt kínálkozó hegyhátat ilyen töltésekkel zártak el, rendesen olyan helyeken, a honnan a közeledő ellenséges csapatok áttekintése lehetővé vált, vagy a ho a betörőknek mulhatatlanul át kellett vonulni.

Mind a három szóban forgó castrum átlag 100—110 kilométernyire helyezkedett el az erdélyi részek mai határőrszéleitől s elhelyezésével, előretolt őrhelyeivel világosan elárulja azt is, hogy a rómaiak idejében a határforgalom kelet és nyugat, vagyis a Szereth, Pruth és Tisza vidéke között nem a felső Maros vagy az Olt mentén, hanem sokkal inkább a két Küküllőnek éppen Dácia centrumába nyíló völgyén vezetett át s a Maros terén hömpölygött mai Alföldünk felé. Hisz a M. Á. V. szolnok-arad-tővisi vonala is technikai tekintetben sokkal előnyösebb, mint a szolnok-várad-kolozsvár-tővisi. Az első vonal kilométerekben is 18 kilométerrel rövidebb és a mellett egyetlen vízvásztóval, hágóval sem nehezíti a közlekedést, holott Nagyváradtól Kolozsvárig a Sebes Körös, Kis-Szamos, illetőleg Nádas *sztánai* vízvásztója után Kolozsvár, illetőleg a Kis-Szamos-Aranyos közti vízvásztó következik, olyan forgalmi nehézségeket támasztva, melyek a vasúti vonatokra is nagy hátrányt képeznek. Hát még a mikor a *Királyhágó* magaslata járult a két megnevezett, emelkedéshez a tengelyközlekedésre nézve harmadikul.

Íme tehát e rövid vázlattal is sikerült azt hiszem kellően beigazolnom, hogy a Hargita alján általam megfejtett határtöltések és azok mögött sorakozó végvárak nem helyi jelentőségű alkotások valának, hanem végelemzésében éppen a megyénket is érintő Marosvölgy biztonságát célozták. Ama végső célzatokkal pedig, hogy

a keleti barbár szomszédság kereskedelmi forgalmát is a Maros terére irányították s ezt a vonalat érintették meg első sorban a rómaiak, határtöltéseink hivatva valának a főhadparancsnokság székhelyétől, Apulumtól (Gyulafehérvár) elhárítani a váratlan meglepetéseket; de Apulummal együtt a tartomány metropolisát, Sarmizegethusát is biztosították a szarmat lapályra kiszorúlt s onnan bizony nagyon sokszor támadásokra bátorodott roxolánok, kistobokok és más törzsek ellenében Ebből a szempontból tehát nagyon is megérdemlik társulatunk figyelmét, mert a mint röviden érintettem is, a Sztrigy mellől a Maroshoz símulólag Apulumhoz vezetett birodalmi út hozzánk tartozó állomásainak és ezen állomások által fedezett Érczhegységnek igen fontos s a maga idejében bizonyára nagy becsben állott tartozékát képezték.

TÉGLÁS GÁBOR.

Hunyadmegye területén is méltóképen ünnepeltük meg a magyar állam ezeréves fennállásának magasztos emlékezetét. A megye törvényhatósága mellett iskoláink, egyleteink, a vidéki hatóságok és intézmények egymással versenyezve ünnepelték ezredéves államiságunk örömesztendejét s társulatunk határozatából legitt sietünk megörökíteni utódaink tanulságára és buzdítására az itt közhelyeslés és lelkesedés között elhangzott beszédeket, ezek sorát a vármegye törvényhatósági bizottságának 1896. évi pünkösdi hava 14-ik napján megtartott díszközgyűlési emlékbeszédeivel nyitván meg. Majd a Pataky László festőművészünk által megfestett Hunyadi-kép felavatási ünnepélyén Réthy Lajos kir. tanácsos és Hunyadmegye tanfelügyelője által elmondott beszédet és főispáni megnyitót, azután a vármegye és társulatunk együttes kezdeményezésére megtartott vulkáni és vaskapui ünnepélyeken tartott beszédeket adjuk. Végezetül az itteni állami főreáliskola, mint a megye székhelyén működő középiskola millennáris emlékbeszédeit és társulatunk ünnepélyes közgyűlésén gróf Kuun Géza alkalmi megnyitójával fejezzük be e hitünk szerént a késő nemzedékeknél is élénk visszhangra találó beszédeket.

*

Hunyadmegye törvényhatósági közgyűlésén 1896. évi pünkösdi hava 14-ik napján zágoni báró Szentkereszthy György főispán megnyitó beszéde:

»Tekintetes törvényhatósági közgyűlés!

A magyar nemzet ezredéves fennállásának ünnepét üli. Hála imáinkat küldjük a mindenható Istenhez, a ki véghetetlen kegyel-

mében, ezen napot megérnünk engedé. Kegyelettel emlékszünk meg a honfoglaló és alapító Árpádról, dicső vezérei és vitéz harcosairól. Dicsőség azon hatalmas királyaink, hadvezéreink és államférfiainknak, kik egy ezredéven át hazánkat megvédték kül- és bel-ellenség ellen, kormányozták jó és balsorsban. Dicsőség a szabadság hőseinek, kik életük árán is fentarták függetlenségünket és megteremték jelen alkotmányunkat, melynek legfőbb őre, legtántoríthatlanabb híve: dicsőségesen uralkodó Apostoli királyunk, *I. Ferencz József*. Legyen ezen év ne csak a kegyelet, de a kegyelem éve is. Bűnbocsánat a múlt századok zsarnokai, a népszabadság eltiprói és a hon ellen törőknek. Bűnbocsánat a haza azon elvakított, hálátlan gyermekeinek, kik az édes anyát eddig rágalmakkal és szitkokkal illették. Legyen ez év »Isten békéjének éve!« Tárjuk ki még egyszer felénk szerető keblünket. Bocsánat a megtérőnek! Elnézés a távolmaradónak! De jaj annak, ki megszegve Isten békéjét, megzavarni akarja nemzeti kegyeletünk ünnepét!

Hunyadvármegyének, a magyar állam ezer éves megalapítása és fennállásának megünneplése alkalmából összehívott dísz-közgyűlését, a megjelenteket üdvözölve, ezennel megnyitom.»

Kishalmágyi Hollaki Arthur alispán beszéde :

„Méltóságos Főispán úr! Tekintetes Közgyűlés!

A hazaszeretet templomában, a hazaszeretet oltáránál vagyunk! Érzem és tudom, hogy ez ünnepélyes alkalommal szívünknek minden dobbanása, elménknek minden gondolata szeretett hazánknak van szentelve. A haza fogalma és szeretete kitéphetlenül él minden igazi honfi szívében. Ez az együttes érzelem vonzott ide mindnyájunkat.

Hálaimádságunkat a mindenható Istenhez pár nappal ezelőtt mondtuk el vallási áhítattal.

Fohászkodásunk után ünnepelni gyülekeztünk most egybe. Ünnepélyünk tárgya szeretett Hazánk. A költő szerint: »Ez a föld, melyen annyszor apáink vére folyt.« A közjog szerint a magyar állam, melyet ezer évvel ezelőtt őseink vérszerződéssel alapítottak meg; s Szent István koronája alatt egyesítve a későbbi évszázadokon át sok viszontagság között tartottak fenn, oltalmaztak meg és szent örökség gyanánt hagytak nemzedékről nemzedékre nekünk. Ennek a magyar államnak ezeréves megalapítását, létét és fennállását ünnepli egész Magyarország, koronás királyával, királynéjával, az uralkodó házzal s az egész magyar nemzettel együtt. Ezt ünnepli ma Hunyadvármegye törvényhatósági bizottsága.

Ha visszapillantunk hazánk és nemzetünk történelmének lapjaira, melyekre a szenvedések, és dicsőségek, küzdelmek és sikerek korszakai vannak feljegyezve, megtaláljuk a vármegyei intézményt, mint az államot alkotó, fenntartó és védelmező tényezőt, s mint az állam szervezetének kiegészítő részét. Az államszervezet történelmi és közjogi fejlődésének folyamán változott ugyan a vármegyei intézmények hatásköre, de az államot alkotó, fenntartó és kiegészítő jellege az önkormányzat és közigazgatás keretében megmaradt. A történelem szerint része volt a vármegyének a multak küzdelmeiben, része legyen most a jelennek örömeiben és dicsőségében.

Feljegyezve találjuk még nemzetünk történetében, hogy Hunyadvármegye közönsége a külellenség ellen folytatott küzdelmekben fajkülönség nélkül vett részt a haza védelmében. Ennek a történelmi ténynek egyik emléke a Hunyadiak nevéhez van fűzve, ahoz a dicsőséges névhez, melyet vármegyénk ma is visel.

Dicső elődeinknek ez az összetartása a multban, követendő példa gyanánt szolgáljon most és mindenkör a jövőben, mert: »Áldjon vagy verjen sors keze, itt élünk halnunk kell!«

Téves az a föltevés, hogy az ezredéves országos ünnepély kizárólag csak a honfoglalás tényére vonatkozik: téves tehát a következtetés is, hogy kizárólag csak a magyar fajt érdekelheti. Ez az ünnepély az egész országnak és az egész nemzetnek ezeréves állami és nemzeti létét, fennállását hirdeti, következkéskép a magyar állam összes egyenjogú polgárainak egyetemét illeti. A hazafias érzelmek közösségének megszüntetésére törekszik az, a ki az ezredéves ünnepély általános és országos jellegét és egyetemes-ségét tagadja.

Ünnepelni gyülekeztünk egybe! Ünneplésünknek két célja van.

Megörökitni és utódainknak átadni akarjuk a magyar állam ezeréves fennállásának emlékét és nemzetünk történelmi multjából eredő ősi erényeknek hagyományait. Mert jöhetnek idők, midőn hazánknak minden hű fiára szüksége lesz és nemzetünk minden hű fiának tudni kell, hogy csakis az a nemzet képes a nehéz megpróbáltatások idejében nagy tettekre, a mely őseinek erényeit és emlékét és történelmi dicsőségének megszentelt hagyományait kegyelettel megőrizni tudja.

Másik célunk az, hogy alattvalói hűségünket és hódolatunkat

fejezzük ki koronás királyunknak, a magyar állam fejének, ki alkotmányosan és áldásosan uralkodik felettünk, s a ki bizalmát helyezve nemzetünkbe, szeretve és szerettetve együtt érez, együtt örül és együtt ünnepel az egész magyar nemzettel, és szelleme mindenütt, hol a magyar állam ezeréves fennállását ünneplik s így mi közöttünk is jelen van.

Azt hiszem, hogy a tisztelt közgyűlés érzelmeit tolmácsolom a következő hódoló felirattal:

»Császári és Apostoli királyi Felség!

Legkegyelmesebb Urunk!

Magasztos ünnepet ül a magyar nemzet országszerte. Nemzetünk milliói lelkesülnek a hazafias örömtől. A magyar állam ezeréves megalapítását és fennállását ünnepeljük mindnyájan, kik szeretett hazánkban hű polgárai vagyunk, s kiket a hazaszeretet együttes érzelme egyesít a magyar állam kötelékében.

Ez örömnép alkalmából Hunyadvármegye törvényhatósági bizottságának mai napon tartott ünnepélyes díszközgyűlése nevében hódolunk Felséged előtt, mint Magyarországnak és társországnak alkotmányosan, áldásosan és dicsőségesen uralkodó koronás királya előtt.

Hódolatunk a hála, kegyelet, hűség és szeretet őszinte érzelmeiből fakad.

Hálát adunk az isteni gondviselésnek, hogy Magyarország ezeréves fennállását nemzetünknek nemcsak elérni engedte, hanem megáldotta azzal is, hogy Felségedet adta uralkodónknak; Felségedet, ki népeinek boldogítására, uralkodói bölcsességgel helyezte alkotmányunkba hazánk és nemzetünk fejlődésének, nagylétének biztosítékait és jövőendő fennállásának alapjait. Felségednek ezen fejedelmi jótéteményeért és uralkodói hivatásának példányszerű teljesítéseért örök hálával tartozik a nemzet, melynek történelmébe Felségednek dicsőséges uralkodása fényesen ragyogó aranybetűkkel van megörökítve.

Hálás kegyelettel dicső elődeink iránt, kik nemzedékről

nemzedékre hagyták reánk szent örökségül szeretett hazánkat, ünnepeljük ezeréves állami létünket, a melynek történelmi tudata megerősíti és fokozza bennünk Szent István dicső koronájának fényébe és hatalmába helyezett hitünket; a felséges uralkodó ház és a magyar nemzet közötti érdekközösségen alapuló kölcsönös bizalom, hűség és ragaszkodás meggyőződését; hazánk jövődő fennállása és felvirágzása iránti reményünket; s Felséged és hazánk iránt érzett hűséges szeretetünket.

Felséges Urunk!

Felséged áldásos uralkodása alatt a magyar korona és nemzet közötti elválaszthatlan államjogi kötelék a kölcsönös bizalom és szeretet gyémánt-kapcsával van felékesítve. Ezt a drága kincset, mely a történelem tanúsága szerint mindenkor az állami fejlődésnek és a nemzet boldogságának tényezője és egyszersmind biztosítéka volt, féltékenyen akarjuk megőrizni, midőn hazafias örömtől áthatva járulunk Felséged legmagasabb színe elé, hogy hálát adva azokért a jótéteményekért, melyekben hazánkat és nemzetünket részesíteni kegyeskedett, a legalázatosabban kérjük: fogadja kegyesen alattvalói hódolatunkat, tántoríthatlan hűségünk, ragaszkodásunk és szeretetünk legőszintébb kifejezését.

A mindenható Istennek áldását kérve Felségedre, Felséges királynénkra, a felséges uralkodóházra és Hazánkra, esedezünk Felségedhez, tartsa meg hű nemzetünket királyi kegyelmében, bizalmában és szeretetében.

Kelt Déván, Hunyadvármegye törvényhatósági bizottságának, 1896. évi Pünkösdi hava 14-ik napján, a magyar állam ezeréves fennállásának örömnünnepén tartott ünnepélyes dísz-közgyűléséből.

Tisztelt közgyűlés! Végül legyen szabad az ezredéves ünnepély emlékére még csak néhány szót szólnom:

Ne feledjük, hogy ezeréves örökségünket az isteni Gondviselésnek, őseinknek és az ősi erényeknek köszönhetjük;

ne feledjük, hogy ennek az örökségnek megtartása mindnyájunknak szent kötelessége;

ne feledjük, hogy ezen kötelesség teljesítésére minden hű magyar állampolgárnak együttes ereje, munkássága és összetartása szükséges;

ne feledjük, hogy hazánkért, alkotmányunkért és királyunkért mindenünket, — ha kell — életünket és vérünket is fel kell áldoznunk.

Ha mindezt, az ezredéves ünnepély emlékére minden hű magyar állampolgár hitéül vallja, akkor az ezredéves ünnepélynek fénye hazánk jövőendő fejlődésének utjait fogja megvilágítani, s a második évezred küszöbén nem kételkedhetünk hazánk és nemzetünk jövőendő fennállásában.

Hogy ez úgy legyen, mindnyájunknak legforróbb óhajtása; s ez óhajtásnak kifejezésére egy szívvvel, egy lélekkel kiáltunk: »Éljen a haza, éljen a király, éljen a magyar nemzet!«

Dr. gróf Kuun Géza emlékbeszéde:

»Méltóságos Báró Főispán ur! Tisztelt ünneplő közönség!

Az új év reggelén a változások hazájából Istenhez emelkedik lelkünk. Egy új millenium reggelén, mihelyt virrad, hasonlóképen kihez máshoz emelkedjék lelkünk a változások hazájából, mint Ő hozzá, a ki a változásoknak parancsol, uralkodik felettök s maga változhatatlan. Az új millenium hajnali órájában igenis hozzá emelkedik lelkünk az ima szárnyain hátatelt köszönetet rebegve a multban vett oltalomért, az oly hosszú időn át, annyi évszázon keresztül kitartott oltalomért, melynek nem egyszer szabadulásunkat, fennmaradásunkat köszönhattuk. Vész és vihar közepette, midőn a magyar föld felett az ég teljesen elborúlt, a föld alapjaiban inogni látszott s a föld lakója ígygen sóhajthatott fel: oh szemem, első-tétedett a nap! és sokaknak úgy tetszett, mintha már minden elveszett volna, nagy gyorsan a vészthozó sötét felhő eloszlott, eltűnt, mögötte kisütött a diadalmak napja, a föld nyugalomra tért s a föld népe a vett győzelemért a győzelmek adójának, a seregek urának hálaadó zsoltosmát zengett: *Te Deum laudamus-t*, halleluját; *Oh seregeknek ura! boldog, kinek benned vagyon bizodalma.* A harangokat csak imént hallottuk zúgni a milleniumi országos istenitiszteletre, ezüsthangú szavukat megértettük, hiszen szívünk érzeit fejezték ki, a hála érzelmeit az oltalomért a multban. Bizalom-

teljes lélekkel esdve kérjük az oltalmat a jövőben is, a melyet a bizonytalanság sötét homálya fed el szemünk elől, a honnan jel nem látszik az arra várakozóknak s szó nem hallszik. A jövő néma, mint a sír s őrzi a titkok titkát, mint a sír. Voltak az ó korban Istentől ihletett proféták, a kik e sötét homályon át a jövő alakulásait látták; de a mit látták, legtöbbször félelem- és rettegéssel töltötte el lelköket s oh fájdalma! a midőn a nép elé siettek s felemelték szavukat, intve a közelgő veszély elhárítására, a nép nem hallgatott reájok, szavuk elhangzott, mint szó a pusztában. Saját fajunknak is voltak jósai multunk hajadónkorában; így olvassuk a magyar nemzet krónikaiban, hogy Álmos anyjának, Emesének valami különös álma volt, melyből azt jövendőlte, hogy a kit ő fog szülni, attól királyok fognak idővel származni, hatalmas királyok hosszú sora. A jelen évszáz első felében e hazának szintén támadt egy lánglelkű látnoka, ki hasonlóan az ó testamentomi kor Istentől ihletett profétáihoz, a bizonytalanságok sűrű fátyolán át látta a jövő alakulásait, s a mit látott, oh rettenetes sors! lelkét, mint proféta-elődeit, félelemmel s rettegéssel töltötte el, mert a leveretést, a nemzeti gyászt, annyi buzgó igyekezet, törekedés meg-hiusultát látta. Ő is népe elé sietett s intve intette a veszélynek idejekorán való elhárítására, de a kortársak nagy többsége nem hallgatott reá s szava elhangzott, mint szó a pusztában; a lánglelkű hazafit világpolgárnak, a nagylelkűt kislelkűnek, a mérséklet emberét a pessimismus hívének, tulzó pessimistának tartották. De alig hangzottak el e gyanúsító szavak, a bekövetkezett események igazat adtak jövendőléseinek s a gyanusítást a bámulat s a magasztalás váltották fel, s a nagy hazafit a *legnagyobb magyarnak* kezdték nevezni, mely jelző utóbb Széchenyi István gróf nevével annyira összeforrott, hogy attól elválaszthatlan. Kortársai egyetlen egy jóslatát fogadták el szíves örömet s ez az, mely szerint »Magyarország nem volt, hanem lesz,« de ezt a jóslatát is alaposan félreértették, Széchenyi István egy szónoki képpel élt annak kifejezésére, hogy minő boldog sors vár hazánkra a jövőben, midőn a multat a jövő mellé helyezve, azt semmisnek tartja. A nagy államférfi ez oly híressé lett mondatával csak annyit akart mondani, hogy a magyarnak jövője még multjánál is szebb lesz. Ilyen értelemben mi is oszthatjuk lánglelkű látnokunk reményeit s nem vétünk

vele a dicső multak iránt viseltető kegyeletünk érzése ellen, valamint ő sem vétett vele.

Egy ezredév az idők mélységes nagy tengere, hullámai népek bölcsőjét rengette és sírját takarja. Népek alakultak, enyésztek el s újjáalakultak egy ezredév leforgása alatt, mint a hogy erről az emberi nemnek az a nagy könyve tanuskodik, a melynek neve világtörténelem. E könyvnek az ó-korra tartozó lapjainak egyikén azt olvassuk, hogy *Italia Magna Graecia* nevű részében, a Sybaris patak mellett, 720-ban Kr. e. achaiok és troizenok egy várost alapítottak, melynek népe élénk kereskedést folytatott kiváltképen Kis-Ázsiával, minek következtében nagy vagyonra tett szert, s mint a hogy elég gyakran látjuk a világtörténelem lapjain, a szerzett vagyon hatalmassá tette elannyira, hogy huszonöt város hódolt neki. Mindazonáltal Sybaris még kétszáz évig sem tudta magát fentartani, s egy reá nézve végzetessé vált háború következtében teljesen kimerülten a krotoniak által megsemmisített. Hogy ez így történt, s hogy gazdasága s hatalma mint egy álom eltűntek, azon nincs mit csodálkozni annak, a ki tudja, hogy e város lakói az istenekkel mit sem törődtek, hiányzott bennök az áldozatkészség a közjóra, a hazáért való szent lelkesedés; az egyesek szerencséjüket abban találták, hogy minél több kincset szerezzenek magoknak s a kincsek árán minél nagyobb részek legyen az élvezetekben; az erkölcsök tisztaságát semmibe vették. Ily állapotok mellett nem volt korai a *nemesis* sujtó karja; hiszen az igazságosság az államok alapköve, s ez a város a nélkül szűkölködött, s ha a tiszta erkölcs elhanyaglik, nemcsak a kis Sybaris, de maga a hatalmas Róma hatalmából alászáll s rabigába görnyed. Közel Sybarishoz egy másik hellén város virágzott, úgy mint *Kroton*, lakóinak maga Pythagoras, a hellén ó-kor e nagy bölcse, adott törvényeket s a nép ezeket híven követte. Pythagoras nemcsak törvényeket adott, de erkölcsi alapon szervezte a krotonbeliek társadalmát, s csak az lehetett e társadalomnak tagja, ki már azelőtt erkölcsi tisztasága által kitűnt. A krotoniak nem hanyagolták el az istentiszteletet, sőt falaik közt Apollónak hírneves szentélye állott, melyet a hívők közléről s távolról kerestek fel, hazájokért nem vonakodtak meghozni a vér- és pénz-áldozatot, egymás iránt testvéri érzettel viseltettek Pythagoras tanainak megfelelőleg, ki az

összhangot a dolgok lényegének tartotta, az élvezetekben mérséklések voltak s féltékenyen őrködtek erkölcsaik tisztasága felett. És mégis mindezen erényeik daczára államuk alig egy évszázzal élte túl Sybarist, a melyen győzedelmet vett.

Hogyan történt ez? Krotonban kiűtött a belviszály, lakossága egymásíránt gyűlölettel viseltető pártokra szakadt, a pythagorasi összhang megzavartatott s nem kellett Róma hatalma ez állam megdöntésére, azt megtehetette a gyengébb ellenség is. *Magna Graecia* többi hellén városa is rendre aláhanyatlott, mert a kellő időben nem szövetkeztek egymással, az anyaország s a hellén Sicília által támogatásban nem részesültek, s a midőn ellenséggel állottak szemben, midegyik város magára hagyatva nem volt elég erős az ellentállásra. Igen érdekes s tanulságos az országok elbukásának, a népek elenyészésének okait vizsgálni, mert a jelenkor oknyomozó történésze az események magyarázatára többé nem tartja elegendőnek a »tündér szerencsé«-re való hivatkozását, melynek

» — kénye hány vet, játszva emel s mosolyogva ver le, »

Gibbon tudnivágyó lelkében, midőn egy napon a Capitolium romjai közt az »örök város« sorsa felett elmélkedett, érlelődött meg az a szándék, a római birodalom elhanyatlásának történetét megírni. Dandolo egy nagy munkájában a velencei köztársaság elenyésztenek okairól írt.

»Felforgat a nagy századok ércz keze
Mindent; ledőlt már a nemes Hion,
A büszke Karthágó hatalma,
Róma 's erős Babylon leomlott.«¹

Saját hazánk is nem egyszer közel volt a végpusztuláshoz. A XIII. évszáz első felének végéhez közel a magyar királynak a Szent István korona birodalmából csak egy dalmát városkája maradt, s még ott sem élhetett bátorságban a mongoloktól, mert azoknak egyik vezére ott is nyugtalanította, úgy, hogy a tengeri szigetekre kellett kiszorúlnia. Az eléggé meg nem siratható mohácsi vész után hazánk nagy része török kézre jutott, úgy, hogy egy a török hódoltság idejében Passauban készült térképen hazánk területe

¹ Berzsenyi versei, kiadta Döbrentei G., I. a 17-ik lapon.

Turchia-nak neveztetik s a térképíró a lapszálen megjegyzi, hogy valamint az egyeseknek, úgy a nemzeteknek és országoknak is egyszer valamikor eljön utolsó órája.¹ A mohi csata talán másképen ütött volna ki, ha a magyarok nem bizalmatlankodnak a kúnok iránt, s talán a mohácsi vész se következett volna be, ha a király ideje korán tette volna meg hadi előkészületeit a helyett, hogy Luther Márton követői ellen kemény törvényeket hozzon s pazarló, élvhajászó hajlamait féken tartotta volna, a míg idején volt. Folytathatnám a gyászos napok emlékének felsorolását, de hiszen ezek tudvalevő dolgok, melyekről hazánk történelme bőven szól.

Ennyi vész és vihar közepette fajunk megállta helyét s egy évezred elmúltával itt élünk azon a földön alkotmányos jogaink élvezetében, számban, hatalomban, műveltségben gyarapodottan, melyet méltán nevezhetett a XII. évszáz egyik német krónikása »Isten paradicsomá«-nak, »termékeny Aegyptom«-nak² s a Pannonia megvételéről szóló ének »tejjel s mézzel folyó Kanaán«-nak. Itt élünk mai nap is azon a földön, a hova Árpád s a vele szövetséges törzsvezérek vezették ki őseinket Etelközről, s a melyet Árpád hódított meg fegyverrel kezében az ellentállókkal szemben, politikai eszélylyel azoktól, kik érdekökben állónak találták a győztes magyarokhoz csatlakozni s várakozásokban meg nem csalatkoztak, mer a magyar állam érdekeiket megvédte, biztonságot adott azoknak, kik kötelékébe léptek s utat nyitott boldogulásukra s hogy csatlakozásuk őszinte volt, eléggé bizonyították 955-ben a magyaroknak Augsburgban történt leveretése után, a mikor nekik nem lett volna nehéz a hódítók ellen fellázadni, de nem tették s békében maradtak. Igenis itt élünk azon a földön, melyet őseink vére bőven áztatott s tett termékenynyé a közszabadság tenyésztere s arra, hogy a szabadság e haza földjén legszebb, legnemesebb gyümölcseit teremje, melyen nincs oly haraszt, oly göröngy, mely az utódoknak szent hagyományt ne hirdessen, melynek nincs oly vidéke, mely hősök hamvait ne takarná, hirneves s névtelen hősökét. Bármerre vezet léptünk, hősök hantjain járunk, jeltelen sírok mezein. Egy sírfelíratban olvastam: *tempus loquendi, tempus tacendi* — »van ideje a beszédnek s van ideje a hallgatásnak.« De a beszéd-

¹ L. gróf Apponyi A. Jászberényben mondott millenaris beszédét.

² L. Frising. Ottó püspök krónikája I. k. XXXI. fejezetét.

nek nemcsak ideje, hanem helye is van s itt a hantok felett, a melyek hősök porait fedik, ez ismert és nem ismert csatajéreken, bizonyára helyén van a dicsbeszéd s a dicsének, s az új milleninm hajnali órájában, midőn a vigyázó hallik, mint szólal és mondja: *virrad és világosodik*, a dicsbesszédnek eljött ideje s hangozzék a dicsének.

Egy évezred alatt bizony sok minden változik s változott hazánkban is és másutt mások lesznek a viszonyok és körülmények, sőt változik maga a nyelv is, mert jól mondá Horatius a Pizókhoz írt levelében:

»Mint fáknál a levél évenként változik és a
Régi lehull: szintúgy kihal a szókból is a régi,
S a nemrég született virul ifjuként fel utánna.«¹

Régi jogi intézményeinkből nem egy romba hever s csak azok előtt ismeretes, kik közjogi irodalmunk régiségeit kutatják. Ha megállunk a rommezőn s végig tekintünk a tiszteletre méltó mult omolványain, s azokat közelebbről vesszük szemügyre, úgy fogjuk látni, hogy nem mind rom, a mit eleve annak láttunk, hanem a vélt romoknak egy része építkezési anyag a jövő felépítésére, alap- és szeglet-kövei a jövő alkotásainak. Régi jogi intézményeink emlékjele fenn áll s magaslik, a kegyelet friss virágokból kötött koszorúja környezi s ékíti, s a míg e koszorút ott látjuk az emlék-jelen, a míg virágai el nem hervadnak, nem kell attól tartanunk, hogy a mult és jelen közt süppedési úr támadott volna, korántsem, — a míg a kegyelet megújítja koszoruit, a mult és jelen gyökérszálai szoros kapcsolatban vannak egymással s e kapocs záloga s biztosítéka ősi alkotmányunk jogfolytonosságának. Az intézmények nem örökéletűek, de örökéletű a szellem, a mely azokban nyilvánul s azokat megalkotta. Ezt a szellemet, fajunk nemzeti szellemét, kell ápolnunk, fenntartanunk minden igyekezettel, mert ha elhanyaglik lételünk árnyékká változnék; dicsekedhetnénk még a magyar névvel, de nem azzal, hogy magyarok vagyunk, dicsekedhetnénk a nagy ősökkel, de nem volnánk azok méltó utódai. Félre a sötét gondolatokkal! e szellem élni fog közöttünk mindenha, utódainknak is vezére lesz, hasonlóan a felhő-oszlophoz, mely vezérlé a vándor Izraelt, az új évezred századain keresztül.

¹ Fábíán Gábor fordításában.

Üdv Magyarországnak! Hazánk fényes csillaga, mely egy évezred előtt a Kárpátok ormai felett véletlenül feltűnt s beragyogta ez országot, a mely az eltűnt évezred alatt többször elhalaványult s néha úgy látszott, mintha kialvóban volna, az új évezred kezdetén legszebb fényében felettünk ragyog s nem hogy alászállana, sőt inkább emelkedik égi pályáján. Biztat a csillag; fénye dicsőség jelképe.

Üdv a királynak! Dicsőség nevének! Áldás életének! Bölcs uralkodása idejében virradt reánk az új évezred s nagy bizalommal tölti el lelkünket, hogy az új korszak kezdete bölcsesség, a mely drágább aranyból, ezüstből, mert a bölcsök fénylenek, mint a nap.

Üdv Hunyadmegyének! a melynek földjét méltán nevezik klasszikus földnek. Adja az isteni gondviselés, hogy hazánk történetének második kötetében, melyet az új évezred századai írnak meg, e kötet mindazon lapjain, melyeken dicsőségről, üdvös haladásról, jóllétről, egyetértésről lesz szó, -- Hunyadmegye nevét is emlegessék!

Üdv mindnyájunknak, kik Isten kegyelméből e mai napot elérhettük s ünnepeljük! Bizalomteljesen vártuk e nap elérkezését. A keresztények a középkorban félték a *khiliasmos* közeledésétől s a mozlimok is rettegéssel gondoltak ez időpontra. Vártuk s reményteljes érzésekkel üdvözljük eljöttét. Vajha ez édes drága remények meg ne hiúsulnának s bizalmunkban a jövő iránt meg ne csalatkozunk legyen! Ujuljon meg e mai napon lelkünkben a múlt küzdelmeinek, a múlt győzelmeinek emléke! Mindnyájan e haza fiai nyelv és nemzetiség különbsége nélkül vállvetve küzdöttek oly sok véres csatában a közös hazáért, s a győzelmekben a hazánk népességét alkotó minden nemzetiségnek része volt, s a dicsőségben részünk van mindnyájunknak. A százados együttélés jó és rossz napokban, őseink kiontott vérének összelegyedése a honvédelem csataiban, annyi dicsőség emléke köztünk szoros kapcsolatot alkotott, megoldhatatlant, mert hogyan lehetne az, hogy egy pár évtized viszálya megoldhassa az évezredek kapcsolót. Ez lehetetlen. Felejtjük el tehát az oly rövid idő viszályát s az új évezred ünnepét avassuk fel a testvéri szeretet ünnepévé. Azon jelmondatokhoz, melyeket őseink követtek, a milyenek »ha Isten velünk, ki ellenünk,« »mindent a hazáért,« »éltünket s vérünket a királyért,« »a haza minden előtt,« e jelmondatokhoz tegyük hozzá a Benedek rend ismert jelmondatát: *ora et labora* — »imádkozz és dolgozz.«

Réthy Lajos kir. tanácsos, tanfelügyelő, emlékbeszéde:

„Méltóságos Báró Főispán úr!
Tisztelt ünneplő közgyűlés!

Légy üdvözölve, Esztendő, mely ezredik fordulóval tértél vissza, mióta ezt a drága földet magyarok hazájának nevezik!

Légy üdvözölve, Nap, örök fény és termékenység forrása, ki ezer ízben hintéd el azóta e földön a tavasz virágját, a nyár kalászeit, az ős gyümölcs-adományát és tiszta nyugalma a télnek!

Légy üdvözölve, Föld, magyarok hazája, melylyel össze van forrva szívünk minden érzete; mely ezer esztendő óta táplálsz és eltakarsz; melyhez minden szent nevet egy ezredév csatolt!

Légy üdvözölve a szív kiáradó szeretetével, Nemzetem, magyar nemzet, a ki vitézséggel foglaltad el, véreddel tartottad meg és verejtékeddel tetted termékenynyé e földet magad és utódaid számára!

És legyetek üdvözölve őszinte férfias szózatokkal ti is, Társaink, Magyarországi más származású polgárai!

Egyenlők vagytok velünk a polgári jogokban. Egyenlőleg kötelez azon szent tartozás, hogy e hazát megvédelmezzük, földjét megmíveljük. A ti elődeiteknek is temetője, a ti gyermekeiteknek is bölcsője, nektek magatoknak is tápláló, fentartó édes anyátok ez a közös haza.

Lehetséges volna-e, hogy az iránta való szeretetben különbözzetek? Lehetséges volna-e, hogy mikor Ő oly magasztos ünnepet ül, ti ne örüljete vele?

Történelmünkben azon vigasztaló tanúságot olvassuk, hogy a ti soraitokból is váltak ki jó vitézek, jeles hazafiak. Teljes bizalommal várjuk, hogy a jövőben is így lesz.

Most, midőn lelkeinket magasztos ünneplés érzete hatja át, nem fogunk sem vitatkozni, sem szemrehányásokat tenni.

Azokat, a kik érületben velünk vannak és kiknek száma épen nem csekély, polgár- és honfitársi hűséggel, igaz szívvel üdvözöljük.

*

Emeljük fel hálaimainkat együttesen, honfiak és honleányok, a mindenható és végtelen jóságú Isten trónusához, a ki nekünk

ezt a kivételes örömnüpet engedte ülnünk; a kinek gondviselése oly kijelentésszerűleg mutatkozik meg nemzetünk és hazánk egész történetén.

A szilaj erőből duzzadó hún nép, melynek addig nevét sem ismerték az előre haladott műveltségű nyugaton, megindult a negyedik században Közép-Ázsiából; egymásután szorította ki a népeket lakóhelyeikből; egyiket a másik helyére üzte; és ezzel kezdetét vetette a félezredévig tartott népvándorlásnak, a melynek eredménye lett az akkori államok és nemzetek megsemmisülése, egészen új államok és nemzetek keletkezése s a fényes, de erkölcsi irányára nézve gyorsan korhadásba jutott ó-kori műveltség helyett egy sokkal nemesebbnek, az Idvezítő isteni tanítására alapítottnak kifejlődése.

Ezen legelső rendű világtörténelmi eseménynek nemcsak megkezdését, hanem befejezését is a hún-scitha népre bízta az isteni gondviselés.

Ázsia és Kelet-Európa pusztáin kifejlesztette és megnövelte rendre a magyart; fiainak szívébe vágyat oltott Attila öröksége után és arra a nagy feladatra telepítette meg őket a Tisza—Duna gazdag vidékén, hogy az egyetemes néptorlódásnak vessenek véget. Kelet újabb rohamait üzzék vissza és ez által válják lehetővé a Nyugat új nemzeteinek, államainak megalakulása, a keresztény műveltség kifejlődése.

Európa nagy országútján, a hol sem a világhatalmú római, sem annak legyőzője, a hún, sem az erőteljes gót, longobárd, avar, sem a nagy népességű szláv fajok állandó államot alapítani nem tudtak, állandóvá tette a mindeniknél kisebb népességű magyarnak uralmát. A tudós kutató, vizsgál és keresi az okokat, a melyek létre hozták ezt a szemmel látható csodálatos eredményt; de a hívő azt mondja lelkében, hogy bizony Istennek keze mívelte mindezt.

*

»Nézz Árpádra, magyar, ki hazát állíta nemednek!«

Büszke önérzettel nézz Árpádra és hős társaira, a kik gyors egymásutánban győzték le Magyarországot sokkal számosabb belakóit; bekalandozták és megremegettették Európát; de elég bölcssek voltak, hogy az alatt szervezzék itthon az államot és kellő időben felismerték a további fennmaradás legfőbb feltételét: elfogadták

Nyugatnak vallását, a kereszténységet és ezzel ráléptek az európai művelődés útjára.

Négy zivataros századon keresztül uralkodott e nemzet felett Árpád családja; a hősöknek és bölcs királyoknak hosszú sora támadott véreből; még az újon felvett vallásnak szentjeit is többel szaporította, hazánk hercegi főpapjának kijelentése szerint, mint bármely más uralkodó család a világon. És állandólag támadtak hősök, nagyok, felemelkedett jellemek e kis nép kebeléből; a mi arról tesz bizonyosságot, hogy a népben magában lakik az őserő, a nemes erény.

Az olasz vérből származott nagy magyar királyt, Lajost, Európa bajnokát, Hunyadit és ragyogó fiát, Mátyást miért említsem? Miért Báthory Istvánt, Bocskait, Bethlen Gábort, a Rákóczyakat és miért a lángoló hazafiság annyi vértanúját, Szondit, a két Zrinyit s másokat?

Hiszen neveiket s nagy alakjaikat nemzeti kegyelet őrzi szíveinkben.

Bizony oda állíthatjuk történelmi csarnokunkat bármely nagy nemzeté mellé; egyenlő fényben fog ragyogni!

Hát ennek a legutóbbi századnak csodálatos termékenysége! Midőn sok századra szóló elmaradást kellett kipótolni, támadtak egyszerre lánglelkű vezérek, a kik ezt lehetségessé tették. Széchenyi Kossuth, Deák, Eötvös, Andrássy, Vörösmarthy, Petőfi, Arany nevei ott ragyognak az ezredév legfényesebbjei mellett.

Bizony nincs példa rá másutt, hogy a haza- és fajszeretet magasra csapó lángja től a legfényesebb elme és a legmelegebben érző szív elhomályosuljon.

Történelmi hivatás nyilatkozik meg felséges uralkodó családunkhoz való viszonyunkban is.

Nehéz vereségek és sorúcsapások alatt kerestek őseink támaszt a fényes és világhatalmi hivatású Habsburg családnál.

Sokszor jutott egymással ellentétbe a központi kormány hatalmi törekvése és a magyarnak nemzeti egyéniségét, ősi szabadságát védő határozottsága.

De a nagy tanulságok és kölcsönös megismerés elenyésztetik rendre az ellentéteket; a Habsburg—Lotharingiai Ház sohasem ragyogott fényesebben, mint mikor a magyar nép megelégedése

képezte drágakövét; és Magyarország bámulatos erőben fejlődik jó és nagy uralkodói vezetése alatt.

Sok fényes név között hódoljunk a Mária Terézia emlékének, a ki nagy szíve anyai szeretetével árasztotta el a magyart, és dicső urunk I. Ferencz József nevének, a mely történetkönyvünkben ott fog ragyogni az Árpád, Szent István és László, Nagy Lajos és Mátyásé mellett!

*

Mi lesz a jövőnk?

Hogyne foglalkoznánk ezen kérdéssel, hiszen forró vágyunk és szent kötelességünk, hogy e szép hazát, melyet őseinktől örököltünk, hova-tovább virágzóbb állapotban hagyjuk át utódainkra és azoknak utódaira beláthatatlan hosszú sorban.

Azon magas hegyről, a melyre ezer esztendei haladással feljutottunk, a visszatekintés tiszta és biztos; habár elmosódnak is a szélső partok, körvonalaik kivehetők.

De a másik oldalra, a jövő felé, a Végzet örök törvénye sűrű homályt borított. Rendre megvilágosodnak ugyan részei, de csak oly mértékben, a mint előre haladunk benne. A holnap ma még sötét, de a mint belé érünk és mává lesz, nappali fény derül rá egyszerre.

Véges elménk csak hozzávetésekből és következtetésekből igyekszik megállapítani a fenmaradás törvényeit.

A középkor lángeszű, de könyörtelen lelkű olasz politikusa azt a tételt állította fel, hogy minden államot csak azokkal az eszközökkel lehet fenntartani, a melyekkel megalapított.

Ezt is elfogadjuk és a vitézséget, elhatározott bátorságot meg kell őriznünk, gondosan ápolnunk nemzeti tulajdonságaink közt. Bizony jöhetnek és jöni fognak idők, a mikor ezek nélkül elsepertetnénk e földről!

De hazánk bíboros főpapja azt a kijelentést tette közelebről az egész művelt világ hallatára, hogy Magyarorságot a kard alapította és a kereszt tartotta meg.

Igenis, Istenbe vetett hit és a vallás legszebb virága, legfőbb földi célja, a *nemes erkölcs* nélkül nem volnánk méltók a létezésre

»A fa, mely jó gyümölcsöt nem terem, kivágatik és tűzre vetetik.«

De mintha kellene még egy jelszó, hogy az emberi cselekvés minden körülmények közt irányt találjon!

Kell és meg van! Egész rendeltetésünket kifejezi; a világ élén haladó nemzeteket nagyokká tette; a vitézségnek fentartója, az erkölcsnek termelője; ez a jelszó, ez a parancsolat:

a munka.

Testi és lelki erőinket fejleszszük ki s használjuk fel magunk és a köz javára! A haza földjéből és terményeiből semmisse maradjon megmíveletlen; a bölcsesség és irányadás ne legyen véka alá rejtve, hanem világoljon mindenknek javára.

„Szánts, írj, csatázz, kinek mint
Adák az Istenek:
Oltári a hazának
Hadd füstölögjenek.“

Kicsiny hadsereg sokszor győzött le már sokkal nagyobbakat, ha igazi vitézség és összetartás lelkesítette sorait.

A ki fel nem használja Istentől adott tehetségeit, vétkezik a teremtető ellen, mert elfecsérli legnemesebb adományát: megfosztja magát az egyetlen nemes emberi élvezettől és megkevesbíti hazájának erejét, hátráltatja haladását.

Mi legyünk olyanok mindnyájan, a kik joggal mondhatják el:

» szent hazánk,
Megfizettük mind, a mivel tartozánk.«

Felséges uralkodónktól, I. Ferencz Józseftől vegyünk ebben is példát; kit munkában talál a kora hajnal és munkasztalánál köszönti a leáldozó nap.

És hassa át lelkeinket minden időben az a magasztos magyar hazaszeretet, mely őseinket annyiszor tette dicsőkké; hazánkat annyiszor megmentette; mely elenyészteti a versengző osztálykülönbségeket és egy elszánt dicső táborba tudja egyesíteni a magyarnak minden fiát.

» éltedet,
Ha kell, csekélybe vedd;
De a hazát könnyelműen
Koczkára ki ne tedd.«
»Hogyha egyért fog hevülni
Millió szívdobbanás,
Egygyé forrunk, mint a szikla.«

Ismételve üdvözljük e magasztos ünnepet, hazánk fenn-

állásának ezredéves fordulóját. Ismételve és meg nem szünőleg áldjuk az isteni jószágot, a mely bennünket ezzel megajándékozott. Elhatározott törekvéssel munkáljunk, hogy hazánk beláthatatlan embernemzet hazája! Szívünk egész áhítatával könyörögjünk erre a kegyelmesen vezérlő Gondviselés áldását!

*

A mi lelkeinket egészen áthatja ez ünneplés öröme; de a később jövőknek is értésére kívánjuk adni, hogy feleltünk annak magasztos jelentőségét és jól ismert őseink mellett ismeretlen utódainkra is gondoltunk.

Íratokban és nyomtatványokban hagyjuk hátra, hogy ez évben mily dicsőséges ünnepet ültünk; kertjeinket, templomaink és iskoláink környékét élőfákkal ültettük be az ezredévi ünnepély emlékére; e vármegyeház falán pedig évszázadokra, sőt évezredekre szánt márványba vésettük, hogy Magyarországnak ezen természeti kincsekben és hazafias erényekben gazdag része, fényes történelmének büszke osztályossa, Hunyadvármegye, lelkesedéssel ülte meg ma hazájának közös ünnepét.

Sziveskedjék jelt adni, méltóságos Főispán úr, hogy amaz emlékkőről a Haza és Király éltetése közben hulljon le a lepel.

*

A zajos éljenzésekkel fogadott beszéd után Főispán úr ő Méltósága a mai dísz-közgyűlés emlékére a megyeház fölépcsőzetének jobb oldalán elhelyezett márvány emléktábla leleplezésére a jelt megadván, az a jelenvoltak élénk örömrivalgása közepette lelepleztetett.

A Gerendaynál Budapesten készült fekete márványlapon, arany betűkkel ez ragyog:

A MAGYAR ÁLLAM
EZERÉVES FENNÁLLÁSÁNAK ÖRÖMÜNNEPÉN
ELSŐ FERENCZ JÓZSEF
APOSTOLI KIRÁLYUNK
DICSŐ URALKODÁSA ALATT
ZÁGONI BÁRÓ SZENTKERESZTY GYÖRGY
FŐISPÁN ELNÖKLETÉN
KISHALMÁGYI HOLLAKY ARTHUR ALISPÁN
TISZTSÉGE IDEJÉBEN
HUNYADMEGYE TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁGA ÁLTAL
1896. ÉVI MÁJUS HÓ 14-ÉN TARTOTT
DÍSZKÖZGYŰLÉSÉNEK
EMLÉKÉRE.

VÁRMEGYÉNK MILLENNÁRIS EMLÉKOSZLOPAI.

Habár Hunyadmegye területén a Marosmente, valamint a dobra-lugosi és piski-hátszeg-karánsebesi nyilások szolgáltak ősidőktől a népmozgalmak főországútjául, a törvényhozás rendeletéből létrehozott 7 millennáris emlék mindenike más területekre jutott. Nem itt a helye annak bizonyíttatására, hogy akár a brassói Czenk-hegyénél is jogosabb elsőbbséggel várhatjuk vala a megemlékezést. Elég, hogy igazságunk erős érzetében duzzogó félrehúzás helyett, anyagiakban épen nem bővelkedő megyei törvényhatóságunk a hunyadi vasgyár derék tisztikarának és a Lukács László pénzügy-miniszter alatt működő központi vasgyári igazgatóságnak hathatós támogatásával és áldozatkészségével hamarosan megtalálta az országos mulasztás pótlásának leghelyesebb módját s olyan két emlékkal gazdagította a millennáris alkotások sorát, melyek a kegyeletos visszaemlékezés s a hősök dicsőítése mellett az itt teljesen egymásra utalt magyar román népelem testvéri együttérzésének a haza és trón védelmében vérünk hullásával megpecsételt törhetetlen hűségünknek is szózatot hirdetői leendének az idők végéiglen.

S ama nagyszabású országos ünnepelyek mellé azért méltán sorakoznak a mi szerény áldozásaink is, mert a vulkáni és vas-kapui hágóknál a magyar állami egység és Szent István koronájának sérthetetlenségéért villogtatták fegyvereiket a Hunyadi János által 1447 augusztus 5-én Temesvárról kelt adománylevelében okmányilag is magasztalt Kendefy János s ennek fia: Miklóshoz hasonló őseink.

Nem kicsinyes hivalgás, hanem a legszentebb hazafiui érzés s a megye százados traditióinak szerencsés sugallata hívta tehát ezen emlékeket életbe s méltó elégtéttséggel tekinthetnek művükre mindazok, a kiknek a concepióban és kivitelben részt juttatott hivatali állásuk és a közbizalom.

A vulkáni Kendefy Miklós emléke.

Déváról szeptember 5-én a hajnali vonattal, br. Szentkereszty György főispán vezetése alatt elindult nagy társasághoz Piskiben a V.-Hunyadról Schalát József bányatanácsossal és Barcsay Kálmán orsz. képviselővel megérkezett népes társaság a Kudzsiriakkal együtt száznál nagyobbra egészíté ki az ünneplőket. Itt csatlakoztak dr. Moldován Gergely, dr. Márki Sándor egyetemi tanárok is a kolozsvári tud. egyetem, múzeum-egylet képviselőit, míg a magyar tudományos akadémiát Téglás Gábor, a budapesti ethnographiai társaságot Hermann Antal képviselték.

Petrosenyben ezernyi néptömeg s a bányászok díszszázada és zenekara mellett a tanuló ifjuság, a környék lakossága nevében Andreits bányagazgató tolmácsolá a lakosság örömét, hogy a Kárpátok eme távoli völgyzugját br. Szentkereszty főispán és kísérete ilyen hazafias ünnepélylyel szerencséltették. Br. Szentkereszty főispán örömét nyilvánítva a felett, hogy a lakosságnál a megye kezdeményezése ilyen élénk visszhangot keltett, megköszönte a szíves figyelemnyilvánításokat.

A vasút részéről ingyen rendelkezésünkre bocsátott különvonattal Vulkánra érkezve, ott már a zsilyvölgyi lakosság hatalmas rajokban özönlötte körül a vámház előtt magasló emlékoszlopot.

A petrosenyi bányászzenekar által szépen előadott »Hymnus« után báró Szentkereszty György következő megnyitó beszédet mondott:

»Az ország legkülönbözőbb pontjain emlékoszlopokkal jelölte meg a törvényhozás a honfoglalás eseményeit. Hunyadmegye közönsége sem hagyhatá megörökítés nélkül az ősök véréből áztatott diadalmas csatahelyeket s itt ezen a fontos ponton, mely honfoglaló magyarjainknak is egyik útjául szolgálhatott s melyen át a török annyiszor próbálta hazánkat megdönteni, külön emlékoszloppal jelöljük ma meg azt a nevezetes csatát, melyben Hunyadi János diadalainak egyik részese: Malomvízi Kendefy Miklós életét áldozá megyénk és a magyar haza szabadságáért.

E szép és lelkesítő ünnepélyért első sorban elismeréssel adózom a megye áldozatkészségének, az emlék létrehozásában annyira tevékeny vajdahunyadi vasgyár tisztikarának, az ünnepély létreho-

zásában tevékeny helyi bizottságnak s különösen a petrosenyi bányatestület derék tagjainak.

Az ünnepély fontosságát eléggé igazolja az a körülmény is, hogy nemcsak mi, közvetlenül érdekelt hunyadmegyeiek sereglettünk itt össze; hanem a kolozsvári tudományegyetem, múzeumegylet, Kárpát-egylet, a magyar tudományos akadémia, a budapesti ethnographiai társulat is kiküldötteikkel adóztak az egykor itt vérzett hősök emlékezetének. Midőn tehát a tudományos testületek küldötteit, az idesereglett díszes közönséggel s e gyönyörű hegyvidék derék lakosságával melegen üdvözlém, azzal a hő óhaj-tással nyitom meg mai ünnepélyünket: hogy a mint őseink egymással versenyezve őrt állottak itt egykor a hazáért és királyért, mi a késő utódok is e fényes példán lelkesedve, vallás- és nyelvi-különbség nélkül helyt álljunk mindig szeretett hazánk s a szent korona védelmében. Éljen a haza! Éljen a király!«

I. *Dr. Solyom-Fekete Ferencz*, a kinek köszönhetjük a Kendeffy Miklósról vonatkozó történeti adatok kiderítését, következő emlékbeszédet tartott:

»Mélyen tisztelt ünneplő közönség!

Hunyadvármegye területén, a honfoglalás történeteiben szereplő, vagy azon korból nevezetes helyet egész biztossággal nem ismerünk.

Ennek oka, más alkalommal hangoztatott és érveken alapuló meggyőződésem szerint abban a körülményben keresendő, hogy a természet által annyira védett eme völgyeket, a honfoglalókkal vérrokon hun-avar nép töredéke tartotta megszállva; mely rokon nép fiaival, Árpád vezére Töhötömnek csak baráti jobbot kellett ráznia. A honfoglalással majdnem egy tekintet alá eső hősi védelem, küzdelmek és jelentékeny események annál több helyet tőnek itt örökre nevezetessé.

Hogy e helyek közül némelyeket állami főnnállásunk ezredik esztendejében, tehetségeink mértékéhez képest megjelöljünk: ez a hazánkat egyik szélétől a másikig behálózó ily nemű törekvésekhez méltán sorakozik. Dicséret azoknak, kikben az eszme támadt és érlelődött és azoknak, kik elősegítették, megvalósuláshoz juttatták.

Föladatom csupán ezen helynek melyen állunk, nevezetességét

és ezen emlékműnek, melyet ma felavatunk, jelentőségét röviden megértelmeznem.

Kárpátok hegyláncza! Téged a mindenható bámulatos védmű gyanánt hívott elő a föld gyomrából, hogy óriási félkörökben fölemelkedő és csak gyéren megszakadó, nagy közlekedést engedő bástyáidon belől elterülő földrésznek különös hivatást is adhasson.

E hivatás: Közvetíteni Keletet Nyugattal, Ázsia népadatainak hullámverését megtörni vagy gyöngíteni. Azonban e védmű egymagában holt tárgy, abba életet a lakók és védelmezők visznek.

Az idők folytában e földrészen nép elemet népelemre halmozott föl a Gondviselés; összefogó és vezér elemnek pedig legutoljára őseinket szólította be.

Igy állott elő azon államalkotó nemzet, mely 1000 év óta él itt és élni fog mindaddig, míg ő maga élni kíván és föladatait buzgón teljesíteni meg nem szűnik.

Országának, nemzetének kezdeteit, a jövő századokban szereplését ihletett lélekkel fogta föl első királyunk Szent István. Intézményeit azokhoz idomította.

Különösen az államnak egységes és szilárd alapon nyugvását biztosította. Belátta s Imre fiához intézett bölcs intelmeiben ki is fejezte, hogy országában különböző elemek forrtak és forrhatnak össze, de a föladat és végcél csak egy lehet.

Hirdette tehát, hogy a békésen betelepülőket ne tekintsék ellenséges szemmel; új elemek azok, melyek a meglevőhöz csatlakozva, azok erejét csak fokozhatják.

Valamint ugyanis, így szólt a szent király említett intelmeinek 6-ik fejezetében — különböző tartományokból érkeznek a települők, úgy különböző nyelveket és szokásokat, különböző tanulságokat és fegyvereket is hoznak magukkal, melyek mind dísziére és fönségére válnak a királyi hatalomnak és ezt rettegetté teszik a hívalkodó ellenségek előtt.

E nyomdokon haladt nemzetünk és tartotta fenn magát maig.

A teremő által kezeire bízott erődöt nem adta fel soha, de megosztotta a benne oltalmat keresőkkel, kik viszont különbség nélkül engedtek a közakaratnak, védték, fönttartották ez országot, ezen reájuk bízott várat.

A Kárpátok lábainál, hegyormain és szorosaiban fölállított

vagy fölállítandó mindenik emlékmű jelzése annak, hogy megbecsüljük a hazánk széttagolását egy magukban is lehetetlenné tevő, természet alkotta erődítményeket.

Am példa adásul jelzése annak is, hogy őseink elszánt kebleket és férfiass karokat szegeztek mindazok elé, kik öröküket elfoglalni, bástyaikon áttörve, őket kivetni és leigázni szándékoztanak.

Az itt most leleplezett emlékoszlop a mondott kettős feladatnak szintén megfelel. A reánk oly fontos, Délkeleti-Kárpátok lábaihoz állított emez emlék oly bástya részt díszít, melyen dicső őseink szép megyénk védelmében kiontott vérükkel örökölték meg a magyar hazaszeretetet.

A nemes megye és társulatunk küldöttei által megállapított imígyen hirdeti a hely alkalmi nevezetességét:

» *Vulkán hágó.* Ős időktől Magyarország hadászati és közlekedési vonala, melyet Hunyadi János vitéze: malomvizi Kendeffy Miklós élete feláldozásával védelmezett 1455. körül a becsapó törökök ellen. E dicső fegyvertény és határvédelem örök emlékeztéül állította az oszlopot Hunyadvármegye közönsége a honfoglalás ezredik évében. (1896.)«

Dicső királyunk Hunyadi Mátyás tartotta fenn számunkra az oszlop felíratában említett példát, eseményt midőn magasztaló szavakkal emlékezik meg az itt hősi halált szenvedett Kendeffy Miklósról a Kőrösbányán, 1462. évben kelt és a Kendeffy-ek javára adományokat osztogató oklevélben.

Történjék ez oszloppól bármi; érje azt utól az anyag sorsa: fölíratának tartalma és jelentősége megmarad.

Az azt szemeink elé táró ércztáblánál maradandóbb helyre is, lelkünk mélyébe, szívünk lapjára véssük azt be mai naptól fogva.

Gondunk lesz reá, hogy utódainkra hagyjuk és ezek ismét utódaikra szállítsák át az idők végéig.»

Sólyom beszéde alatt a $4\frac{1}{2}$ méte r magas, erős dévai trachytalappzatra állított buzogányos emléket leleplezték. Az emléket *Markup Ferencz* főmérnök terve szerint a v. hunyadi vasgyár készítette el az áll. vasművek költségén és *Lukács József* kir. főmérnök vezetése alatt állították fel.

2. Az emlékoszlop beszentelése.

E nagyhatású megemlékezés után *Székelly Károly* róm. kath.

lelkész áldotta meg az emlékoszlopot s szép beszédben méltatá a vulkánhágo történeti jelentőségét.

Majd Rádik István petrozsényi gör. kath. esperes és Stanka Ábrahám gör. kel. lelkész szentelték be az emléket.

Juhász Izidor petrozsényi ev. ref., Pelger Mihály ág. ev. lelkész könyörgése és Leitner József izraelita rabbi terjedelmes áldása fejezte be az egyházi szertartások megható sorát.

3. *Fanza Vazul* petrozsényi sz.-bíró, román beszédének fordítása :

»Méltóságos báró főispán úr! Tisztelt közönség!

Minden józan gondolkozású, elfogulatlan egyén örömmel ünnepli ez évben édes hazánk megszerzésének ezredéves történeti multját; ily dicső multakkal a magyar nemzetet kivéve széles e világon egy nemzet sem dicsekedhetik.

Ezer év folyamán igen sok nevezetes ténykedés fordult elő hazánkban, mely események részint az édes haza összes elismerő fiai, részint a vármegyék közönségének kegyelete által emlékek felállítása vagy más emlékeztető alakokban lettek megörökítve.

Vármegyénk történeti eseményekben gazdag lévén, a megye közönsége sem tarthatá magát vissza ez alkalommal is folytatni történeti eseményeink legnevezetesebbjeit emlékeztetéssé tenni.

Ezen emlékoszlop felállításával megörökítettetik annak emlékezete, a midőn körülbelül most 440 éve, vitéz Kendeffy Miklós és alárendelt harczosai vérük hullatásával kivívták a döntő és dicső csatát a törökök felett.

Drága vér omlott ki, azonban sajnos, hogy nem mindnyájan vagyunk elismerők!

Nyugodjatok békében ti félistenek, legyen áldott emlékezetetek.

Legyen ezen emlékoszlop a haza és király iránti hűség symboluma, legyen közöttünk testvéries egyetértés, mert nehéz megróbáltatás idején csak jó egyetértés mellett leszünk képesek édes, közös hazánkat, melyért őseink oly sok vért ontottak, fentartani.

Tűnjék el a gyűlölet, pusztuljon ki az irigység körünkől, éljen és virágozzék a jó egyetértés! Éljen a haza! Éljen a király!

4. *Hollaki Arthur* alispán következő beszéddel bizta a hatóság gondjaira az emléket:

»Nagyérdemű közönség! Tekintetes főszolgabíró úr!

Hivatalos állásomból kifolyólag jutott nékem e megtisztelő

feladat, hogy az immár felavatott emlékoszlopot, mint ezen történelmi nevezetességű helyhez fűzött kegyeletünk jelét, a főszolgabíró úr által képviselt zsilvölgyi községek s ezek között első sorban Vulkán község közönségének Hunyadmegye nevében ünnepélyesen átadjam.

De nem mulaszthatom el ez ünnepélyes alkalommal, midőn e vidék lakosságát vallás és fajkülömbőség nélkül a hazaszeretet érzelmeiben a honfűi erények kultuszánál egybegyűlve látom, köszönetet kifejezni a helyi rendező bizottság összes tagjainak, valamint mindazoknak, kik ezen hazafias ünnepély sike e érdekében közreműködni szívesek voltak.

Meg vagyok győződve, hogy e járás közönsége, mely e helyen a haza védelmében elesett elődeink emlékére emlékoszlop felállításának eszméjét ily lelkesedéssel felkarolni tudta, méltó lesz azokhoz a dicső elődökhöz, kik a hazaszereteten nemzetiségi különbség nélkül egyesülve, itt e helyen ezelőtt 4 és fél századdal éltek és vérüket áldozták a hazáért.

Meg vagyok győződve, hogy e vidék lakossága a halás kegyeletnek jelvényét gondosan fogja úgy a jelenben, valamint a jövőben is megőrizni.

E meggyőződésben adom át főszolgabíró úrnak az emlékoszlopot azzal az óhajtással: Éljen a haza! Éljen a király!

5. *Fanza Vazul*, a családi gyász miatt elszóllított Buda Károly főszolgabíró helyett a következő beszéddel vette át az emlékoszlopot:

»Tekintetes alispán úr!

Mindenek előtt a vármegye közönségének és első sorban azoknak a kik ezen emlékoszlop felállításához szellemi, anyagi és phisikai erejükkel hozzájárultak köszönetet mondok s az emlékoszlopot hivatalosan átveszem; a nép szeretetétől meggyőződve, ígérem, hogy azt úgy magam, mint alantas közgeimmel meg fogom őriztetni.

Legyen ez emlékoszlop békés időben a testvéries jó egyetértes, balsorban pedig az összetartás symboluma.

6. *Díszebéd.*

Az ünnepély végeztével bevonúltunk Prokop vendéglős rögtönzött deszkasátorába, hol a petrosenyi bányatestület tagjainak előzékeny rendezése a százakra növekedett társaság elhelyezkedését

nagyban megkönyíté. Ebéd alatt a salgó-tarjáni kőszénbánya társaság zenekara válogatott programmal hangverseny-darabokat játszott el, melynek közeit pohárköszöntők hosszú sora töltötte ki. Br. Szentkereszty György Ő Felségére a királyra, Barcsay Kálmán a közszeretben álló főispánra emelte poharát.

7. Népünnep.

Asztalbontás után Hollaki alispán népünnepélyt rendeztetett s Todorean zsil-korojesdi román lelkész volt szíves *Moldován Gergely, Márki Sándor és Herman Antal* tanároknak a Hora tánczot bemutatni.

A vajdahunyadi magyar királyi vasgyár által hazafias készséggel elkészítettett emlékoszlop felirata:

VULKAN HÁGÓ,
 ŐSIDÓKTÓL MAGYARORSZÁG
 HADÁSZATI ÉS KÖZLEKEDÉSI
 VONALA, MELYET
 HUNYADI JÁNOS
 VITÉZE:
 MALOMVIZI KENDEFFY MIKLÓS
 ÉLETE FELÁLDOZÁSÁVAL
 VÉDELMEZETT 1455 KÖRÜL
 A BECSAPÓ TÖRÖKÖK ELLEN.
 E DICSŐ FEGYVERTÉNY ÉS
 HATÁRVÉDELEM ÖRÖK EMLÉKEZETÉÜL
 ÁLLITTATÁ EZ OSZLOPOT
 HUNYADVÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE
 A HONFOGLALÁS EZEREDIK ÉVÉBEN.

Az ünnepély folytatása Hátszegen.

Vonatunk esti 7 óra körül ért a hátszeg-váraljai állomásra, melyet az állomás főnök fényesen kivilágított. A diadalkapu előtt Pietsch Sándor főszolgabíró, a hátszegi helyi bizottság nagy buzgalmű és körültekintő elnöke lelkes szép beszéddel üdvözölte az érkezőket, mely beszédre a főispán röviden válaszolt, örömének adva kifejezést, hogy eljöhetett a millennaris ünnepélyre. A város és vidék intelligentiájának szívesen rendelkezésre bocsátott kocsiján Hátszегre érkezve a kivilágított főutczán, a nemzeti lobogókkal díszített diadalkapu előtt a hátszegi tűzoltók égő fáklyákkal sorfalat álltak, a kitűnően szervezett tűzoltói zenekar pedig a Rakóczi-indulóval fogadta a berobogó kocsikat. Majd Muzsnay Béla, a város lelkes polgármestere fogadta az érkezőket szép beszéddel, melyre Szentkereszty főispán válaszolt.

Ezután a báró Nopcsa Elekné elnöklete alatt működő jóté-

kony nőegylet által a Forster vendéglőjében rendezett hangverseny következett.

Hunyadi János vaskapui győzelmének emlékünnepe Zajkány mellett 1896. szeptember 6-án.

Vasárnap, szept. 6 án, reggel 7-kor a hátszegvidéki birtokosság fogatain Totesd, Várhely községeknél nemzeti színű zászlókkal díszített diadalkapukon át a Litsek Béla és a jegyzői kar által vezetett 200 főnyi banderiumával a vajdahunyadi vasgyár személyzetének zenekara által tárogatókon fújt XVI. századi indulókkal érkezünk Zajkányra, hol több ezer főnyi ünnepi díszbe öltözött nép várta a társaságot.

A hatalmas vasbuzogány Zajkány fölötti magaslaton áll, melyről szép kilátás nyílik a Vaskapu völgy szorosába és a Várhely felé nyúló tágas medenczére. Rövid pihenő után felvonult a dombra a díszes közönség, melynek sorai közt ott láttuk a társulat vezetőit, a dévai és hunyadi küldötteket, a magy. tud. Akadémia, Erdélyi Múzeumegylet, Kolozsvári Egyetem, EKE., Ethnographiai társulat küldöttein kívül Hátszeg vidékének összes főnemességét, gentry osztályát és intelligentiáját. A rendet nemzeti színű csokrokkal díszített rendezők tartották fenn a hátszegi dalárda volt szíves közreműködni.

Báró Szentkereszty György főispán megnyitó beszéde:

»Alig egy nap előtt a *Vulkán* hágónál felavattuk azon emlékoszlopot, mely Hunyadi legjelesebb vezérei egyikének Kendeffy Miklósnak a török ellen vívott csatáját és hősi halálát hozza emlékünkre. Ma szenteljük fel ezt az emléket, mely hivatva leendő második ezredévre átmenő nemzedékek előtt *Hunyadi Jánosnak* a becsapó török hadak ellenében kivívott fényes győzedelmét az idők végéiglen hirdetni. Ha egy pillantást vetünk az itt minket környező hegykoszorúra, lehetetlen észre nem vennünk, hogy már a természet hazánk védbástyájává avatá e vidéket. Hunyadi János vitézei vaspánczéllal vértézve üzték vissza az ötszörös ellenséget, de mit ért volna az aczélvért és vassisak, ha ez alatt nem rettenthetlen bátor szív dobog s nem elszánt vasakarat aczélozza meg az izmokat. Ez a két vitézi tulajdonság tartotta fenn a magyar nemzetet az immar betöltött első ezredév alatt s az a politikai eszély és bölcsesség képezte államiségünk szilárd alapkövét, hogy a hódító magyar nem követve más nyugati nemzetek példáját, az idegen vagy meghódí-

tott társnemzetek leigázása helyett, azokat magához ölelve, az alkotmányos közszabadság részeseivé tette. A mint a hét vezér a Kárpátok ormain a honfoglalásra indulólag egykor vérszövetséget kötött, úgy itt e dicsőségteljes csatahelyen is a különféle nemzetiségek elesett hőseinek vére egybefolyván, egy vérszerződés jött létre a magyarok és a többi nemzetiségek között, mely szabadságát és a haza megdönthetetlen egységét biztosította. Ennek az őseink vérehullásával megpecsételt testvéri egyetértésnek symbolumául álljon ez emlék az idők végéiglen s hirdesse a hazaszeretet, a trón és király iránti törhetetlen hűség magasztos erényeit.

Ezen magasztos ünnepélyt azon felkiáltással nyitom meg, melyet a győzelmes csata után Hunyadi János és derék vitézei hangoztattak: »Éljen a haza! Éljen a király!«

I. *Kun Róbert* dévai főreáliskolai tanár alkalmi beszéde:

„Szabadság, itten hordozák véres zászlóidat,
Itt törtek össze rabigát Hunyadynak karjai!“

A koszorus költő idézett szavai méltán és joggal illetik meg helyet, e szép völgykatlant, mert itt lobogott a szent szabadság zászlaja, pirosra festve egyaránt a védők és támadók kiomló véréből; itt állította meg a tizenötödik század legkiválóbb keresztény hőse, Magyarország hadtörténetének kimagasló alakja, vármegyénk örök büszkesége és fénye, a vitéz Hunyady János azt a török hadsereget, mely betört e szép földre, hogy a szabad haza szabad gyermekeit leigázza, hogy őket rablánczra fűzve elhurczolja meszsze napkeleti tájak benépesítésére!

Itt e hágón, melyet méltán nevezünk országrészünk Vaskapujának, fo'ly a titáni küzdelem honért és szabadságért, nem az egyetlen, melyet a történelem e helyről feljegyzett. Itt vezet el az emberi civilizatio egyik kiváló útvonala. A legrégibb ősidőkben, melyeknek történetét sok-sok ezer évnek soha fel nem lebbenthető ködfátyola takarja, mikor úgy az előttünk elterülő szép medenczét, mint a marosmenti síkságot, az aranykalászszal ringó *Kenyérmézzöt* sűrű őserdő borította, tört magának ösvényt az állatbőrbe öltözött ősember a Duna-völgyéből a maros síkjára. Vármegyénk területének ez őslakója kinek cserép-, csont- és kőemlékeit Tordoson és Nándor-Vályán gyöngéd női kéz gyűjtötte össze, itt jött be e telephelyek elfoglalására. Itt jöttek be Herodotos agathirzei, a dákok ősei, kik

erdőt irtottak, országot alapítottak, fallal körített városokat építettek s leszállottak a föld titokzatos, sötét méhébe, hogy csillogó aranyat hozzanak fel onnét! Később, kétszáz éve hija a kétezer esztendőnek, a római legionárius nehéz léptei alatt dübörgött a föld, az ő sisakján, rövid kardján csillant meg a nap fénye. Itt vívták azokat a véres, öldöklő csatákat, melyek megállapították Dácia fölött a római uralmat és földönfutóvá tették kora leghatalmasabb királyainak egyikét, D. cebált.

És jöttek évszázadokra évszázadok és jött egyik nép nyomában a másik, elúzva a gyöngébbet az erősebb; jött a magyar is, épen ezer esztendeje annak; megvetette itt lábát, s őt már nem bírta kiszorítani más, pedig jöttek még azután is; jött a rumén nép, nem ugyan mint hódító fegyverrel kezében, hanem mint békés települő, megszállva a kevésbbé lakott hegyvidéket, legeltette nyájait, társa lett a magyarnak a munkában, a kivel sokszor együtt küzdött, együtt ontotta véréit új hazája védelmében. És jött a török; erősebb, hatalmasabb és vitézebb minden eddigi népnél; megdöntötte a keletrómai birodalmat, igája alá hajtotta Szerbiát, Boszniát, Hercegovinát, Havasalföldet s azután rávetette magát Erdélyre, hogy itt is ő legyen az úr. De itt megtörte hatalmát a magyar-rumén nép vitézsége és honszeretete. 1442-ben történt, majdnem egy fél ezredévvel ezelőtt. Ez emlékezetes év tavaszán egy nagy török hadsereg jött be a Vöröstoronyi szoroson Erdély elfoglalására és kipusztítására. Hunyadi János fogadta őket a vitéz erdélyi dandárok élén Kemény Simonnal oldalán. A szentimrei és nagy-szebeni kettős ütközetekben megmutatta a hős vezér, hogy a mi kardunk élesebb, a mi karunk izmosabb mint az övé. Kiverte a támadót. Ám a győzelemhez szokott töröknek a fegyverén ejtett e csorbát ki kellett köszörölni; még ugyan azon év nyarán egy másik nagy sereg ül fel, hogy Erdélyt most már végleg birtokába vegye és a maga módja szerint megfenyítse. A támadás hirtelen, váratlanul jött a *Vaskapu* felől. Hunyadinak nincs már annyi ideje, hogy összegyűjtse erdélyi hadait, csak a szomszéd megyékre, de legfőképen saját vármegyéjére számít s e számításában nem is csalódik. E vármegye lakosságá az első hívó szóra fegyvert ragad, magyarok, oláhok egyaránt lelkesűten sorakoznak a vezér körül, számra ugyan csak tizenötezren, de mindegyik azzal a kemény el-

határozással, hogy életének árán, vérének hullatásával is megvédi hazájának szabadságát. Itt, ez útvonalon vezette fel Hunyadi János a vízvázostóra hős csapatát és itt, épen e mai nap évfordulóján, szeptember 6-án vívta örök emlékü csatáját, legfényesebb győzelmeinek egyikét. Maroknyi népével innét űzte el csúfosan a támadók nyolczvanezernyi seregét; a szó szoros értelmében itt törtek össze rabigát vitéz karjai.

A honalapítás ezredik évében Hunyadvármegye közönsége br. Szentkereszty György főispán és Hollaki Arthur alispán kezdeményezésére közakarattal, egyhangúlag elhatározta, hogy e dicső győzelem emlékét külsőleg is egy emlékoszlop felállításával örökíti meg. A vajda-hunyadi vasgyár tisztikara, élén Schalat József, kir. bányatanácsossal, Markup Ferencz vasgyári főmérnök tervezése alapján díjtalanul kiállította az érczbuzogányt, melynek kőalapját Lukács József megyei főmérnök készítette el. A felavatás a vidék és megye, sőt az egész Magyarország örvendetes részvéte mellett ma folyik le ünnepélyesen.

Ime itt áll az oszlop, szilárd sziklaalapon az érczbuzogány, a magyar államhatalom jelképe.

Állj emlékoszlop szilárdan, megdönthetetlenül az idők végtelenségéig. Hirdesd a késő utókornak az ősök vitézségét és honszeretetét. Hirdesd, hogy a magyar állam, hozzád hasonlóan, sziklán van épülve, melyen, mint Krisztus egyházán, még a pokol kapui sem vesznek erőt. Fönnállásod legyen örök időkre ható felszólítás arra, hogy éljen a király, éljen a független, szabad Magyarország!

2. *Az emlékoszlop egyházi megáldása.*

Lády Gyula hátszegi róm. kath. lelkész imája:

»Könyörögjünk.

Mindenható Isten, kinek tekintete ronthat és teremthet száz világot; örökkévaló Isten, kinek szemében ezer év annyi mint a tegnap; jóságos Atyánk, ki bár vétkeink miatt büntető kezeggel sújtottál, de érdemeinkért áldásoddal is boldogítottál, hallgasd meg alázatos könyörgésünket és tetézzed szent áldásod bőségével ezt az emlékművet, a melyet az unokák kegyelele állított őseink hitért és hazáért halni kész önfeláldozásának. Áldd meg e hazát, a melyért az ősök vére folyt; legyen áldott földjének minden hantja,

mely annyi szent hamvat takar; legyen áldott földjének minden göröngye, melyet őseink vére öntözött és munkás népeink verejtéke nedvesít; legyen áldott földjének minden családi tűzhelye, melyet vallásunk megszentel.

Aldd meg Isten e nemzetet, hallgasd meg az ő könyörgését és szorongatása idején irgalmas arczodat ne fordítsd el tőle. Légy vele a jövőben, mint voltál atyáival a múltban. Adj bőséget az ég harmatából, a föld kövérségéből, hogy inség és nyomor soha meg ne látogassa. Tedd nagy és erős nemzetté és magasztald fel nevét minden időben. Ha ellenség törne reá, harczolj mellette és segítsd kivívni a diadalt. Add meg neki a te félelmed lelkét, hogy megtarthassa és visszaszerezhesse őseinek erényeit. Add meg neki a te bölcsességednek lelkét, hogy fölismerje az igaz haladás ösvényeit, nehogy erkölcsében megromolva, erejében megfogyatkozva elveszítse ezt a földet, a melyért e szent helyen apáink vére folyt. Aldd meg Ap. Királyunkat, ki bölcsességének fényével, szeretetének melegével, alkotmányos hűséggel vezeti be ezt a nemzedéket a második ezer esztendőbe. Adj neki csendes országot, hű tanácsadókat, jó népet, erős hadsereget, tartós békességet, hosszú életet, hogy népét szén'ségben és igazságban még sokáig boldogan vezélhesse. Uram hallgasd meg imádságunkat, szeplőtlen szüz Anyánk, régi nagy patronánk, esedezél érettünk, hogy az Atya, Fiú és Szt. lélek áldása legyen velünk mindenkor. Amen!»

Utána Nesztor Miklós gör. kat. püspöki helynök és a reá a gör. kel. lelkész áldották meg az emlékoszlopot; az egyházi szertartást Jánó Albert hátszegi ev. ref. lelkész fejezte be nagy áhítattal elmondott szívhez szóló szép könyörgéssel.

3. *Nesztor Miklós* püspöki vikárius román ünnepi beszédének magyar fordítása:

Szeretett keresztények és Szeretett Népem!

Mi most szent helyen állunk, egy vérrel áztatott és nagy történelmi fontosságú helyen; itt összpontosultak Erdély keresztény hadai, hogy vitézséggel megverekedjenek a pogány ellenséggel, mely tűzzel és vassal támadta ezen dicső országot és a mely megsemmisíteni akarta a magyar szent korona ezen részének békés népeit.

Mi ma itt összegyűltünk, hogy egy szent kötelességet teljesítsünk, azon hősök tiszteletére, kik egykor a veszedelem idején

ott hagytak családot, tűzhelyet és siettek ezen szent helyre a hazaszeretettől lelkesítve, hogy vitézül szembeszálljanak az ellenséggel és hogy vagyonukat, vallásukat és a Hazát megvédjék a pogány törökkel szemben.

Összegyűltünk, mondom, hogy ezen emlék felállítására és megáldására által megörökítsük drága emléküket azon hősöknek, a kik vitézségükkel fényes győzelmet arattak a pogány törökök fölött, vérüket és életüket adták a Hazáért és vallásért. Másfelől olyan emlékoszlopot állítunk fel, melyről örökké leolvasható legyen a fényes múltnak dicsősége, megbámulván a jövő nemzedék őseik vitézségét a nagy tettekben, és lelkesedni tudjanak, midőn a Hazának szüksége lesz reájok.

Az 1442. szept. 6-án, ezelőtt 454 évvel, 80 ezer török jött Schabeddin pasa vezetése alatt a Vaskapún Hunyadmegyébe, hogy elfoglalják és megalázzák Erdélyt. Hunyadi János értesülvén a török jöveteléről, összegyűjtött vagy 15 ezer embert és ezen csekély sereggel elindult, hogy a pogány törököt kiűzze és ez csakugyan sikerült is neki és így ő megmenti Erdély szentföldjét a pogány török járma alól.

Szt. Augustin mondja: »magnae res magnos viros desiderant« (nagy tettekhez nagy férfiak szükségesek). Ime egy olyan nagy férfiú Hunyadi János erdélyi vajda, Magyarország helytartója, kire kire büszkék vagyunk.

Ime szeretetteim! ez hazánk azon történelmi fontosságú helye, hol egykor Erdély hadserege nyolv- és valláskülönbség nélkül, egyesült erővel, istenben való bizalomból és azon szent és szép mondástól: »dulce et decorum est pro Patria mori« (t. i. szép és nemes dolog a Hazáért meghalni) lelkesítve győzték le a hatalmas török hadsereget. Hunyadi pedig katonai érdemeink koszorújába egy hervadhatatlan rózsát tűzött, a mely által megszerezte magának a halhatatlan nevet.

Mínt hogy ő nagy tetteket és halhatatlan érdemeket hozott áldozatul a haza és a trón oltárára, azoknak valamennyiünkben egy szent fogadalomtól és forró hazaszeretettől illetve kell gyümölcsözniök és nemzedékről-nemzedékre és fiúról-fiúra átszállniok. S ha valamikor a vallás, a trón dicsőségének és a mi szeretett közös hazánknak védelme fogja igénybe venni karjainkat, akkor mintegy

felsőbb hatalom parancsszavára lépünk, mint egykor, közös elhatározással a küzdőtérré külellenségeink ellen, akik megmernék támadni életünket, vagyonunkat, javainkat, vallásunkat, mert csak dicső küzdelem nyújthat győzelmet vagy dicső halált.

Aztán te! honfű, vagy idegen, ha életed folyamán ezen bűvös-bájos vidéken utaznál, a melyet Hunyadi szellő me leng át, vagy ha ezen ma felszentelt emlék közelébe érkezel, állj meg ezen a helyen kissé, fedd le egy pillanatra fejedet és szent kegyelettel tekints rá, csodálván a múltnak dicsőségét, a mikor 15 ezernyi erdélyi kereszténység legyőzte és összetörte ezen a helyen a 80 ezernyi hatalmas török hadsereget és jusson eszedbe, hogy minden mulandó a földön, egyedül az erények és nagytettek tartanak a síron túl is és érdemesek a dicsőítésre,

Végre te hozzád fordulok égi atyám és uram! ki bölcs és emberi elme által utólérhetetlen belátással intézed az országok és népek sorsát a földön, tekints le a magasból, nézz népeidre és országaidra és hallgasd meg a te szolgálóidnak ma ezen helyen hozzád intézett könyörgését.

Töltsd meg lelkünket szívünket a te kegyelmednek és áldásodnak sugarával, a melyek következtében megerősödvén, valamennyien tiszta szeretetben és testvéri egyetértésben egyesülvén, együtt működhessünk — így békében és nyugalomban fogunk előre haladni — e trón dicsőségére, közös hazánk nagyságára a mi mostani és örökös jólétünkre!»

4. *Hollaki Arthur* alispán következő beszéddel adta át az emléket *Pietsch Sándor* járási főszolgabírónak és az ünnepély tevékeny rendezőjének:

Nagyérdemű közönség! Tekintetes főszolgabíró úr!

E mai lélekemelő, magasztos ünnepély, valamint az imént elhangzott hazafias beszéd hatása alatt, mielőtt ez emlékoszlopot megőrzés és gondozás végett a főszolgabíró úr által képviselt hátszegi járás közönségének Hunyadvármegye nevében átadnám, mindenek előtt egy kedves kötelességet kell teljesítenem.

Örömmel tapasztaltuk, hogy hazafias ünnepélyünk sikerének és fényének emelése érdekében úgy e járás, valamint Hátszeg város hazafias közönsége elismerésre méltó egyetértéssel működött közre vallás és fajkülönbség nélkül, és ez által bizonyosságot tett

arról, hogy a hazaszeretet és együvé tartozás érzelmei hatják át e vidék lakosságát. És midőn körültekintve, e díszes ünneplő közönség során, ezen a történelmi fontosságú helyen, hol elődeink egykor a haza védelmében egyesültek, most a hazafiúi kegyelet kifejezésére egybegyűlve látom e vidék közönségét, a helyi rendező-bizottság tagjait és tisztelt vendégeinket: örömmel fejezem ki köszönetemet Hunyadvármegye és a központi rendezőség nevében a szíves fogadtatásért, valamint a helyi bizottság összes tagjainak buzgó tevékenységéért és tisztelt vendégeinek érdeklődéséért s megjelenéséért.

Ime átadom ez emlékoszlopot t. fősztolgabíró úrnak! Ez az oszlop emlékeztet a múltra és figyelmeztet arra, hogy a haza egykor veszélyben forgott és dicső elődeink a hazaszereteten kívül különbség nélkül egyesülve védelmezték és mentették meg a hazát. Figyelmeztet a jövőre, hogy mindnyájunknak, kik a hazának fiai vagyunk, szent kötelessége dicső elődeinek példáját követve ezt az édes anyát testvéries egyetértéssel megoltalmazni, fenntartani és utódainknak átadni.

Bizalommal adom át Hunyadvármegye nevében fősztolgabíró úrnak és ezen járás közönségének az emlékoszlopot és felkérem, hogy ezt mindenkor gondozni és megőrizni szíveskedjenek; s az átadási aktust azzal az óhajtással fejezem be: »legyen ez az emlékoszlop egy boldog és szabad Magyarországnak jelvénye míg a világ fennáll!«

5. *Pietsch Sándor* fősztolgabíró a hátszegi járás nevében:

»Nagyságos Alispán Ur! Lelkes örömmel és hazafias készséggel veszem át járásom közönsége nevében a gondozásunkra bízott ezen emlékművet. Az örömet, mely járásom közönségének keblét a mai napon, ezen emlékmű felavatása alkalmából betölti, csak a hazafias lelkesültség szent tüze múlja felül.

Négyszázötvennégy évvel ezelőtt őseink, dicső Hunyadi vezekrete alatt páratlan vitézséggel, hazafias lelkesültséggel és hősi elszántsággal e helyen verték vissza a török hadsereget, s fényes győzelmükkel megmentették hazánkat s különösen ezen vidéket az ellenség pusztításaitól és vad kegyetlenségeitől. Négyszázötvennégy év óta, minden igaz hazafi szent áhitattal megy keresztül e szorosan, s áldja a dicső hősök emlékét.

Midőn Hunyadvármegye törvényhatósága, hazánk ezredéves

fennállásának megünneplésére, dicső Hunyadi és hőseinek emlékezetére, ezen helynek emlékoszloppal való ellátását határozta el, nemcsak a vármegye törvényhatóságának, hanem különösen ezen vidéknek s a vidék összes lakóinak régen táplált óhaját valósította. S bár örömmel és lelkesültséggel tölti be a mai felavatási ünnepély minden honfitársunk keblét, a vármegye minden lakóját; legyen szabad azt mondanom, hogy a mi örömünk, a mi lelkesültségünk mindazokét felülmúlja.

Köszönetet mondunk tehát ezen kiváló gondoskodásért a vármegye törvényhatóságának, köszönetet mondunk a törvényhatóság vezető férfiainak; és ezen szent pillanatban ünnepélyesen ígéretet teszünk, hogy éber szemmel fogunk mindig őrt állani ezen magasztos mű mellett, s benne nemcsak dicső Hunyadi és hősei vitézségének emlékét, hanem egyúttal a lángoló hazaszeretetnek és soha nem lankadó honfiúi lelkesültségnek szent oltárát is kegyelettel fogjuk őrizni és gondozni.

Az emlékművet járásom közönsége nevében ezennel átveszem.

Ezzel vége lett az emlékoszlop felavatásának, mely után mintegy háromszáz terítékű közebed következett a deszkasátorban, melynek közvetlen közelében báró Nopcsa Elek, Pogány Károly, Nalácz Ákos birtokosok ajándékából tábori konyhánál vendégeskedett a környék népe; Hunyadi hőseinek ivadéakai. A *zajkányiak* mellett, a kik között a Hunyadi név még mind tartja magát, a bukovai, klopotivai, bajesdi és lunkányi lovasalakok tűntek ki különösen a hunyadi vasgyár jelmezes tábori zenekarával. Az ünnepélyről felvett fényképek-ből kettő a Vasárnapi Ujság 1896. okt. 20. számában meg is jelent.

A vaskapui emlék Zajkánytól a Vaskapuhoz haladólag az első magaslat útbevágásától balra áll s a vulkánihoz egészen hasonló.

VASKAPU.

HUNYADI JÁNOS

TIZENÖTEZER VITÉZÉVEL

AZ 1442-KI SZEPTEMBER 6-ÁN

E SZOROSBAN VERTE SZÉT

SCHABEDIN BEGLER BÉGNEK

ERDÉLYBE NYOMULÓ

NYOLCZVANEZER FŐNYI HADSEREGÉT

A DICSŐ FEGYVERTÉNY

ÖRÖK EMLÉKEÜL

ÁLLITTATÁ EZ OSZLOPOT

HUNYADVÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE

A HONFOGLALÁS EZEREDIK ÉVÉBEN.

ALKALMI BESZÉDEK

HUNYADMEGYE II IK MILLENNÁRIS KÖZGYŰLÉSÉN 1896. OKT. 15.
PATAKY LÁSZLÓ FESTŐMŰVÉSZMÉL MEGRENDELTE HUNYADI JÁNOS
KÉP LELEPLEZÉSI ÜNNEPÉLYÉN.

1. Bárá Szentkereszty György főispán megnyitó beszéde.

Egy nagy név örököse, legyen az. egyén, testület vagy megye, csak akkor méltó ezen név viselésére, ha őseit tiszteli s a neki diszúl szolgáló nevet ki is érdemelni igyekszik. Megyénk a nagy Hunyadi nevét és czímerét viseli s a múltban a csatatéren, a jelenben a modern haladás, a tudomány, ipar terén igyekszünk e nagy névre rászolgálni.

Hazánk ezredéves fennállásának megünneplésében Magyarország megyéi között Hunyadmegye a legtevékenyebben sietett részt venni. Egyebekről nem is szólva, az országos kiállításon az elsők között foglalt helyet. Saját erején állított két díszes emlékkal örököltette meg a dicső Hunyadi János diadalmas harczainak emlékezetét azokon a csatatereken, melyeken a nemzet fiai különbség nélkül együtt ontották vérüket a trón, haza és vallás védelmében. Ezrek vettek részt ezen magasztos ünnepélyeken annak bizonyosságául, hogy az utódok az ősök iránt tartozó kegyelet megnyilatkozásában is együtt éreznek. Millennáris ünnepségünket méltóbban nem fejezhettük volna be, mint az által, hogy annak a feledhetetlen hősnek, a kinek nagy neve és dicső czímere ékesíti megyénket, harczba vonulását festményileg is megörökíttetve, ezen emlékképet ma ünnepélyesen leleplezzük.

A megjelenteket üdvözölve, az ülést ezennel megnyitom, s felhívom Réthy Lajos kir. tanácsos urat a Pataky László festőművésznk Hunyadi János hadbavonulását ábrázoló festményének felavatására szánt beszéde elmondására.

2. *Ünnepi beszéd.*

Irta és elmondotta Réthi Lajos kir. tanácsos, Hunyadmegye kir. tanfelügyelő Pataky László Hunyadi János harczba vonulását ábrázoló festményének felavatására 1896. évi október 15. ünnepi közgyűlésen.

Hosszú és eseményekben éppen nem szegény történelmünk folyamán a maga nemében első azon ünnepély, a melyet itt ma üünk.

Ezen vármegyeház díszes falait mától kezdve nemcsak múlt idők tekintélyes főispánjainak arczképei, hanem egy művészi ihlettől származó, művész kezével megalkotott történelmi festmény is fogja díszíteni.

Reméljük, hogy ez csak gyors egymásutánban kiegészülő nagy értékű sorozatnak első száma és mi is tovább haladhatunk a magasabb nemű művelődés azon útján, a melyre ráléptünk és a melyen a történelem vezérnépei halhatatlanságukat biztosították.

Athenének, Rómának egykor hatalmas népeit, Spanyolország büszke arabjait rég elseperte az események árja; de emlékek él, mint tenger habjaitól elborított város kiemelkedő tornya, él örök-szép költészetükben, bámulatot keltő építményeikben, szobrászati és festészeti remekeik kincseiben. Ezek hirdetői az ő magos szellemöknek és nevelői a tenger habjaiként egymásra toluló emberi nemzedékek sorozatának.

Mi magyarok még csak most, rövid idő óta kezdjük gazdagítani az emberiség ilyenmű kincsesházát, mert ezeréves európai történetünket kevés kivétellel a létfontartás küzdelmei töltötték be.

Fegyverek zaja közül elmenekülnek a múzsák és nekünk alig lehetett letenni a fegyvert, mert a világ mind a négy tája felől ismételve ránk zuduló támadások folytonos védelemre kényszerítettek. És ha olykor szünetelt is a küzdelem, pihenésünk a kifáradás alélttsága volt és nem idegeneket edző nyúgovás.

Már voltak, a kik azt hitték és hirdették, hogy a magyar-faj magasabb rendű szellemi tevékenységre nincs is alkotva. Saját vérünk-ből támadott főbefolyású testvéreink tagadták meg, hogy szellemünk egyetemes kifejezője, a magyar nyelv, alkalmas volna ország-kormányzásra és fejlettebb szellemi életre.

De elkövetkezett az erők összegyűjtésének korszaka. Egy pillantás elég volt azon nagy távolság kimérésére, a hová szeren-

csésőbb népek előttünk eljutottak. Nyomban következett az erős elhatározás, az alkotás vágya és az erő megnyilatkozása. Gyors és nagy lépésekkel indultunk a századok alatt kifejtett távolság betöltésére. Petőfi, Arany és Jókaival a világirodalom útmutatói közé emelkedtünk egyszerre. Csodás gyorsasággal mintegy a földből kinőtt nagyszerű fővárosunk és a kiterjedett vidék annyi szép alkotása, legközelebről a királyoktól magasztalt vaskapui munkálatok építészeti tehetségünket hirdetik. A főváros ékes terei s Pozsonytól Brassóig a széles nagy magyar haza megtelnek szobrászati remekekkel. A festészet terén pedig rátermett kitünőségek díszes hosszú sora vívja az Olympust, saját nevének fényeért, hazája dicsőségére. Az egyes fejeket díszítő lángsugarak glóriává fonódnak és Pannónia fennkölt homlokát ragyogtatják.

Ki merné kétségbe vonni hivatásunkat, midőn Munkácsyt és Zichyt irigykedés nélkül magasztalja már az egész világ?

Helyes gondolat volt az Wlassich vallás- és közoktatásügyi minisztertől, midőn arra szólította fel a törvényhatóságokat, hogy eme dicsőséges ezredévi fordulót egyéb alkotások és ünneplések mellett festészeti művekben is tegyék emlékezetessé, messze jövő időkre kihatóvá.

Hogy helyes volt, tanúsítja a visszhang, a melyet mindenütt keltett; tanúsítja a nemes verseny, a mely felpeszdult mindenfelé.

Hozzánk is elhatott és kebleinkben fogékonyságra talált a felhívó szózat. És a mint ráirányoztuk gondolatunkat, nem azért jöttünk zavarba, mintha nem volna a festő ecsetjére méltó tárgyunk; hanem éppen a tárgyak bősége zavarta választásunkat. Mint az édes anya, a ki gyötrelmes tépelődésben van, hogy a megkészített egyetlen szép ruhával sok szeretett gyermeke közül melyiket diszítse.

Nem voltunk úgy, mint ama nyugati ország, a mely gazdag vagyonban, művészi érzékben és jeles művészekben; de nagyszámú műtárgyairól azt kérdezik, hogy ugyan kit és minő jelenséget ábrázolnak azok.

Minket, csupán megyénket is, elhalmozott a jóságos természet saját gazdag változatú remek alakulásaival. Népünknek sokféle megjelenése történelmi fejlődést és gazdag lelki életet tüntet fel. Hát e föld történelmének annyi lélekemelő jelene!

Traját festessük-e, a mint leküzdve a nyers, de erőteljes dákokat, római miveltséggel nemesítette meg e földet? A dévai várát-e, Ottó királyllyal, a ki könnyen elveszített koronáját siratja? Verbőczyt-e, a ki nemzete törvénykönyvét alkotja? Dávid Ferencz-czet, a ki nyughatatlan hitújításáért rablánczok között senyved? Martinuzzit festessük-e, a ki kardot kötött a bibornoki palást fölé és hol a törököt, hol a németet űzte ki e földről; okosságával pedig mint a kettőnek hatalmán túljárt: hogy megmentsen legalább egy darabka független magyar birodalmat? A zajkányi és kenyér-mezei harczokat-e, a melyeken »magyar, székely, szász és oláh egyesülten diadalmaskodott az országdúló török felett«? Bethlen Gábor dicső nemzeti ndvarát-e, a melynek itt volt bölcsője és ma is érezzük még melegítő ragyogását? Avagy a félistenek ama csatáját, a melyet törékeny lengyel hős vezetése alatt örök dicsőséggé tett a magyar vitézség, itt ama hid körül, a melyről meg volt mondva, hogy ha nincs hid, nincs haza?

A megye közönsége megbecsülte a kebelében alakult és megizmosodott történelmi társulatot, és attól kért véleményt a tárgyra nézve.

A történelmi társulat nem habozott, nem vitatkozott, hanem egyhangúlag, ellentmondás nélkül jelölte Hunyadi János korát, abban éppen a nagy hős harczra vonulását. És a társulat ajánlatát egybehangzó lelkesedéssel tette magáévá a vármegye közönsége.

Minő korszak! A keresztény világ szemé. Magyarországon csüngött és pedig nemcsak az óriási küzdelem iránti érdeklődéssel, de azon tudattal és szorongással, hogy saját sorsa is ezen küzdelmekben dől el. Magyarország sorsát pedig Hunyadmegyéből irányozták, abból a várból, mely régi dicsőségünknek maradandó hirtetője; az a hős, a kinél dicsőbb nem láta napvilágot egünk alatt.

Mily levelet pihenhetett remek szép várában! Mily gyakran kellett hadba vonúlania család, vallás és a haza védelmére!

Midőn a nevét fentartó törvényhatóság első történelmi képét megfesteté, más tárgyat választania nem is lehetett volna.

Hivatott művészért sem kellett idegen földre mennünk. Itt növekedett közöttünk, velünk ugyanazon levegőt szítta, a hagyományoknak ugyanazon ihlettével telt el az ifjú művész, a ki szép tehetségét kitartó tanulmányokkal fejlesztve, már is országos becsülésben részesülő nevet szerzett.

A megbízást elfogadta és a képet elkészítette lelke szerint. Ime, ott elől a dicsőséges alak, a mint a történelem híven ránk hagyta. Arczán magasztos komolyság, mint a ki tudja, hogy sikerétől ezrek és milliók üdve függ; tudja, hogy azt a nagy feladatot rajta kívül más el nem végezheti. Háta megett az elválaszthatatlan barát, Kapisztrán a szent kereszttel. Ama keresztért és a kereszt alatt, családért, becsületért, hazáért folyt az alig szünetelő élet-halálharcz. A hős körül történelmüök lapjain megörökített hűséges társai. Mit tudom én, hogy Szilágyi, Kemény, Kendeffi, Kanizsay, Rozgonyi, Madarász, Móré vagy kik azok, a kik e képen melléje vannak festve? De azt tudjuk, látjuk, érezzük, hogy mindegyiket áthatja a hivatás magasztossága és a vezér személyébe helyezett bízalom.

Hátul, a várból kijöve, névtelen hősök hosszú sora, a kiknek egy része talán már ezen csatában vérével fogja szentebbé tenni a haza földjét; más része babérral tér vissza és hosszú időközön át virágzó családok alapítója lesz!

Isten áldja meg ezt a hazát és ezt a megyét békességgel, gazdagsággal, műveltséggel, hogy mentől több magasabb fokú alkotást hagyhassanak az utónemzedékre!

Isten segítse meg az ifjú művészt; vezesse sikerről-sikerre, hogy díszünk legyen és neki magának öröm az élet!

TÁRSULATUNK 1896 ÉVI MÁJUS HÓ 25-ÉN MEGTARTOTT MILLENNÁRIS KÖZGYÜLESE.

Társulatunk 1896. május 25-én Déva város és Hunyad-megye előkelőségeinek s főleg díszes hölgyközönségnek részvételével ünnepelte meg a millenniumot. A megye főispánja báró Szentkereszthy György, nyugalmazott főispánja Pogány György, Hollaky Arthur alispán, dr. Sólyom Fekete Ferencz kir. törvényszéki elnök, báró Józsika Lajos, Réthy Lajos, Dobay Károly kir. tanácsosok, Barcsay Kálmán, Pogány Károly országgyűlési képviselők, a helybeli összes hivatalok, testületek, az állami főreáliskola, tanító-képezde, polgári leányiskola tantestületei, ifjúságainak küldöttei mellett, az Erdélyi Múzeum-egylet képviseltetett dr. Ferenczy Zoltán egyetemi könyvtári igazgató, a m. tud. Akadémia nevében dr. Márki Sándor és Téglás Gábor, az alsó-fehérmegyei történelmi és régészeti társulattól dr. Balás Endre, dr. Kórody Péter gyulafehérvári theologiai tanárok, az E. K. E. nevében Hóry Béla kolozsmegyei árvaszéki elnök hozták meg az illető társulatok üdvözlését hazafiúi áldozásunkhoz.

Millennáris ünnepélyeink jelentőségéről.

Dr. Kuun Géza gróf elnöki megnyitó beszéde.

Tisztelt közgyűlés!

Az életerős intézményeken, mint a szinaranyon, nem fog a vasérczet megemésztő rozsdá, s azokon meg nem teremhet a régi köveket lassan elborító s majdan felrepesztő moh. Életerős intézmény az, mely feszülékeny s nem merev, alkalmazható a külvilág áramlataihoz s nem mereven ellentálló, áthasonlító s nem ellökő, fejlődékeny és fejlesztő, — azon intézmény, mely a tulajdonságainál fogva időnként megújulhat, tökéletesíthető s mindazonáltal hűnek marad alaptermészetéhez. Ilyen életerős intézmény hazánk alkot-

mánya nagyjában s egészben, mely daczolni tudott az időnek mindeneket megőrlő vas fogával. Ha alkotmányunk elévült intézményeit kutatjuk s vizsgáljuk, a politikai archeologia terére lépünk, olyat keresünk, a mi volt, működött s nincs többé, s mint a régészeti korszakok valamelyikének leletei azon idő műveltségi szükségleteinek megfelelők voltak s talán még egy régibb idő kulturhatásai alatt kezdetlegesebb s egyszerűbb szerkezetből idomúltak s keletkeztek s utóbb a következő korszakok vagy divatok hasonhasználatú tárgyaira is befolytak, úgy az intézmények is szorosan összefüggnék saját idejük szellemével és ha ennél régibb időkre vezethetők vissza, egész eredetökig belső kapcsolatban vannak a bennök és általok megnyilatkozott nemzeti szellemmel s a belőlük fejlett intézményekben határozott nyomuk még mindig meglátszik félreismerhetetlenül. Ha az illető régészeti tárgy idegen minták után készült vagy valamely szóban forgó elavult jogi intézmény részben vagy egészben kölcsönvétel, mindkét esetben, pedig mennyire különböző a kettő, egyaránt az összehasonlító archaeologia szabályai szerint kell eljárunk, hogy a külföldi minták feltalálhatók, az átvétel módja s útjai meg tudhatók s ha utánzásról van szó, az említetteken kívül, az utánzásnak hányrésze megállapítható legyen.

A magyar politikai intézmények esetében azt látjuk, hogy az idegen intézmények ép úgy mint az idegen — vagy kölcsönszavak, sőt még az idegen helynevek is, és leginkább az olyan helyek nevei, melyekkel őseinknek gyakori érintkezéseik voltak, alkalmazkodtak a magyar nemzeti szellemhez, és ha erre analógiát keresünk a nyugat-európai népeknél, azt leginkább az angoloknál találjuk meg. Így p. o. a magyar várispánság nagyban különbözik a szláv *supania*-tól, illet. a *supa*-tól, mely a törzset s valamely törzstől lakott területet jelentette s a várispán sem az volt, a ki a *supan*, szlávul törzsfőnök; maga az *ispán* név is egy olyan szóalakot mutat, mely a szláv alakból nyelvünk hangtani igényeihez képest változott.

Ezer éve lesz annak, hogy Árpád, a fővezér s a vele szövetséges törzsfejedelmek őseinket e tejjel s mézzel folyó Kánaánba vezették. Még a gondolat is elfárad a tíz hosszú évszázad átölelése közt! Mi volt eredetileg népfajunk alkotmánya? Hogy a maga ősi szerkezetében igen egyszerű volt, nem szükséges mondanom. A közélet hova tovább mind több igényt támasztott s mind bonyo-

lúltabbá lett s ez okon az alkotmánynak is bővülni kellett s túlterjeszkedni eredeti szűkes határain. A nomád népek törzsszervezete a magyaroknál a kazar és sassanida-perzsa befolyás következtében egyeduralmivá változott át, még pedig ugyancsak a kazar s perzsa mintának megfelelőleg olyaténképen, hogy a khán vagy főfejedelem tulajdonítmányaiból néhány jelentékeny átruházatik egy más egyénre, a ki kormányoz s a hadserget vezeti; ezek egyikét a magyarok *kendeh*-nek másikat *dsila*-nak (*gylas*) nevezték, mert Konstantin szerint is így neveztetett az Árpád utáni főtiszt.¹ A fennebbiekből vázolt szervezet Árpád uralkodása alatt s halála után némely változást szenvedett, úgy mint a nagyhatalmú Árpád hatalmából mit sem adott az ő korabeli *dsila*-nak, kiről krónikánban említés sem történik. Halála után, Zoltán vezér idejében a fejedelmi hatalom ismét lazább lesz s Zoltán három évvel halála előtt kifárasztva az uralkodás nehéz gondjai s a népet ismételten ért csapások által, 947-ben a fejedelemségről lemondott.

Fia, Taksony idejében ismét van szó *gylas*-ról *Gyula*, Horka fia, Töhötöm unokája személyében. Végre fajunknál a főhatalom a nyugati királyságok mintájára olyanná lett, a milyennek azt Szt. István első királyunk uralkodása mutatja, de a királysággá illeténképen átídomúlt, átváltozott főhatalom azután is megtartotta a törzsrendszerben gyökeredző eredetének lényegét, melyben a törzs áll fonókéhez. Ősi alkotmányunk egy évezred alatt igen sokban és igen sokat változott; jogi szokásaink s intézményeink nem egyike romba dült, ámde mint a középkori Róma nem egy épülete a régi Róma omladékaiból épült, úgy e romok egy részét a későbbi nemzedék felhasználta az újabb intézmények felépítésére s lettek s lesznek alap- és szegletkövei a jövőnk alkotásainak. Az, a mi örök, az az intézmények szelleme, ez túlélte a romokat s áthatja törvényhozásunk újabb alkotásait is. Minden igyekezettel azon kell lennünk, hogy a szellem sértetlenül, változatlanul fennmaradjon a közélet sokféle változásai közt, mert ha elhanyaglik, elhanyaglunk vele együtt; ha változást szenved, mi is változunk s nem leszünk többé azok, a kik nagy emlékü ősünk voltak. Magyarország túlélhetné mind ezt, de csak névszerint volna Magyarország, mint

¹) L.: de amd. imp. 40 f. A *gylas* után a *karkhas* következik.

annyi régi országnév, boldog is lehetne, de magyar nem volna többé. A törvényhozás, a végrehajtó hatalom, a magyar közélet, a társadalom minden tényezője, szerve, e nemzeti szellem részesse, kifejezője, közvetítője, fenntartója legyen! Hassa át e szellem az iskolát, tanácsstermeinket, a köz- és magánélet épületeinek falait, palotákat s kunyhókat, ifjat és öreget egyaránt lelkesítve, az ifjú lelkébe nemes szándékok termékeny magvait elvetve, azokat, kiket az évek súlya lenyom, gyermekkoruk álmaira, az ifjú évek törekedéseire, a férfikor munkájára emlékeztetve.

A tudományok művelése közt is lássék meg rajtunk, hogy magyarok vagyunk, hű fiai a szeretett hazának, mert nem áll az, hogy a tudományok művelése csupán kosmopolitizmus lenne s hogy ennek a nemzeti lélekhez nem volna semmi köze.

Nagyon csatlakoznak azok, a kik azt hiszik, hogy napjainkban csupán csak a közműveltség terén hátramaradt népek őrizték meg s őrizhették meg szellemi sajátságaikat, hogy az eredetinek maradt népszellem egyedül ezek szellemi munkásságában nyilatkozik s hogy minden előre haladt nép eredetisége immáron a vadon termő népköltészet birodalmára szorítkozik.

A nemzetek a gondviselés által számukra kijelölt úton járnak, nemzeti missiójukat teljesítik, midőn tudósaik szellemi életök saját irányához képest mozdítják elő a tudományoknak minden nemzetel közös érdekeit. A tudomány nem valami régi pénz, melyet egyik korszak a másiknak megőrzés végett ad át, hanem a forgalom pénze, melyre a közszellem saját bélyegét nyomja.

Oly nép, mely évezredes fennmaradását hazájában oly buzgón, oly lelkesen ünnepli meg, mint a magyar, mely ősi hazáját oly régtől fogva kutatja, keresi mindenütt észak tartományaiban vagy messze keleten, mely nyelvét annyira félti, mely a hazai történelmet oly kiváló előszeretettel tanulmányozza, mint nemzetünk, egy oly nép hű marad eszményileg önmagához, nemzeti szelleméhez s ilyeténképen hatalma súlypontját megtalálja önnönmagában.

Magyarországon kívül csak az egy római birodalom tartotta meg évezredes ünnepét s Claudius császár mintha félt volna attól, hogy a birodalom nem éri el milleniumát, betelte előtt kétszáz évvel a város alapításának 800-ik évét nagy ünnepélyességgel ülte meg. A »carmen saeculare« évszázadok megújultát ünnepelte s

ebben a költő a mezőknek termékenységet, a nyájaknak szaporodást, az ifjak részére jó erkölcsöket s az öregeknek csendes nyugodalmat kért az istenektől. Hogy miképpen ünnepelte meg Philippus császár Róma millenniumát, megtudjuk *Julius Capitolinus* következő szövegéből: Mindazon állatok, melyek Gordianus császár egy évszáz elteltét ünneplő gladiator játékaiban a küzdőterre bocsátattak, u. m.: 10 jávor, 10 tigris, 60 szelidített oroszlán, 30 szelidített leopard, 10 hyena, 1 viziló, 1 rhinocerus stb. és ezer pár fiscusi gladiator szerepeltek Philippus gladiator játékaiban is, midőn maga és fia consulatusi évében a város alapításának ezredik évét ünnepelné.¹ Mily nagy a különbség a tudományokban, művészetben, állambölcseességben annyira előrehaladott Róma s a mai Magyarország millennáris ünnepségei közt, azok a gladiatorok embertelen legyilkoltatásában érik el tetőpontjukat, mert hiszen Capitolinus nyilván mondja Philippusról, hogy *vel dedit vel occidit*, ezek a philanthropia műveiben nyilatkoznak s örökíttetnek meg. Ebben az egyben is világosan áll előttünk a két műveltség közti felettébb nagy különbség, ebből az egyből is világosan látjuk, hogy a jelenkor művelt népeinek kulturája mennyire felül áll, mennyivel meghaladja az ó-korét.

A valódi humanismus kétségen kívül a kereszténység fejleménye s tőle elválaszthatlan. De nemcsak humanismus, hanem kegyelet is jellemzi hazánk évezredes ünnepélyét. Hőseink szülötteházait, sirjait, a dicsőségtől körülragyogott csatatereket a kegyelet emléktáblákkal, emlékjegyekkel látja el, — így megyénkben *Bethlen Gábor* szülötteházát, *Maros Illyén*, a *vulkáni* és *vaskapui* útközet helyét. Reméljük, hogy ez év nem fog a nélkül eltelni, hogy Déva és Szászváros valamely piacza vagy utczája *Kán Kocsárd gróf* nevére ne neveztetnék el, a ki oly hosszú időre kiterjedt áldásos élete alatt oly sokat tett megyénkben a művelődés, közjólét felvirágoztatására s a kiben a faji érzés oly élénk és tevékeny volt.

Az előkről millennáris fák kereszteltetnek el s ez így jól van, ámde azokról sem szabad megfeledkeznünk, kiket földi szemünk nem lát ugyan többé, de a kik magokról nagy emlékeket hagytak hátra életük művében. Társulatunk is bizonyára megérdemli, hogy

¹ L. vit. Gordiani III.

az érdekeivel való foglalkozás az új ezredév programjából ki ne szorúljon. *Allandó múzeum helyiségre s ásatási évi segélyre* felettébb igen nagy szükségünk van s úgy az, mint ez el nem halaszthatók későbbi időre.

A tudományok jeligéje: *munkában az élet*. E jeligét tartjuk mi is s követjük és hívek leszünk hozzá. De a munka tartós s folytonos s kell, hogy a kifáradt munkások helyébe mások lépjenek.

Megyéink ifjai közül azok, kik a történettudomány s a régészet iránt kedvet éreznek magokban, tegyenek millenánis szent fogadást, hogy e tudományokat komoly igyekezettel művelendik s közreműködésük által társulatunk fennmaradását biztosítandják.

A magyar tud. Akadémia és az »Erdélyi Múzeum-egylet« elejétől fogva társulatunkat igen becses pártfogásukban részesítették s rokonszenvük jeleivel kitüntettek e mai napon is, midőn amaz dr. Márki Sándor és Téglás Gábor, emez pedig tudományos irodalmunk egyik igen érdemes bajnoka, jeles tudósunk dr. Ferenczi Zoltán személyében képviseltette itt magát.

A társulatunkhoz úgy a helyre mint időre nézve legközelebb álló alsó-fehérmegyei tört. s régészeti társulat szintén elküldte képviselőjében két igen érdemes tagját, dr. Balás Endre és dr. Koródy Péter theol. tanár urakat.

Tiszteletbeli tagjaink közül szerencsénk van hazai történelmünk kitűnőségét, dr. Márki Sándor egyetemi tanát urat mai díszközgyűlésünkön láthatni.

Fogadják mindnyájan s mindazok, kiket ide igazi érdek vezetett, társulatunk nevében legmelegebb üdvözlötünket.

Ezzel a hunyadmegyei tört. és régészeti társulat millennáris díszközgyűlését, illetőleg XVI. közgyűlését megnyitottnak nyilvánítom.

Európa politikai constellatioja a honfoglalás idejében, 896-ban.

Dr. Márki Sándor tiszteleti tag felolvasása.

Nem sokáig tartott a frankok birodalma, az a germán királyság, mely a nyugat-római császárság hagyományait kívánta föleveníteni. A IX. század folyamában különös figyelmet érdemelnek azok, a mikből Nyugat-Európa főbb államai alakultak. A Karolingok császárságának német, francia olasz és spanyol birtokai közül egyedül *Olaszország*, s néha *Aquitania* volt az, mely megközelítette

egy külön nemzeti királyság eszményét. Éjszaki-Gallia és Közép-Németország egyaránt *Francia* volt; s mindamellett, hogy egyikben román, s a másikban német nyelven beszéltek. Nagy Károly idejében tulajdonképen semmiféle nemzetiségi különbség sem volt a kettő közt. A császárság felosztásának tervei közt senki sem javasolta, hogy különválaszszak *Neustriát* és *Austrasiát*, vagyis Nyugati- és Keleti Franciát. Ellenben Olaszország külön királyság volt, ha a császár felsősége alatt állt is; és egyszer-másszor külön alkirályság volt Aquitania, mely nagyjából a Loiretől délre levő Galliát foglalta magában. Ez a *provençal* vagy *langue d'oc* vidéke, azé a nyelv, mely délfelé egészen az Ebroig terjedt. A Jámor Lajos, Nagy Károly utóda idejében tervezett vagy végrehajtott osztozkodások idejében történt az első *nemzetinek* mondható osztály Germania és Gallia közt s az első olyan államalakulás, mely valamennyire megfelel a mai Franciaországnak.

Ezen osztozkodások közt legrégibb a 817. évi, a mikor a császárság belsejében két alárendelt új királyságot alakítottak. Lajos és Lothár ekkor kapta meg a germán és a gall Franciát, Burgundia nagyobb részével együtt. Délnyugati Gallia, vagyis tágasabb értelemben Aquitania, Septimania és Burgundia parti részeivel egyetemben, alkirálysággá alakult át; délnyugati Germania, Bajorország s a rajta túl levő karantán vidék pedig szintén külön alkirályság lett. Italia maradt a harmadik rész.

Mindez legkevésbé sem felel meg a mai Franciaországnak. Inkább az a szándék nyilvánul benne, hogy oly osztatlan frank királyságot állítsanak, melynek Germania, Gallia és Italia csak részei. A későbbi osztály alkalmával azonban Lajos fiának, Károlynak adván Neustriát s a következő (838.) évben, aquitaniai Pipinnek halálával, Aquitaniát is, tehát két királysága lévén már Károlynak, megtörtént az első lépés Franciaország megalakítására. Az így alakult királyságnak azonban még nem volt neve s az még nem tett nemzeti osztályt. A királyság nyelve főképen román volt ugyan, de a nyelv határai egyelőre nem jöttek számításba. Ekként inkább véletlenül alakították az egészet, hogy Lajos egyáltalán kielégítthesse legifjabb fiát. Még sem lehet kétségbevonni, hogy ez az elhatározása adott alkalmat a tulajdonképeni Franciaország megalakítására,

A 843. évi verduni szersződés már határozottabban tünteti föl azokat az elemeket, melyek Európának mai politikai térképein annyira szembeszökők. Itt már olyan királysága van Károlynak, mely, a Lothár alatt álló burgund és germán területekkel kiegészítve, megfelel a mai Franciaországnak s magában foglalja Neustriát, Britanniát, Nyugati-Franciát, Burgundia éjszak-nyugati részét, Aquitaniát, Gascognet, Septimaniát, sőt a spanyol határgrofságot is. A régi Francia legkeletibb részéből egészen a Rajnáig, délen Burgundia nagyobb részével s az Alpoktól délre Olaszországgal le egészen Beneventumig Lothár birodalma, Lotharingia terjedett, míg ettől keletre a szlávok és az avarok földéig először lép eléink határozottabb alakban a későbbi Németország Saxoniával, Keleti-Franciával, Alamániával, Bavariával és Carinthiával.

A két nagy állam közé ékelődő Lotharingiának, a körülmények szerint, utóbb nagyrészt vagy az egyikbe vagy a másikba kellett olvadnia; így pl. a 870. évi osztálynál Lothár utódának, II. Lajosnak része egészben véve csak az é. sz. 47¹/₂⁰-ától délre kezdődik, míg attól éjszakra Lotharingia a Greenwich-től keletre számított 6 foktól nyugatra Franciaországhoz s attól keletre Németországhoz tartozott. »Gondolt-e Németország arra — kérdezi egy német író Magyarországnak az ezeréves ünnepre való készülődéseiről emlékezve, — gondolt-e arra, hogy a verduni, vagy a 870. évi szerződést másképp ünnepelje, mint történelmi megemlékezéssel? Pedig ezt joggal lehet nevezni a politikai Németország szülőórájának.« De még több joggal lehet nevezni a 887. évi osztályt, melynek legjellemzőbb újítása, hogy elősmerte a 880. és 885. évi változásokat s Itáliától teljesen függetlenül alkotta meg a Burgund-királyságot, mely Francia-, Német- és Olaszországgal egyetemben csak mostantól szerepel külön, független királyság gyanánt. Sőt, közelebbről vizsgálva a dolgot, az összetartozás tudata még ezentúl is megmaradt s mindamellett, hogy a dynastia megoszlott, róluk ezentúl is mint egy birodalom tagjairól emlékeztek. »Arnulf — írja egy ó-angol krónikás — a Rajnától keletre levő földön lakott; Rudolf a középső királyságon uralkodott; Oda (Odo) a nyugati részen; s Berengár és Guido a lombardok földjén s a hegység aljában levő országon.«

Az az eszme tehát, mely Nagy Károly szeme előtt lebegett, midőn római birodalmát megalakította, az *egység* eszméje nagyon

is hamar megbukott s a földrajzi határok politikai határokká kezdtek átalakúlni. Küzdött ezzel az egységet zavaró körülménnyel maga a spanyolországi arab khalifaság is, melyben, mint a mohamedanismusban most már mindennütt, a geographiai tekintetben kedvező alakulatú vidékek egyáltalán érvényesülni törekedtek s az állandóságot egyesegyedül a kelet-római birodalom képviselte. Az éjszaki szélesség 45. fokától odább éjszakra s a Greenwichől számított keleti hosszúság 15. fokától odább keletre levő birodalmaknak részint nem volt helyi középpontjuk, részint gazdtalan területek voltak, melyeken nomádok tartottak hosszabb vagy rövidebb időre szóló pihenőt.

Azonban, mint épen az egykori frank birodalom szétbomlásának vázlatos története mutatja, ha nem kedvezett is az idő az erős kormányú nagy birodalmak alakulásának, viszont a nomádéletnek is mind szűkebb területre kellett szorúlnia. A népek az imperiumtól s a természeti népek állapotától egyaránt irtózva, szinte lázasan fogtak külön kisebb államaik és országaik megalakításához és a IX. század második felét az országalakítások klasszikus korának nevezhetnők.

Ekkor, 857-ben alakult *Brittania minor* (Bretagne), mely különben mint Franciaország része nem jön külön számításba; 862-ben Oroszország, 871. Velence és Nagy-Morvaország, mely azonban egy negyedszázadig sem állt fenn, 875. Norvégia, 878. Angolország, 879. Alsó-Burgundia, 885. Alsó-Lotharingia, mely azonban önállását csakhamar elvesztette, 888. Francia- és Oroszország s Barcelona, 889. Felső-Burgundia, 895. Besenyőország, 896. Magyarország, 900. táján Dán- és Svédország, s 905. Navarra. Az Európában a IX. század végén fennállott 33 monarchikus szervezetű államból tehát, mely összesen több mint 3 millió km²-t, vagyis Európa területének egyharmadát foglalta magában, 17 s így több mint 50% Magyarországgal egyidőben alakult meg.

Ázsia és Afrikának abban a részében, melyet Európa térképein dél- és keletfelé közönségesen feltüntetni szokás, 12 független államból 3 (a Karmáták s a Szadsiták országa és az új Arménia) szintén 885–900. közt alakult.

Területek, melyek régibb nagy államoknak — pl. a Görög-császárságnak, a Frank-birodalomnak, az Arab-khalifaságnak, vagy

a Kazár-khánságnak - tagjai voltak, az anyaországból kiváltak és függetlenségre törtek; mások ellenben, hol a politikai szervezetnek eddig semmi nyoma sem volt — különösen a normannok és a szlávok vidékein — egyáltalán most kezdték meg az államéletet. Az a forrongás és az a pezsgés, mely ennyi változással járt, a régi birodalmakat is arra figyelmeztette, hogy szervezetöket kiegészítsék, erősítsék. Így Görögország szintén ekkortájban, Bölcs Leó idejében (886—912.) rendezte újra közigazgatását s 25-ben állapította meg a kormányzóságok, a thémak számát. Némelyik ország pl. Lebedia, Etelköz, Nagy-Morvaország, Alsó-Lotharingia, alig keletkezett, gyorsan meg is szűnt és egyszerűen történeti fogalom lett. Európa 33 országa 64 s Ázsia és Afrika határos 12 országa 28, összesen tehát 92 ilyen kormányt olvasztott magába.

Sok helyütt azonban szó sem lehetett az államéletről. A *szlávok* pl., kik valami 15 milliónyian lehettek, az általuk megszállt közel 1.600,000 km² területen csupán 4 országot alkottak, mintegy 37 helyen azonban egyszerűen csak törzsekben éltek. Politikai alakításra teljesen éretlenül, körülbelül 2.300,000 km²nyi óriási, de jobbadán kietlen földeiken szintén mintegy 11 törzsre oszolva barangoltak a *finn-ugorok*, az egyedüliek Európa népei közül, kik még a legkezdetlegesebb államot sem tudták megalakítani; a mit a mainál alig nagyobb 3¹/₂ milliónyi számuk mellett csak rendkívüli szétosztottságuk igazolhat némileg. A *török*-fajta népek, kik szintén alig lehettek számosabban, de kétannyi szláv és egyéb népen uralkodtak, a maguk 2.900,000 km²nyi területén 6 nagy vidéken szintén csak a törzsek egyszerű szövetségében éltek ugyan, földjük ²/₃-a azonban már mégis elfogadta a monarchikus szervezet egy nemét. Európa éjszaknyugati részeiben sem tűnt ugyan még el egészen a törzsszerkezet, pl. a skótoknál, de már mindenütt alkalmazkodott az állam eszméjéhez. A *törzsek* egészben véve Európában még összesen közel 3.700,000 km² területen gátolták a monarchikus elv diadalát. A szintén csak ekkortájt alakult Német-, vagy helyesebben Keleti-Frank-, Orosz- és Magyar állam közt azonban a szlávok már szintén forronganak, államalkotásra gondolnak s a csehek, lengyelek, ruthének stb. nagyjából alkalmazkodni kezdenék a nyugat-európai állameszmékhez.

Azonban egyetlenegy akár akkor, akár még korábban alakult

európai ország sem dicsekedhetik azzal, hogy alkotmányával megelőzte volna Magyarországot. A vérszerződés, melyet a honfoglalásra induló magyarok kötöttek, ha pontjai csak a krónikákban maradtak is fenn, Európa maig meglevő alkotmányai közt a legrégibb s a mai Magyarországnál még régibb a magyar alkotmány, melyet, a hazába megérkezve, a pusztaszeri első nemzetgyűlésen azonnal tovább fejlesztettek. A nemzet akaratát a törvények akkor egész Európában sehol sem fejezték ki olyan híven és közvetlenül, mint Magyarországon.

Pedig akkortáiban az országok óriási terjedelme még épen-séggel nem járt együtt a korlátlan uralkodásra való törekvéssel. Így Európának legtágasabb országa a IX. század végén 1.600,000 km²nyi területtel Kazár-ország volt ugyan s nemcsak monarchikus szervezetben élt, hanem az első is volt, mely magyarjainkat e szervezet előnyeire figyelmeztette; mindamellett a népet itt sem zárták ki a közügyek intézéséből.

Nagyságra nézve 930,000 km²-rel, Európának akkor második állama volt *Oroszország*, mely 30 évvel azelőtt egy dynastia tekintélyén s egy maroknyi nép vitézségén alapúlva, e rövid idő alatt, midőn folytonos küzdelemben állt, még távolról sem gondolhatott a kormányzat alapelveinek meghatározására; de nem is úgy indult, hogy e meghatározáshoz a nép tanácsát kérje. *Francziaország*, a a harmadik nagyhatalom (484,000 km²) a capitulárek hagyományain csüggött s inkább külszínnek, mint valóságnak tartotta az alkotmányosságot; Normandia el sem ösmerte tekintélyét s Bretagne és Aquitania szintén aggodalmasan ragaszkodott a maga önkormányzatának jogához. A negyedik nagyhatalom, a *kordovai* emírség, (430,000 km²) a mohammedánok egyházi és világi törvényeit a Koránban kereste s azért semmit sem törődött a nép akaratával. Az ötödik, *Keleti-Frank-* vagy Németország (380,000 km²) szintén Nagy Károly kormányrendszerének hagyományain élösködött s azalatt a pár év alatt, a mióta önálló lett, még nem is gondolhatott újabb rendszerre. Jellemző, hogy területére nézve *Magyarország* ma épen azt a helyet, t. i. a hatodikat foglalja el Európában, mint ezer esztendő előtt; sőt ha — mint akkor — a személyes unio felbontásával Svéd- és Norvégország ismét két külön államra szakadna, terjedelem dolgában most még előbbre, vagyis az

ötödik helyre kerülne. A mi annál tanulságosabb adat, mert akkor Nagy-Bolgárország és a besenyők fö'de után voltakép csak a 8. hely illette volna meg, ha ugyan e területeket igazán az államok közé sorozhatnók. Kisebb volt Magyarországnál Norvégország (260,000 km²), Svédország (230,000 km²), sőt — csupán európai birtokait tekintve — a hatalmas Görög-császárság is (220 000 km²); Olasz- és Angolország pedig, melyeknek európai terjedelme most megközelíti hazánkét, ennek akkor még kétötödét sem tette.

Európát ezer év előtt az ázsiai és afrikai népek úgy szólván gyarmatosításra való földrésznek tekintették. Ázsia felől még egyré tartott a turk-népek beszivárgása s pusztai államaik, igazi középontjaik, a dolog természetéhez képest nem is lehetvén, nemcsak kiterjeszkedni, hanem úgyszólván tovább haladni kívántak. Ázsia és Afrika közös adománya a kordovai emírség, mely azonban önálló birodalommá alakult, míg a Földközi-tenger szigetei közül 55,000 km² az Aghlabiták s 8618 km² a Tulunidák afrikai arab birodalmaihoz tartozott.

Kelet-Európának későbbi óriás méreteire még csak a különállásra képtelen törzsek nagy számából következtethetünk; de Nyugat-Európa, mely az ókor végefele reáerőszakolt egységtől, vagy az ennek örökébe lépő görög-frank dualismustól csak most szabadult meg igazán, és csak *most szaktított a világbirodalomak eszméjével*, épen ekkor alkotta meg *nemzeti államait*. Az azóta lefolyt ezredév alatt egyik-másik ország változtatta ugyan gazdáját, de a keret nagyjából mindenütt ugyanaz maradt; talán csak azért is, mert a IX. század végén keletkező államok rendesen a természettől kijelölt határok közé ügyekeztek illeszkedni.

Az az idő tehát, mikor az ó- és középkor egybekavarodott állameszméi kiforrnak s Európának maig is főbb államai megalakulnak, a IX. század vége mindenesetre alkalmas arra, hogy külön történeti térképet készítsünk róla. S arra is, hogy ezt a kort a magyarok honfoglalása korának nevezzük.

Az egész középkorban *három nagy népvándorlás* gyakorol befolyást Európa politikai alakulására. A *húnoké* s ezt követve az *avaroké* összeroppantja a római birodalmat; óriási járás-kelést okoz Európaszerte s a vergődő népeknek tulajdonképen csak szállásokat ad, nem hazákat. Ennek száraz, de igaz bizonyossága, hogy a máso-

dik nagy népvándorlás, a *magyarok* honfoglalása után 29-ből csak 7 olyan állama volt Európának, mely a VIII. század előtt keletkezve, ezt az újabb forradalmat is túlélte. A IX. században délről az *arabok*, középtől a *magyarok*, éjszakeről a *normannok* mozgolódásai teremtettek új helyzetet. Azonban különbség van e mozgalomban. Az araboknál megkezdődött a részekre való bomlás és Európára magára csak Afrikán keresztül tudtak hatni; de erősen hatottak s a Földközi-tenger partvidéke nagyobb részének saját jellegöket adták. Úgy, mint éjszakeről a normannok az Éjszaki- s a Keleti-tenger partjának. Csakhogy míg Skandináviában s Jüttlandon alapított országaik s a kalózhajóikkal fölfedezett oczeáni szigetek úgy szólván kiestek a nép-áradatok útjából, azok az államok, melyeket Európa belsejében alkottak, tényezői lettek ugyan a műveltségben s politikában való fejlődésnek; de elveszett bennük maguknak az országalapítóknak egyénisége, nemzeti jellege. S ők, Európa éjszaki tájainak már századokon át lakói, örökös kivándorlásaikkal és betelepedéseikkel ép oly kevésbé képviseltették az államiséghez oly szükséges állandóság eszméjét, mint az arabok, kik hatalmuk súlypontját Európán kívül keresték.

Ez az *Európán kívül való helyeskedés* mutatkozik a *görögöknél*, kiket a körülmények, főképp a *bolgárok*, arra kényszerítettek, hogy inkább Ázsiában kutassák államéletök föltételeit; sőt a *kasároknál* is, kik nem tudnak szakítani ázsiai hagyományaikkal. Ha tőlük függ, beltengerré teszik vala a Kaspi-tengert. Mintha végzete volna a Szarmáta-síkságnak, hogy *államai* egyszerre két földrészhez tartozzanak! Ha azonban legalább is négy oly része van a IX—X. századnak, mely népek az ó-világ két más tagjával állandóan érintkeznek, sőt keresik ezt az érintkezést egy még ösmeretlen új-világgal is, valjon mi okon és mi jogon vetnek zárkozottságot a középkor szemére?

Az igazi népvándorlás emlékeit a *magyarok* elevenítik föl. Hazájuk az, a mi rokonaiké volt, a húnok s avarok népeié. Onnan a szélirózsza minden irányába intézik támadásaikat; van ország, melyet elkerülnek; de nincs nép, melylyel érintkezésbe nem jönnének. A három normannország közül csak Dániát közelítik meg, de normannokkal már Kiev alatt verekesznek. Görögök, bolgárok, szlávok, németek, olaszok, sőt francziák és spanyolok is megérzik

jöttüket. Tudomást kellett arról vennie egész Európának, hol többnyire ifjú államokkal állottak szemben, vagy éppen szervezetlen tömegekkel. Igaz, hogy Európa lakossága ma egy év alatt is ötharminc annyi emberrel gyarapodik, mint a mennyit a magyaroknak alig félmilliónyi népe ezer év előtt ellenébe állíthatott;¹ mindamellett a magyarok honfoglalása nemcsak a magyarok házi ügye, hanem világtörténelmi tény, melynek súlyát megérezte Európa legnagyobb része s melynek nagy befolyása volt Európa államalakulásaira. A mellett ezúttal a magyarok képviselik azt a nyers erőt, melyet Ázsia időnkint Európába küldött, s mely új életet, új helyzetet teremtett, legutoljára a népvándorlás harmadik nagy hullámzása, a törökök betelepődése által.

Az a lap, mely Nagy Károly alkotásait mutatja, a 800. évről szóló térkép, teljesen érthetetlen volna a 900. évben. Ott a *fitogtatott egység*, mely voltaképp csak pár esztendeig, addig tartott, mint a nagy császár élete; itt az egészséges *nemzeti eszme*, mely »a koporsóból kitor és eget kér«.

Az Európa közepén a IX. század második felében történt összes államalakulások közül *csak Magyarországgé az igazán új és eredeti*; a többi csupán átalakulás. Másik fontos eredménye, hogy *kapcsolatot teremtett az uraltájiak közt*, kiknek Magyarországból idáig csak egyes (avar, bolgár, kazár) elszigetelt országocskáik voltak, míg most az északi szélesség 43. és 58. s a keleti hosszúság 15. és 60 foka közt Európában összefüggő tömegben sorakozott egymás mellé az *uraltájiak három hatalmas birodalma*: Bolgár, Kazár és Magyarország. Valóban, Európa a IX. század végén nemcsak árja, hanem uraltáji és sémi eszmék hatása alatt is állott. S ezek az eszmék nem veszték el egészen azokkal a népekkel együtt, a melyek képviselték.

Őseink már betelepedésük alkalmával küldetést teljesítettek Európa államéletében s valamint az ő államuk megalakulását elősegítették az Európában, sőt a szomszédos Afrikában s Ázsiában is egymást érő államszervezkedések, úgy Magyarország keletkezése

¹ 1885—1895. közt Európa népessége 29,922,800 emberrel szaporodott; ebből esik Oroszországra 12,510,000, Németországra 4¹/₂, Ausztriára és Magyarországra 3¹/₂, Angolországra 2¹/₂, Törökországra 1¹/₁₀ millió s Franciaországra 674,000.

is lényeges befolyást gyakorolt Közép-Európa egyes államainak nagyságára, politikai szervezetére, hadi fejlődésére s műveltségére. Mert hiszen az maga is csak lényeges eredmény, hogy Magyarország, melyre Nagy-Morvaország vetette volt szemét, nem a szláv-ság, hanem a törökség kapcsa lett a Balkán-félsziget s a Szármátasíkság közt.

Az ural-altájiak mintegy tíz szélességi fokon át ékelődtek a Nyugati császárságból alakult államok s a Keleti-császárság közé, melynek részére csak a Balkán-félsziget délkeleti felét hagyták meg. Az a vonal, mely az Odera torkolatát a Quarnero legéjszakai pontjával köti össze, néprajzi tekintetben tökéletesen elválasztotta Nyugat-Európát a Keletitől; a finn-ugorok, ural-altájiak s a közéjük szorult szlávok teljesen más jelleget adtak Kelet-Európának. A IX. század végén alakult hatalmas turáni államokból csak Magyarország maradt meg egész épségében; az avarok, besenyők, kazarak stb. teljesen eltűntek, a finn-ugorok törzseiből csupán töredékek maradtak s a dunai Bolgárország összezsugorodott és elszlávosodott.

Néprajzi sajátságait sok helyütt megőrizték ugyan a kelták, legjobban a mai Nagy-Britanniában, politikailag azonban, ezt az egy szigetsortot kivéve, mindenütt tért veszítettek. Csupán North-Walesnek, Skótszágnak és a Man-királyságnak függetlenségét őrizhették meg; magában Angliában germán népek versengtek a hatalomért, a kelták erős várának látszó Írországból pedig ez időtájt már általánosnak mondhatni a normann-hódoltságot.

Egyáltalában véve a fajoknak egymáshoz való aránya Európában a lefolyt ezer esztendő alatt lényegesen változott. Európának keleti fele az ural-altájiak kezében volt ugyan de, a török- s a finn-ugor-ágnak együttvéve is alig lehetett több tagja 7—8 milliónál; ezzel szemben állt az árják több mint 74 milliónyi tömege (21 millió szláv, 6 millió görög, 23 millió román, 19 millió germán-normann). A sémi arabok számát másfajta alattvalóikkal együtt 17 millióra becsülhetjük. Akkor legfeljebb 100 millió ember lakott Európában, most 360 millió lakik; ebből a románok száma 28%-ról 26%-ra, a görögöké 6-ról 1-nél kevesebb %-ra, az ural-altájiaké 8-ról 5 s a sémieké 17-ről 1 $\frac{1}{10}$ %-ra *súlyedt*, ellenben a germánoké 19%-ról 32-re emelkedett. Maga a tiszta magyarság akkor

az európai népességnek alig fél százalékát tette, most mintegy 2 $\frac{1}{2}$ %-át teszi. S ha akkor fél millió magyar hazát tudott teremteni magának, most tizenötszörös, vagy, ha minden magyar állampolgárt veszünk, harmincznégyyszeres erővel bizonyosan meg is tartja azt magának, s az újabb ezredévnek.

A DÉVAI MAGY. KIR. ÁLLAMI FŐREÁLSKOLA MILLEN-
NÁRIS ÜNNEPÉN 1896 MÁJUS 9-ÉN ELMONDOTT BESZÉDEK.

Téglás Gábor igazgató ünnepi beszéde.

Mélyen tisztelt ünnepelő gyülekezet! Kedves tanuló ifjuság!

A midőn európaszerte csodálattal emlegetik tündéri fényben pompázó székvárosunk ezredéves ünnepélyeinek mesés ragyogását; a midőn a magyar nemzet és a szent korona elválaszthatlan egységét Felséges királyunk hazánk védasszonyával, az uralkodóház tagjaival, az ország nagyjainak, a külföld képviselőinek fényes körében szellemi és anyagi haladásunk nagyszerű ünnepélyein, az egész világra kihatólag, minden képzeletet felülmúlólag valóságként manifestálják, s apostoli szellemi főpapunk az uralkodó és nemzet boldog jövődjéért, a bibliai próféták ihlettségével elrebegett esdő szózatát a Kárpátok egekbe nyúló ormaitól az arany kalászt rengető rónaságon keresztül le az Adriáig különféle nyelven bár, de a meghatottságban és felmagasztosultságban egymással nemes versenyre kelve, az immár ezeréves nemzet milliói ujjongó lelkesültséggel visszhangoztatják; s ma, a midőn az egész ország iskoláiban rajzó ifjú nemzedékek hálaadó fohászhálójában közel s távolból a menybeli magasság felé röppenve a népek és országok sorsa felett őrködő Gondviselés kegyelmeért esedeznek, hogy a költők alig remélt álmait fényes valóságként ünnepelhetjük, e nagyszerű, e páratlan s csakis a jóságos Teremtő különös kedvezésének köszönhető ezredéves ünnepélyek szerencsés részeseiként, hogy ne vegyíténők mi is a hazaszeretet, a nemzeti művelődés eme kicsiny templomának tagjai buzgó imáinkat a népek millióinak áhítatteljes zsolozsmáiba?

Avagy az első ezredév dicsőségéből, tengernyi szenvedéseiből, örömeiből és nehéz megpróbáltatásaiból kiket illethetne nagyobb osztályrész: ha nem a *Hunyadiak* szülőmegyéjét? Avagy a *Vaskapu*, a *Vulkán* szoros és *Nándorfejérvár* harci dicsőségét nem a mi őseink kardja véste-e be kitörülhetetlenül a letűnt ezredév aranykönyvébe? s a *Pontus* partjain, a várnai csatásikon, vagy a *Balkán* szívének mondható *Rigómezőn* nem *Hunyadmege* hős fiai vértet-

tek-e első sorban a szent kereszt és a magyar korona védelmében? És a középkori lovagerények, a királytisztelet és hithűség örökre utólréhetetlen példányképeül magasztalt Hunyadi János nem ettől az áldott földtől nyerte-e első fellángolását? Avagy a magyarság örök dicsőségeül, ezredéves fennmaradásunk és jövőbeli fejlődésünk talismánjaul emlegetett s az egész világon párját ritkító alkotmányos szellem, jobbágyi hódolat és törhetetlen hazaszeretet polgári szent háromságának annyi vezérbajnoka élén *Hunyadi Mátyás* nem a trón biboráig emelte-e fel szép megyénk czímerét? Es az erdélyi fejedelmeknek harczí erényekben, fenkölt gondolkozásban, tudományszeretben legkimagaslóbb alakját: *Bethlen Gábort*, nem Hunyadmegyének köszönheti az egész ország?

Valóban ennek a vármegyének s benne *Déva* székváros intézményeinek sok és lélekemelő jogczímünk jutott az ezredév lelkes megünnepléséhez; sőt általunk és bennünk is az országalapító és országfenntartó magyarság segítő és emelő jobbát áldhatják arról az oldalról is, honnan a közös mult és együtt átélt viszontagságok megtagadásával nem egy dissonans hangot próbálnak az annyi méltósággal, nemes önmegtagadással vezérkedő magyarság ünnepi harmoniájába vegyíteni.

Avagy *Báthori*, *Kinissi* kenyérmezei diadalában, *Hunyadi Jánosnak* a fél Európára kiható védelmi harczaiban nem testvéreként védték-e őseink a hazát és királyt? s feledve volna-e már az a napnál is világosabb történelmi igazság: hogy Szent István koronájának köszönhetik a Kárpátok erdős koszorúja alatt ma békésen virágzó összes nemzetiségek nemcsak százados létüket, de legféltettebb kincsüket: nyelvük és vallásuk szabad gyakorlatát is? Hisz a magyar alkotmány és közsabadság napja egyforma bőséggel árasztja sugárkéveit e hon határai között élő lakosság egyetemére s a magyar királyságért lángoló hazaszeretet minden vészszel, viharral dacolni tudó védpaizsa nélkül nem szintúgy átschap vala-e mindnyájunk feje felett a zivataros évszázadok pusztító özöne, mint ama nálunknál sokkal hatalmasabb elődeink felett, kiknek nevét is majdnem elfelejté már a történelem?

De fé're e komor gondolatokkal, hisz hallani véljük még a tündéri látományként alig pár nap előtt lezajlott s a magyar király és nemzet érzelmi és akaratbeli benső, elválaszthatatlan egységét, az egész világsajtóban szétterjesztő ünnepélyek mámorosító zaját s dicsőségteljes multunk megható történetei, a kereszténység védelmében az ozmán hordák ellen évszázadokon át folytatott önfeláldozó harczaink jelentősége többé nem szorúlnak a mi igénytelen bizonyítgatásunkra, mikor a világhatalmak diplomatiái képviselőinek a nagy nemzetek tanácsában a mi erőtelen szavunknál messzibbre ható dicshymuszai a hír szárnyára vevék immár azok méltatását,

Véssetek azért büszke önérzettel e nagy és feledhetetlen szép napok emlékezetét szívetekbe, nemes Ifjak! Hunyadi hőseinek Ivadécai! s tegyetek szent fogadást e magasztos alkalommal arról: hogy dicső őseitekhez méltóképen véretek hullásával is hívséges támaszai leendetek majd a trónnak és hazának! Adjatok hálát velünk együtt a jóságos Teremtőnek, hogy a nemzeti katasztrófák enyészete helyett mindannyiszor diadalra vezeté őseinket s adózatok a legmélyebb hódolattal a Nagy és Szent Királyaink méltó utódként népeinek millióit atyai jóságával, páratlan bölcsessége kegyelmével boldogító *Első Ferencz József* dicső királyunknak, a ki Magyarország védárszonyával: az imádva szeretett Királynéval s a felséges uralkodóház tagjaival ezredéves állami életünk örömeit megosztva, nemcsak állami önállóságunkról szolgáltatott országvilágszerte történelmi jelentőségűnek üdvözölt ünnepélyes tanuságot, de a korona és a királyi ház jelenlétének pótolhatatlan fényével is még erősebbé tévé azt a máris gyémánt-keménységű kapcsot, mely a magyarság szívét évszázadok óta a Habsburg dynastiához fűzi.

Es nagyérdemű Gyűlekezet! a kik a tanuló ifjúság lelkes felbuzdulását megjelenésükkel fokozni kegyeskedtek, borúljunk le mi is a nemzetünk sorsát kegyesen intéző isteni Gondviselés előtt: hogy az új ezredév jövő századaiban is vezérelje a király és nemzet akarát az igazság és békés egyetértés utain, áldja meg hazánkat a tudományban, erkölcsökben, az Úr félelmében jeleskedő vezérekkel: hogy hatalomban, tekintélyben folyvást gyarapodva, a trón és haza védelmében, az ősök szerint vitézkedő boldog és legboldogabb nemzedékek váltogassák egymást: s Szent István koronája utólréphetetlen fényben, dicsőségben ragyogjon az idők végeiglen. Éljen a haza! Éljen a király!

Kun Róbert főreáliskolai tanár beszéde.

Mélyen tisztelt ünneplő Közönség! Kedves Ifjak!

A gondolat sebes szárnyú sas, mégis elfárad, mire végig száll azon küzdelemteljes, de dicsőségtől ragyogó ezer esztendőn, melyet a magyar nemzet e hazában eltöltött; mire a letelt ezer év elsejéig ér, hogy hallja, hogy lássa, mi zaj riad, mi nép tolong Kárpát bércein; hogy lássa az ősrengetegben riadva bujdosó szláv lakoságot, és lássa a Latorcza völgyén alárobogó harczedett daliákat, kiket követ a hontalanul bujdosó, hazát kereső nép társzekerének hosszú sora; hogy lássa az ős táltosok által Munkács térein szított áldozat tüzeinek vígan emelkedő füstjét és hallja a Hadúr tiszteletére itt először magyar szüzek ajkairól fel égneik szálló dicsőeneket!

Hol született e nép, hol ringott bölcsője, ki tudná azt megmondani? Eredete túl megy a történelmi tudás határain, elvész a

mondák rózsaszínű kódében. Mondják némelyek, hogy az Altai-hegység lábánál, mások, hogy az Ural lejtőin született; míg mások szerint utóda azon skitháknak és pártus népeknek, kik Ázsia ismeretlen belsejéből előrontva alapjában megrázkódtatták az ó világ leghatalmasabb országát, az Assyr birodalmat; a kik ellen küzdve csatában esett el a hős Kyros és tehetetlen volt a nagy királynak, Dariusnak ereje. Csak annyi tény, hogy egy nagy kiterjedésű hatalmas népcsaládnak volt legkisebb, leggyengébb törzse, mely küzdelmes vándorlásai közben megfordult a Kaukázusban, a meoti ingoványok közt, *Lebediában és Etelközben*.

Hatalmasabb testvérnépek és idegen nemzetek adáz haragja által telephelyről-telephelyre űzve, végül átjöttek a Kárpátok szorosain erre a földre, Attila szép örökébe, melyen kívül már nem volt számukra hely, melyen élniök vagy halniok kellett, mert körülöttük keresztény civilizációval bíró államok terültek el, előbbre tehát nem mehettek, de vissza, üldözőik táborának sem fordulhattak. És ők élni akartak; az erőteljes, ifjú nép irtózott a haláltól, az enyészettől. Megvetette tehát itt lábát azzal az erős elhatározással, hogy ez új hazát megvédi bármely támadás ellen. És meg is védelmezte; Hadúr, a magyarok Istene, megsegítette népét, mely diadalmasan vert vissza minden, új hazája ellen intézett támadást, és a mire senki sem volt képes előtte, rómaiak, hunok, avarok sem, államot alkotott itt; de nemcsak alkotott, hanem azt meg is tudta tartani ezer esztendőn keresztül.

Ime a világtörténelem csodája! Egy maroknyi nép, kitéve ellenséges érzületű, merőben idegen szomszédok állandó támadásának, gyakran önmagával is meghasonolva, képes a véres harcok árán szerzett hazát sajátul megtartani. Képes arra saját jellegének bélyegét eltörölhetetlenül rányomni; képes a szláv, német, román népkeverékben, mely számát a tizszeresnél is többször felülmúlta, úgy az általa elfoglalt földet, mint önmagát is magyarnak megtartani; holott más államalkotó népcsoportok a többségben elenyésztek nyomtalanul, mint a frankok a gallságban, a varégok az orosz-ságban, a bolgárok a szláv-ságban, a longobárdok, góthok a román-ságban.

Egyedül a magyar volt képes a Kárpátok aljában elterülő Tisza—Duna közén államot alkotni, egyedül ő volt képes nyelvét s ezzel együtt nemzeti önállóságát elenyészően csekély száma daczára az őt körülhullámzó népiradatban megvédeni.

E példátlan siker elérésében több tényező működött közre.

A magyar először is vitéz volt a harczban, bölcs a tanácsban. Honfoglaló őseink, kiknek élén alig volt kétszázezer harczos, véres csaták közben foglalták el az új földet, majd beszánguldozták egész Európát, karjuk erejével mindenütt rettegést kelte. És a mikoron

belátnák, hogy a további vérengzés nemcsak czélszerűtlen, hanem új hazájukat is veszélyezteti, e nép bölcs belátással megfékezte harczai kedvét s béke jobbot nyújtott az eddig üldözött ellenségnek. Sőt látva, hogy csak a keresztény vallás felvétele által biztosíthatja fennállását és megélhetését, meghajlott a politikai szükség kényszere előtt, s bár nem minden küzdelem nélkül, meghozta a legnagyobb áldozatot is, elhagyta ősi vallását, eloltotta az áldozati tüzeket és térdre borult a kereszt előtt; a táltosok éneke elnémult s a magyar szüzek ajka Hadúr helyett Krisztusnak zengett dicsőeneket.

A magyar keresztény lett politikai szükségből, de azért ragaszkodott új hitéhez teljes meggyőződésből, lelkének egész vallásos áhítatával. A legnagyobb részt még sátrak alatt lakó nép fényes templomokat épített, a papságot első renddé emelte, kiváltságokkal felruházta, nagy javadalmakkal gazdagította; az Isten anyját, Szűz Máriát választá Pátronául; az ő képét festeté harczai lobogójára, vereté pénzeire.

Igaz, hogy ez intézkedések legnagyobbára Szent István nevéhez fűződnek, de vajjon ő, az alkotmányos király, a nemzeti tanács által korlátolt fejedelem megtehetette volna-e ezt a nemzet nagy többségének hozzájárulása nélkül.

Ez a vallásos érzelem, a keresztény erények gyakorlása, mely nemzedékről nemzedékre szállott, megmaradásunknak, ezeréves életünknek második tényezője.

A keleti, perzsa műveltségű magyar nép, mikor még pogány volt és nomád életet folytatott, már a keresztény civilizatio és cultura védőjekint lép fel. Mint Leo görög császár szövetségesei győzelmesen harcolnak a kelet-római birodalmat háborgató bolgárok ellen, és Arnulf német császár csak az ő segítségükkel dönthette meg Németországot és a nyugati culturát elárasztással fenyegető Szwatopluk nagy Moraviáját. Mikor aztán itt letelepedtek és a keresztény vallást felvették volt, folytatták az Európa érdekében megkezdett küzdelmeket. Először is felfogták a nyomukba tóduló testvérnépeknek: kunoknak, jászoknak, besenyőknek támadását; e népek egy részét letelepítvén és a keresztény vallás felvételére kényszerítvén, magukba olvasztották, másik részét pedig visszaűzték a Szarmát lapályra, hol nyomtalanul eltűntek, elnyelte őket a szláv áradat.

Később szembeszáll az Európára zúdult százezernyi mongol hadakkal; s habár az önmagával meghasonlott ország a szokottnál gyengébb ellentállást fejtett ki, s a Sajó mentén elterülő Mohi pusztán a nemzet színe-java esett el, még sem mertek a mongolok tovább hatolni, hanem Magyarország elpusztítása után visszatakarodtak, s habár a következő századok folyamán még uralmuk alatt nyögtek Oroszország térei, sohasem jöttek át többé a Kárpáton,

A tatárjárás csaknem sirba dönté Magyarországot, de a király és nemzet erős akarata és vállvetett törekvése csakhamar virágzóvá tették az elpusztított földet úgy, hogy alig 35 évvel később negyvenezer magyar és tizenhatezer kun vitéz fegyvere dönti el a morvamezei csatában a Habsburgi Rudolf és Ottokár közötti küzdelmet, másodszor is megmentve Németországot a szláv uralomtól, megszerezve egyuttal a Habsburgoknak a Közép-Duna medencéjét, a mai Ausztriát.

Vázoljam-e a magyarnak az ozmán hatalom ellen vívott háromszázados élet-halálharczát? A kereszt küzdelmét a félhold ellen? Sok honfívér áztatta e háromszáz év alatt a haza szent földét; ezren és ezren hulltak el a csatatéren, ezreket hurczolt rab-ságba a török és sokaknak vérét ontá a hóhér pallosa. Ez volt Magyarország történetének legszomorúbb korszaka, nemcsak a török harczott ellene, hanem saját maga is: testvér testvérré emelte a gyilkos fegyvert, sőt ellensége volt saját kormányja is, mely megakart fosztani függetlenségétől, szabadságától, nemzetiségétől! Sok dicsőség, de végtelenül több gyász emléke fűződik e kor történetéhez. Ezt a vihart is túlélte a nemzet: a török hatalom megtörésében nem utolsó szerepe volt a magyarnak, a testvér kibékült testvérré, s a bizalom helyre állt a korona és nemzet közt, mely a bekövetkezett békésebb időket elhanyagolt culturájának fejlesztésére, szellemi művelődésének és anyagi gyarapodásának fokozására fordította nagy serényen.

A keresztény civilisatio védelme és hűséges ápolása ezredéves életünk harmadik tényezője.

Ha mindezekhez még hozzá vesszük azt a lángoló hazaszeretetet, melynek annyi kimagasló példájával találkozunk ezredéves történetünkben, mely férfiúban és nőben, öregekben és gyermekekben, a csaták zajában és a béke áldásthozó műveiben, oly magasztosan megnyilatkozik; ha hozzá vesszük még azt az áldozatra kész, törhetetlen alattvalói hűséget, melylyel a magyar nemzet mindenkor viseltetett felkent királyával szemben, mely menté Mária Terézia fél Európa által megtámadott és alapjaiban megingatott trónját; mely I. Napoleon felhívására nem a Rákosra gyűjté össze a nemesi rendeket új királyt választani, hanem a győri táborba vezeté harcolni a törvényes uralkodó mellett, s melyet fényesen igazol dicsőségesen uralkodó királyunknak az ősi erénybe vetett bizodalma: nagyjában mind előttünk vannak azon főbb tényezők, melyeknek magyar hazánk ezeréve; fennállását köszönheti.

Nagy hálával tartozik a most élő nemzedék az isteni gondviselésnek, mely elérnie engedte ez ünnepi esztendő, mely megengedte látnia a harcz tüzeiben megedzett és a béke munkájában megizmosult Magyarországot a második ezredév küszöbén Hálával

tartozunk mi, kik túl az élet delén, a híven teljesített kötelesség megnyugtató öntudatával tekinthetünk vissza a letelt évekre, és hálával tartoztok Ti, kedves Ifjak, kik az élet küszöbén biztos reménynyel és tetterre kész akarattal néztek a jövőbe.

Legyen szívetekben harczy bátorság és karotokban férfiúi erő, ha zord idők bekövetkeztével fiainak vitézségére volna szüksége a hazának és trónnak. Ápoljátok lelketekben a vallásos érzelmeket, fejlesztsetek elmétekben a tudományos ismereteket, hogy tudástokkal is munkálhassatok a haza felvirágoztatásán, a trón megszilárdításán. Lángoljon bennetek a legtisztább honszeretet és a legodaadóbb alattvalói hűség; éljeteztek úgy, hogy bennetek és általatok éljen a haza, éljen a király.

A HUNYADMEGYEI EMKE MILLENNÁRIS DÍSZGYŰLÉSE

1896. DECZ. 20-ÁN A DÉVAI ÁLL. FŐREÁLSKOLA TORNACSARNOKÁBAN.

Réthy Lajos kir. tanácsos elnöki megnyitója.

Ime, a végére értünk ennek az 1896. esztendőnek is, a melyet jószágos Gondviselésünk ajándékozott számunkra, mint ezer megelőzőnek verejtékes küzdelmeire következő valóságos vasárnapot.

Ünnepeltünk egész éven át együttes hálaadó érzéssel, egy nagy hivatású, életrevaló nemzet közéletének felmagasztosító nyilvánulásaival

A nevezetes esztendő életmécse még nem aludt ki; még néhány napig az ő életének birodalma tart. Élénkítsük fel mi is lelkeinkben az oly jól eső ünnepi hangulatot s legyen e mai összejövetelünk kis körünknek ismétlődő ezredévi ünnepe!

Hol is lehetne méltóbb ezredévi ünnepet ülnünk, mint itt, a hol a közművelődés önkéntes munkásaiként nyújtunk szövetséges kezet egymásnak?

Hiszen nemzeti műveltségünk a lefolyt küzdelemteljes ezer esztendőnek eredménye és az óhajtott s imádással kért újabb ezreknek legfőbb biztosítéka. Műveljük meg a földet, hogy bőven teremje tápláló gyümölcsseit. Műveljük értékes kincseiért annak mélységeit. Műveljük az emberi lelket, a mely kifogyhatatlan bányája a szellem és érzés magasztos adományának. És műveljük a kart, hogy ne csak őserővel, hanem tanult ügyességgel forgathassa fegyvereit a létezés mindennemű küzdelmeiben.

Az oly létezésnek, mely fejlődésében megállott, nincs célja. Nemzet is csak addig méltó élni, tényleg csak addig élhet, a míg tovább tud haladni az erőteljes művelődés útján; tovább, mind feljebb, feljebb! A műveltségnek látszatát, mely csak elpuhulás,

lelki egyoldalúság, terméketlen, sivár mező, — el ne fogadjuk valódi műveltség helyett. Olyan az, mint mikor a termő fának gyümölcse sokkal korábban sárgul a kellő időnél. Sárgul, pirul, mert férges belül; le is hull csakhamar élvezhetetlenül.

Legyen a mi műveltségünk, mint az éltető levegő. Hassa át testünket, lelkünket, egész életünket. Legyen támasza, sikere, segítése az egyénnek, nemes kapcsa a családnak, irányzója a közéletnek.

Emez életadó műveltség forrásaiból merítsünk magunk s napról-napra újólág, mert ez a léleknek és életnek olyan tápláléka, a melyből bármilyen sok sem elég, ha egészséges szervek rendszeresen veszik föl. Az ismeret mennyiségét szaporítani, a lélek fényét ragyogóbbá tenni, a jellem határozottságát erősíteni mindig lehet és kell. A legbölcsebb és legjobb, a ki világító fény egész környezeteknek, magára soha sem tökéletes.

Egy önművelésben eltöltött hosszú élet végén, a földi lét feloszlását megelőző utolsó pillanatokban is még mindig mutatkozik a tovább haladás útja. És a mennyire elvitathatatlan, hogy létezésünknek legfőbb feladata a művelődés által való tökéletesbülés, annyira bizonyos, hogy e nemű kincseinknek csak letéteményesei vagyunk; kötelességünk azokat folyvást osztani, mintegy kisugározni embertársaink közt. Az apa gyermekének, a tanító tanítványainak, az előljáró a vezetésére bizottaknak, minden nemzedék a következőnek folytonos és köteles nevelője.

Lelki kincseinket, minden ügyességünket és jóra valóságunkat kölcsönként kaptuk és kamatokkal kell visszaszolgáltatnunk, nem ugyan azoknak, a kik reánk szállították, mert azok elődeink voltak, és már eltávoztak, vagy folytonosan távoznak körünkől, hanem az együtt élő társaknak és utódoknak, a kik joggal követelik osztályukat az apai örökségből. Nem csak az közkincs, a mit Plátó, Sz.-Pál, Shakespeare, Göthe, Franklin, Deák, Arany nagy szellemei szétsugároztak, hanem a célszerűbb eke, az emberi munkát helyettesítő gépek, a gőz, villany és fény felhasználásának módja a legkisebb író toll vagy varrótű használata is.

Ember keresd fel társaidat mindenütt és részesítsd az emberiség közös kincseiből! Nyisd folyvást az utat, hogy a műveltség éltető levegője bőven és üdén áradjon a tartózkodási helynek és léleknek minden rejtekébe!

Sok hasonló célú intézmény mellett az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egylet, az EMKE is azért alakult, hogy sok egyéni erő összetételével hatályosabban szolgálhassuk műveltség-terjesztési feladatainkat. Egyesületünk magyar, de balgaság volna feltételezni is, hogy rontására lehet más nemzetiségek hasonló törekvéseinek. Egyik fénysugar csak erősítheti a másikat és kölcsönvétel útján mindenik meggyarapodik saját hatályában.

Az én kertemben nyíló rózsának virulása mikép lehetne ártalmára a szomszédé pompájának?

Ezen szent esztendő utolsó ünnepélyes perceiben ébreszszük fel lelkeinkben és tegyük állandólag éberré a kötelességnek azon tudatát, hogy a műveltség mindazon áldásait, a melyeket a lefolyt ezer esztendő reánk hagyott, tevékenyen fejlesztjük és terjesztjük a következő ezredévek fényesebbé és biztosabbá tételére. Legyünk fáradhatatlanok egyénileg és ezen egyesület kötelékében a művelődés szerzése és műveltség terjesztése munkáiban!

Ne csak felesleges filléreinket, hanem példaadó tevékenységünket is fordítsuk buzgón e célra!

Az EMKE és az ezredév.

Tegyük le most a véráztatta kardot,
A kardot, mely sok küzdelem között
— Mig a csaták viharcsapása tartott —
E hon felett mivélünk örködött.

Tegyük le azt, most nincs szükség reája!
Pihenhet is, sok véres harcz után!
Mert a világ mostan vívott csatája
Nem karddal dől el, más fegyvert kíván.

Igaz, hogy még örök nem lett a béke;
A háború fog még kívánni vért . . .
Mégis e kor törekvő nemzedéke
Más küzdteren keres ma már babért.

A tudomány tolyton növekvő fénye
Minden zugnak juttat egy sugarat;
Világot vet a titkok rejtekébe
S az útra, melyen a világ halad . . .

A fegyverek uralkodó korában
Mi magyarok az elsők közt valánk;
A pályatéren mostan egymagában
El nem maradhatott Magyar hazánk!

Felépíténk, hogy légy útunknak őre;
Az éjbe' légy világító torony; —
És törtetünk gyorsan lépve előre
A cél felé vezérő úton. . . .

Szítsd a tudás lángját, a mely világol,
Hogy fénye e hazát áraszsza be;
Nyerjen világot égő sugárától,
E drága hon minden kis szöglete.

De gyűjtsd tüzét fel a honszerelemnek,
Hadd szórja az sugárzó melegét;
Hadd töltse be minden egyes kebelnek,
A legmélyebben fekvő rejtékét!

De tiszta is legyen, mint Vesta lángja,
És büszke, mint a tény Vulkán felett;
Ne vessé önzés árnyékát reája,
Érdek előtt ne hajtson az fejet . . .

Vezesd a népet, mely e földet lakja,
Hogy lássa be nő, férfi és gyerek;
Hogy e haza, mindnyájunk édes anyja,
Közös anyánk, de csak Magyar lehet!

Tanítsad meg, hogy az Istent imádják;
Hogy tiszteljék a trónt, a koronát;
Egy jelszavok legyen csak: a szabadság;
Hogy vérrel is védjék e hon jogát!

De úgy, miként szítod az ész világát,
Fejleszd erőben, testben a Magyart;
Hogy viharok, vészek, ha úgy kívánják.
Súlyos legyen kezébe' majd a kard.

Mert az a kard nincsen végleg letéve,
Csak most, belépve ezen küszöbön;
Most, a midőn mosolyg reánk a béke;
De készen áll, a döntő percz, ha jön,

A vész között. Akkor zászlónk' a harcza'
 Vegye körül a hazaszeretet,
 S mutassa meg a védők elszánt arca,
 Hogy ott velünk küzd a te szellemed.

Ha túl leszünk a leviharzott vészen
 S te is pihenhetsz békében velünk;
 Ottan leszünk mind, áldozatra készen,
 Hogy oltárodra koszorút tegyünk!

GR. KUUN ISTVÁN.

Hunyadmegye jelentősége az első ezredében.

S hol legtöbb honfivér fedé
 A harci sikokat,
 A népszabadság ott tenyészt
 Legszebb virágokat.

Itt, hol a szőke Maros hullámai a Városvize, Sztrigy és Cserna folyóktól megerősödve, mint szerelmes hitves urát karjaival, mint repkény a sziklafalt lombjaival, úgy ölelik át örök időkre a váromladékos, egykor büszke hegyszirteket, hol a rege három szép tündére a történelem előtti időben, melyről emlékeink a mythos világáig érnek, leszállva a völgybe, fentartandók örök emléküket, varázsvesszejükkel Déva és Arany várát, Kalán szikla-fürdőjét egy éjjelen felépítik; itt, hol nincs váromladek, nincs község, melyről a dajka regét nem regélne elmúlt büszke időkről, véres harczokról; itt, nagy magyar hazánk e külön részében, történelmi vármegyénk ősi szép székvárosában legyen üdvözölve a második ezredév hajnalán a letűnt ezred legnagyobb társadalmi alkotása: az Erdély-részi Magyar Közművelődési Egyesület.

Vajha az összetartozóság érzete s a szeretet melege, mely ez együletet megalkotta, melengette volna csak egy századdal előbb őseinket, s a pártoskodás és rút viszályok s egységünk hanyatlása helyett megtartani igyekeztek volna azt, a mi megvolt.

Egykor a völgyeinkben ringó arany kalászokat magyar leányok dalai mellett magyar legények rakták kévébe, s a büszke nemességet a magyar nép uralta mindenfelé.

De a tatárjárás elpusztította nagyrészét, s idegen ajkú népek telepedtek be; a mi megmaradt, azt megtizedelte. Várna és Mohács,

meg a többi török hadjáratok, midőn keletnek védbástyái valánk; megritkította a Dózsa-lázadás és a 48-iki szabadságharc s meg leginkább az uralkodó rendszer, mely nagy részét az elnemzetlenedésnek, az anyanyelv elfelejtésének útjára hajtotta, s a nemesség, mely apathiával, tétlenül nézte: »mint hull szét oldott kévéként nemzetünk« s a kor iránylata által vezéreltetve inkább jobbágyokat és zselléreket igyekezett szerezni, mintsem társadalmi úton odahatni, hogy az elszegényedett községek nemzeti nyelvüket és érzületüket megtartsák.

Mert »nyelvében él a nemzet«, s őseink e közömbösségét, melyet a kor uralma s az urbéri intézmények túlságos enyhítő körülményekként kiegyenlitenek, most az utódok vállvetve igyekeznek tetteikkel, és nemes törekvésekkel kiegyenlíteni s a múlt ezredév mulasztásait helyre hozni.

Kettőzött erővel és fokozott hazafiúi lelkesedéssel kell éppen vármegyénknék sorompóba lépni és a cultura harcosai közt elől kell járni, mert a letűnt ezredév történelmében a véres háborúkból éppen megyénknék jutott ki leginkább.

A letűnt századok kimagasló óriása: a nagy Hunyadi itt pihente ki a harcok fáradaimait ősi várában, s ha csatára hívta a kürt, megyénk színe, java sereglett melléje s az ifjúság virága esett el a sokszor egyenetlen harcokban Vaskapu, Szentimre, Kenyérmező- és Várnánál.

Valjon Hollós Mátyás híres hadjáratai, Zápolya János szerencsétlen hadjárata, az erdélyi fejedelmek nagyrésznék pírtháborúi nem járultak-e nagyrészen a megye kiváltkép nemes családinak nagymérvű apadásához? S így erőink hanyatlásával megfogyva erőben és számban, a Hora-lázadás és a 48-iki mészárlások a leg-sötétebb képi vármegyénk nemességének s tehát magyarságának pusztulásairól.

Ha az emlékezet világánál visszatekintünk Hunyadvármegye múltjába, megilletődve látjuk, hogy az a nemesség, mely a megye fenntartó és közéletben szereplő családait alkotta, nagyrészen immár nem létezik, hírüket is elhordta a feledés és a megmaradt nem egy fényes nevű családok sorai közé más megyék családai települtek be s alkotják a régiekkel együtt a jelenbeni Hunyadvármegyét.

Csak a Sztrigyvölgyét, a megye ezen egyik részét tekintve, hány egykor virágzó család nem jött át ez új ezredévbe? A boldogfalvy, Cserményi, Rusori, Boľosnyiczai, Gridi, Boér, Hernya, Baczaláry, Deák, Osztroj, Móré stb. családok, kik egykor Hátszegvidékének virágzó családjai valának, rég nincsenek többé, s emléküket is csak szétszórott családi okmányok őrzik addig, míg ezek is az enyészet ítélő széke elé nem kerülnek. A kegyelet által legyen indokolva neveik felemlítése.

Es ha feltárul lelki szemeink elé a nagy idő, midőn »négy nap dörgött az ágyú Vizakna és Déva közt, hol minden talpalattnyi földet vér öntözött« és midőn útunk a piskii csatatéren átvezet, hol apáink a félistenekkel a szabadságért, Erdély megtartásáért harcoltak, teljes önérzettel mondjuk el, hogy ez a föld, melyet őseink karddal és vérral szereztek, a mienk és rendíthetetlen a meggyőződésünk, hogy Isten kegyelméből a mienk a második ezredéven át is. Mert a mit annyi balszerencse, viszály és rombolás el nem temethetett, azt az új ezredév megízmosodott kultúrája és munkája magygyá fogja még növelni ezután.

Mert :

»Új nap fényle reánk, annyi viszályok után
Él magyar, áll Buda még, a múlt most példa legyen csak
S égve honért, bizton nézzen *előre* szemünk«

Az új ezredév hajnalán nemzetünk példátlan ünnepléssel mondott búcsút a letűnt századoknak, megerősödve, megízmosodva állott kulturájával a mívelt világ ítélőszéke elé. A dicsőséges király, kinél igazságosabb Mátyás óta nem ült Szt.-István trónján, hű nemzetétől ünnepelve fogadja az idegen államok üdvözléseit s a nemzet minden tagja örömtelt kebelrel érzi, hogy Magyarország a múlt ezredév utolsó 28 évében minden téren mily óriási haladást tett, századok mulasztásait pótolta és mint Phönix megifjodva, megízmosodva került ki az új ezredévbe.

Az állam földrajzi keretében nemes vármegyénk a közmívelődés terén kettős erőfeszítéssel munkálkodott, mert ethnographiai helyzete a meggyérült magyarságnak kettős kötelmeket parancsolt.

Es állam és társadalom vállvetve versenyeznek, hogy Hunyadink vármegyéje újból lerombolhatatlan oltára, erős vára legyen a magyarságnak.

És jönnek a tudomány apostolai s a népnevelés felkent papjai s az elnemzetlenedés lejtőjéről népünket visszaszorítják. Megindul a nagy munka minden téren, mindenfelé.

Az állam maga industriális, közigazgatási és kulturális téren adja meg az életfeltételeket.

A csatatér, az oly sok honfivérrel áztatott róna nincs többé, helyén ma virágzó erős telep áll, erős vára megyénk magyarságának, lakói magyarok, templomaiban magyarul dicsérik a Mindenhatót, s az e helységből kiágazó vasút-hálózatok ez ipar-telepet az új ezredév egyik legszebb jövőjű magyar városaként jelölik ki.

S a Hunyadi várát kegyelettel meglátogató idegent, kit néhány évvel ezelőtt a lakosság idegen nyelven köszöntött, ma már mindenki magyarul köszönti; a rombadült vár ősi alakjában újjá születte, körülötte a hatalmas vasművek telepe, a politikai be-telepítés és erős iskolák a Cserna völgyének magyar jellegét az új ezredévnek biztosítják.

A Strigy- és Zsilyvölgyén végig lakó egykori magyarság közé ha magyar vetődött, felkiálthatott a költővel, hogy »szerte nézett s nem lelé honját a hazában« Ma már a hajdani vér emlékezetének szövétnekét honfi kezek újból meggyújtották a már-már feledő kebeleekben s a nagyvidék minden jelentékenyebb helye be van hálózva jó iskolákkal. A kik ezeket alkották, áldás nevükre, a legnagyobbat tették. Visszahódították a magyart a magyarnak; az új ezredévben ez erős bástyák új magyar nemzedéke mindig hálás leend.

És szeretett városunk, megyénk székhelye, mely a hajdani szép idők után kicsiny, nagyrészt idegen nyelvű városka vala, melyben csak a markalis és megyei gyűlések alkalmával lüktetett a magyar társadalmi érzés szíve, ma valódi központja a megyei társadalom vérkeringésének; főiskolája, tanítóképezdése, polgári leányiskolája és állami népiskolái mindmegannyi temp'omai a tudománynak, nevelés- és közmívelődésnek, jótekonysági, közigazgatási, közmívelődési ipari és gazdasági intézményei mindmegannyi biztosíték arra, hogy az új ezredév itt a Maros völgyén Déva vár lábainál hatalmas, minden ízében magyar várost fog látni, melynek egykori boldog lakói csak a város levéltárának mohos adatai-

ból fognak visszaemlékezni a jelenkor azon lakóira, kik tehetségük szerint, bár egy szemernyi törekvéssel járultak hozzá városunk újja alakításához.

A közművelődés hatalmas pyramisa erdélyrészi fővárosunkban a gazdagok ezreiből s a szegények filléreiből felépült, a por-szemekből szikla alakult, melyet az idők viharai meg nem ingatnak. A magyar közművelődés e tűzoszlopa besugározta hazánk palotáit és kunyhóit egyaránt, utat tört magának minden kebelbe, hol magyar szív lakik és bearanyozta vármegyénk bérceit; fénye világánál tetterős hazafiak támadnak e megyében, kik a nemzeti nyelv zászlaját kezökbe véve, azt magasán lobogtatják. A fény nőni, a zászló lobogni fog az új ezredévben mindig magasabban, magasabban

S én, a vármegye őslakóinak szerény ivadéka, a megye minden igaz fiával együtt meleg hálával adózom a férfiaknak, kik a nemes harcban az elsők között legelsők valának.

Az új ezredév hajnalán, az első közgyűlésen szálljon hála és kegyelet a vármegye legnagyobb magyarjának feledhetetlen nevéhez. A szegényes, még tanuló koromban csak egy tanárral működő régi Rákóczy, ma már hatalmas Kún-collegium, a szegény református egyházak, iskolák gazdag alapítványai, az algyógyi földmives iskola és az Emkének tett páratlan alapítványok örök dicsőségét hirdetni fogják mindaddig míg e földön magyar leend. Sziklasírháiban békében alhatja örök álmát, a hálás utókor a kegyelet virágai-val, s a hazaszeretet általa élesztett me'egével fog emléke oltárain mindörökké áldozni.

A nagy név méltó örököse, a tudós főúr, a tudományos Akadémia egyik díszje, a szászvárosi Kún-főtanoda főgondnoka, s megyénk közművelődésének elnöke, vármegyei közéletünk kimagasló alakja: Kuun Géza gróf legyen ez új ezredév első közgyűlésén mindnyájunk által üdvözölve.

A ki Hunyadvármegye magyar művelődésében, tudományos és történeti kutatásaiban oly feledhetetlen érdemeket szerzett, a magyarságért élt, küzdelmeiért fogadja ma a hála koszorúját a kir. törvényszék tudós elnöke: Solyom Fekete Ferencz.

Hazafiúi elismeréssel emlékezzünk e napon egyik oszlopos munkásról, a megye hű fiáról: Szathmáry Györgyről, ki a közművelődés és népnevelés körül megyénkben oly sokat alkotott.

És az új ezredév virágzó iskolái, a jövő nemzedék magyarságának e melegágyai, örömről és büszkeségünk, ha majdan történeted megírja az avatott kéz, vajon nem lesz-e történeted egybeforrva Réthi Lajos nevével, ki egész munkás élete javát nektek áldozta?!

Ott küzdöttél tudásod ragyogó fegyvereivel a legelső között főreáliskolánk nemes főigazgatója Téglás Gábor, ki fényes elmeével behatoltál vármegyénk sötét éjjelébe, ismeretlen multjába, s a feledésből élénk tártad Dáczit és annak romjain megismertettél önnön multunkkal. A koronás király kitüntetett, a tudósok társasága kebelére ölelt, vármegyénk évlapjai nevedet megőrzik.

Erdélyrészi közmívelődési egyesületünk nemes ambícióval és fáradhatatlan munkássággal megáldott bajnoka megyénk területén: Kénosi Sándor József, ki vasszorgalommal, páratlan agitációval hordotta össze a homokszemeket a nagy pyamisra, legyen munkáján áldás, mondhasza el tevékeny élete késő alkonyán a költővel »..... szent hazám, megfizettem mind, mivel csak tartozám.«

Ők valának az első közt legelső, kik sok más munkatársukkal együtt Hunyadvármegye mi közmívelődési állapotát megalkották. Dicsőség nevükre, áldás életükre, hála egykoron emlékükre.

A darab föld pedig, melyet ők megindítottak, dicsőségesen gördül tovább... tovább.

Egyesületünk pedig virágozni fog az új ezredévben, egykoron eljövendő hatalmas alkotásait csak lelki szemünkkel látjuk, de a multakon való okulás, a nemzeti összetartás lobogtatja hitünk világát és biztosít arról, hogy az elvetett mag kikél, a munka nem volt hiában; Hunyadmegye virányain magyar dalt susog az esti szellő az új ezredéven át, s hol egykor legtöbb honfivér fedé a harci síkokat, ott a magyar közmívelődés bevéhetetlen várai fognak tündökölni örökkön örökké!

DR. FARKAS BELA.

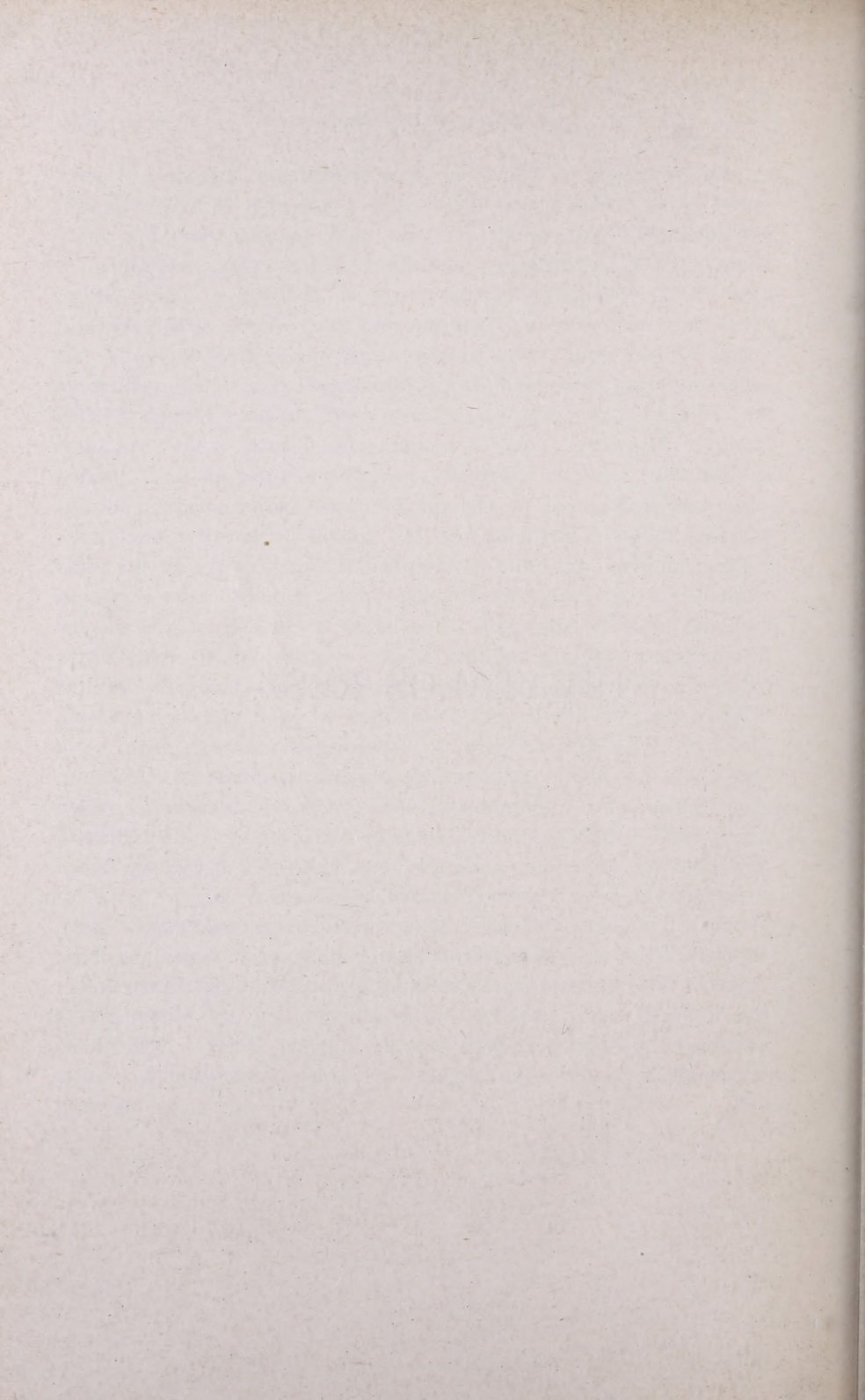
GONDOLATOK A MAGYAR FAJ HIVATÁSARÓL AZ ÚJ EZREDEV KÜSZÖBÉN.

Az éjjeli lámpa fénye mellett virasztva nemcsak a tudást s a rejtett igazságokat keressük, de keressük a vigasztalást is, és ha egy vigasztaló gondolat megcsillámlik előttünk s fényét a kétség

köde el nem fedi, e gondolat erőt önt csüggedő lelkünkbe, erőt és bizalmat. Most is, a midőn a millenniumi ünnep felkelő napja hajnalodik, s a múlt évezred már mint árnyék távozik tőlünk, mi, kik a történelem magaslatairól szoktuk a korszakok változásait szemügyre venni, a jövőben is bizonytalan árnyképeket látunk s a bizonytalanság érzete vesz erőt rajtunk. Úgy lesz-e, a mint volt? Ezt elhinnünk nem lehet, hiszen nyilván látjuk, hogy a közvélemény az ország jóllétét s boldogulását új intézményektől várja s a régiek emlékét immár a hazai Clio hirdeti csupán. Hogy az új közállapotok mennyire fognak beválni, megmutatja a jövő. A tárgyak elváltoznak, csak az alany ne nagyon változzék? Az élet hullámos s a legtöbb emberre nézve viszontagságteljes, az egyén más más viszonyok közé sodortatik; boldog, ki élte alkonyán nyugodt kikötőre talál. Ha az egyén maga is változnék a változott körülményekhez képest, honnan vehetné azt az ellentálló erőt, melylyel a küzdelmet felvehetné s az ellentétes áramlatokat legyőzhetné? Így van ez a nemzetekkel is. A magyar nép a múltban szívósan ragaszkodott nemzeti jellegéhez s ennek köszönhetette, hogy több idegen népfajt olvasztott magába, így a kunokat, bessenyőket, kabarokat stb. s hogy azon számhoz viszonyítva, a mely a honfoglalókké volt, jelentékeny s bámulatra ragadó gyarapodást mutat s hogy annyi idegen áramlatok közepette faji tulajdonságait mint eddig megőrizhette. Ez egy vigasztaló gondolat, mert remélnünk lehet, hogy e faji szívóssága a jövőben sem fog alábbszállni. Az időnek becsét tartalma s nem mennyisége határozza meg; ha visszatekintünk hazai történetünk ezredévére, ennek folyamata nyilván tesz arról tanúbizonyságot, hogy nem hiában éltünk, hogy történeti küldetést teljesítettünk. Nyugat-Európa műveltségének nemcsak őrei voltunk s védelmezői, de voltunk közvetítői is Kelet felé s tényezői, sőt zászlóvivői a dicső emlékű Mátyás korabeli renaissance fellendülével s mindenkoron részesei s hogy ez így volt, ez is vigasztaló gondolat.

GR. KUUN GÉZA.

HIVATALOS RÉSZ.

A TÁRSULATI GYÜLÉSEK RÖVID KRÓNIKÁJA

1893 januártól 1896 májusáig.

Összeállította *Téglás Gábor* h. titkár

1893 január 4-én gróf Kuun Géza elnök a megjelenteket szívélyesen üdvözölve, fájdalommal emlékezett meg Szentiványi Gáborné sz. Rigó Cecília alapítónk haláláról. A megboldogult a társulat keletkezése éveiben több estély rendezésével járult társulatunk megizmosításához. Ebbeli érdemei jegyzőkönyvileg megörökíttetni határoztattak.

Téglás Gábor Furka Ferencz keresztúri birtokos ajándékából bemutatja Hunyadmegye törvényhatóságának 1814-beli igazoló végzését arról, hogy a Furka-család ősi neve Keresztúri volt s a Furka név gúnynevül ragadt idő folytán reájuk, miután a hagyomány szerint egyik török-bechapás idején egyik Keresztúry »furca«, villára! jelszóval buzdítá védelemre a vidéki oláhságot.

Dr. Súlyom-Fekete Ferencz alelnök, miután hivatali nagy elfoglaltsága miatt a megye családaira és birtokviszonyaira becses oklevélgyűjteményét maga nem érkezik feldolgozni, késznek nyilatkozik arra, hogy a társulat másolónak, megbízottainak átengedi a kiválasztandókat. Köszönettel vétetik.

1893 márczius hó 1-én. Dr. Súlyom-Fekete Ferencz alelnök elnöklete alatt Kolumbán Samu könyvtáros arra utasíttatik, hogy megfelelő vévény nélkül a könyvtár használatát meg ne engedje senkinek és Király P. által a még vissza nem juttatott könyveket szorgalmazza.

Szinte Gábor reálisk. tanár a Kendeffy-család malomvizi lovagváráról (az u. n. Kolczvár) alaprajzokkal értekezik. (L. Évkönyv.)

Kolumbán Sámuel kép. tanár a lozsádi nyelvjárásról szóló értekezését olvassa fel. (L. Évkönyv.)

1893 ápril 13-ki gyűlésen dr. Súlyom-Fekete Ferencz eládja, hogy az 1892. évi októberben elhalálozott Salamon Ferencz jeles tudósunk szülőháza helyén emelt ref. papilak falába illesztendő márvány-emléktábla költségei Szóts Sándor ev. ref. lelkesz jelentése szerint biztosítva vannak, júniusra emlékünnepe ly határoztatik,

melyre a megboldogult özvegye, családja, a Magy. Tud. Akadémia, a Kisfaludy és Országos Történelmi Társulatok is meghívatnak, dr. Sólyom-F. Ferencz alelnök pedig emlékbeszéd tartására felkéretik.

Az 1893 évi június 10-ki közgyűléssel kapcsolatos Salamon Ferencz emlék-ünnepélyen a Kisfaludy-Társaságot képviselő dr. Beöthy Zsolt, a M. Tud. Akadémia és Orsz. Tört. Társulat küldöttei: dr. Márki Sándor, dr. Szádeczky Lajos kolozsvári egyetemi tanárok, Téglás Gáborral, majd özv. Salamon Ferenczné s leánya dr. Bodola Lajos műegyetemi tanárné, a dévai állami főreáliskola, tanítóképző és polgári iskola tantestülete, ifjúsága, valamint az összes hatóságok, testületek és nagyszámú érdeklődő közönség részvételével tartatott meg. A társulat alelnöke, dr. Sólyom Ferencz emlékbeszéde előtt és után a dévai tanítóképezde ifjúsági dalköre működött közre és Szöcs Sándor ref. lelkész, mint az emléktábla kezdeményezője, alkalmi beszédével járult a leleplezéshez. Gyűlés után közebed, melyen dr. Beöthy Zsolt, dr. Szádeczky Lajos, dr. Márki Sándor a küldő társulatok nevében méltánylák Salamon Ferencz emlékezetét s üdvözölték a társulat lelkes ünnepélyét és Déva értelmiségét. Mailand Oszkár lemondása következtében Kun Róbert titkárrá választatott.

1893 július hó 5-én. Gróf Kuun Géza elnök meleg szavakban emlékezett meg dr. Teutsch György Dániel nagyszebeni ág. evangélikus püspök és társulatunk tiszteletbeli tagjának, mint a hazai történetírás nagynevű munkásának elhalálozásáról.

Elnök jelenti, hogy gróf Csáky Albin vall. és közokt. miniszter a társulat munkásságának méltánylásául 500 frt segélyt engedélyezett. Az 500 frt a dévai várromok és várterület megvédelmezése céljából a várhegy megvételeire fordíttatni határoztatik s a vétel elintézésére dr. Sólyom-Fekete Ferencz felkéretik.

A várhelyi amphitheatrum tovább tanulmányozásával Téglás Gábor és Szinte Gábor megbízatnak.

Téglás Gábor megbízatik, hogy az Aldunánál folyamatba levő szabályozási munkálatok felhasználásával helyrajzi tanulmányokat tegyen, az onnan megyénkbe vezető római utakat s a belgrádi múzeumot tanulmányozza.

1893 szeptember 15-én a vajdahunyadi vár lovagtermében gróf Kuun Géza elnök lelkes szavakban üdvözölve a szép számban egybegyűlteket, Hunyadi várának történetéről értekezett. Majd Markup Ferencz vasgyár főmérnök a gyalasi vasbányászat múltjáról értekezett. Kun Róbert egy századunk elején, 1817-ben Nádasdon lefolyt ribillióról értekezett.

1893 október 4. A közelgő millenniumra utalólag gróf Kuun Géza elnök indítványára a megye közgyűlésének figyelmét a megyei monographia megíratására kikérendőnek határozza társulatunk.

Buda Ádám nagybecsű múzeumát s kiválóan megyénket illető madár- és kövület-gyűjteményét megvételre felajánlván, választmány egyfelől anyagi erejének elégtelenségéből, másfelől az elhelyezést biztosító helyiségek hiánya miatt azt a legjobb akarata mellett sem vásárolhatja meg. Felhívja azonban cultusminister ö excellentiája figyelmét e becses gyűjteményre, mely a kolozsvári egyetemnek például nagy hasznára szolgálhatna.

1893 november 4-én gr. Kuun Géza elnök örömmel jelenti, hogy a megye közönsége a monographia megíratásával társulatunkat bízza meg. Választmány Téglás Gábort szerkesztőül felkérvén, tervezet és költségvetés előterjesztésére utasítja.

Téglás Gábor előadja, hogy a választmány megbízatásához képest az Aldunánál összehasonlító tanulmányokat tett és sikerült megállapítani gróf Marsigli Alajos 1690 körüli határjárása alkalmával ott látott, de pontosan meg nem határozott és el nem ért hármas felíratát a Kozla munkateleppel átellenes Gospodin szirten. Egyúttal ismerteti a három felírat szövegét és kimutatván, hogy azok a Tachalia zuhatagon felül 7 kilométerre oly veszélyes örvény felé esnek, a hova csakis halászok tévednek el, de még azok sem képesek a harmadik s az örvény felett 7 m. bevéselt táblát megközelíteni. Ez a körülmény teszi érthetővé, miért nem sikerült annak lemásolása idáig, miért említi gróf Marsigli is oly határozatlanul s miért nem láthatta azt Grisellini sem 1775-ben, mikor gróf Potténg császári biztos kíséretében lecsolnakázott.

A felvételt is csakis Lukács Béla kereskedelemügyi ministerünk áldozatkész segédkezése és Szinte Gábor tanár önfeláldozó vállalkozása tette hozzáférhetővé. Egy gőzhajóval eresztették le a kövekkel erősen megterhelt dereglyét az örvényig. Ott ügyes hajósok kiugrálván, a dereglyét kikötésekkel megrögzítették. Akkor az előre elkészített állványt összeillesztve, a felíratig jutottak s azt letisztítva, a hely egyenlensége miatt 12 gypslapba öntötték. Ezekről itthon Szinte Gábor gypsmásolatot készített. A felvételt Szinte Gábor fénykép másolatában be is mutatja s egyúttal jelenti, hogy Domitiamis Kr. u. 92—93-beli útmunkálatait örökíti meg az idáig ismeretlen Domitianus-tábla Milanováctól (Taliatae) fel a Gospodonig terjedő 45 km. vonalról. A Domitianus-táblán alul 100 méterrel a szerb halásztanya felett a Marsigli által is lemásolt Tiberius-tábla a rómaiak első térfoglalását s a legio IV Scithycia és legio V Macedonicával K. u. 33—34-ben eszközöltetett sziklabevágásokat örökíti meg. Kissé alább Vespasianusnak rosszul olvasható táblája a Kr. u. 75—79 között végzett munkálatokra vonatkozik.

E hármas szikla felíraton alul 9 km. Izlas átellenében a Boljetin víz torkolatnál a második Tiberius táblát ugyancsak Kr. u. 33—34-beli felavató ünnepély alkalmával véshtették be. Ily módon

az Alduna felső zuhatagjainál 4 sziklafelírat látható a szerbiai par-ton. Idejárul ötödikül a Kazan-szoros, Traianus táblája, melyet a szerb kormány Tabula Traiana homlokfelírrattal meg is jelöltetett.

Gróf Kuun Géza a várhelyi Mithra felíratokon eléforduló Cau-tus és Cauto Pati elnevezések jelentőségéről értekezett.

1893 december 13-án gróf Kuun Géza elnöklete alatt tartott gyűlésen Téglás Gábor beterjeszti a megye által 25 ivre szabott monographia lehető tervezetét. E szerint a legrégibb kort a dákok, rómaiak, a népvándorláskor emlékeivel felkaroló első rész után a honfoglalástól a mohácsi vészig számító második és onnan e század elejéig terjedő harmadik fejezettel volna a monographia megírandó. A jelenkor közeleti, mívelődési és közgazdasági viszonyait lehető rövid vázlatban azután foglalnók együvé. A munka a Szilágyi Sán-dor Magyarország története, illetőleg Beöthy Zsolt Irodalomtörté-nete alakjában a megyére jellemző illusztrációkkal volna kiadandó.

Dr. Súlyom-Fekete Ferencz egy Várhelyről megvételre bekül-dött kis bronzszobor fejet mutat be. Megvétetik.

Dáne Károlynak, mint a hátszegi ev. ref. egyház gondno-kának köszönet szavazzatik az odavaló régi ref. templom falaza-tából napfényre került négy soros felírat és bélyeges téglák ide-ajándékozásaért és beküldetéseért.

1894 február 7-én dr. Súlyom-Fekete Ferencz elnöklete alatt Szöllősy Lajos pénztárnok javaslatához képest a társulati tagok lajstroma revideáltatik, az eltávoztottak, kiléptettek töröltettek.

Az EKE abbeli felszólítása: hogy társulatunk a helynevek megállapításában, illetőleg helyreállításában támogassa, adandó esetben készséggel teljesítetik.

Kun Róbert tanár ajánlatára Markup Ferencz v.-hunyadi vasgyári főnökségéd és Pietsch Lajos megyei főszámvevő 1894-től rendes tagokul felvétetnek.

1894 márczius hó 4-én dr. Súlyom-Fekete Ferencz elnöklete alatt Szinte Gábor a krivádiai őrtorony cz. értekezését adja elő rajzok kíséretében. Választmány kérésére a becses felolvasást az Évkönyvnek átengedi. Melich János reáltanár A magyar nyelv idegen elemeiről értekezett.

1894 június 13-án dr. Súlyom-Fekete Ferencz elnöklete alatt László Zsigmond és Szöllősy Lajos a Várhegy és várromok meg-vételére vonatkozó számadásokat helyesnek jelentik s Hajduczy Józsefnek köszönet mellett felmentvény adatik.

Hollaký Arthur alispán azon felhívása, hogy a megye köz-gazdasági viszonyaira vonatkozó történeti adatok vele közöltesse-nek, alkalmilag elég lesz téve.

1894 június 17-ki közgyűlést gróf Kuun Géza elnök távolléte miatt dr. Súlyom-Fekete Ferencz alelnök megnyitván, a hivatalos

jelentések után ugyancsak dr. *Sólyom-Fekete Ferencz* »Regesták a Kendeffy-család legrégibb okmányaiból« cím alatt értekezett a a megyénk történetében jeleskedő s Hunyadi János vitézi tetteiben kitűnt és általa fölemelt család legrégibb multjáról kimutatta: hogy Zsigmond idejében előkelő szerepet játsztak a Kendeffyek. Miklós Hunyadi vezérkarában kitüntette magát. A család délvidékről származott hozzánk. Praedicatuma Plemenicza vagy Tutteosfalwa. Egyik ág Szatmármegyébe kiszármazott s ott lassankint elenyészett. *Téglás Gábor* »A rómaiak aldunai határörvidékének viszonya Dáciához és Sarmizegetusához« cím alatt a Tiberius császár által Kr. u. 33—34-ben felíratilag megörökített s a Legio IV. Scythica és Legio V. Macedonia legénységével a Duna nagy könyökhajlásában a felső zuhatagok (Izlas, Tachtalia) mentén kivágatott s Brzo Palankaig, a Timok folyó torkolatához vezetett hadi útnak és vársorozatnak stratégiai viszonyát fejtette ki a Sarmizegetusából (Várhely) le egyfelől Karánsebes-Bazias, másfelől Orsova felé, valamint a Zsil és Olt mentén használt dák támadási vonalakkal szemben. *Kun Róbert* társulati titkár felolvasása »Déva városának birtokviszonyai és határszervezete a XVII. században«. I. Rákóczi Györgynek 1643-ban kelt oklevele szerint Déván a következő nemesi családoknak volt házuk és birtokuk: Kováts András, Keőmives János, Makai Gergely, Ujvári Benedekné, Váradi Ferencz, Lakatos István, Kassai Farkas Márton, Kenderessy Farkasné, Nagy János, Szabó Miklós, Kenderessy János, Szabó Jánosné, Pattantyus János, Gyöngyösi István, Király Ferenczné, Farnádi Lőrincz, Borsai Péter, Uzoni Boldizsár ref. lelkész, Szentgyörgyi Balázs. A felolvasás kiterjeszkedik a szomszédóságokra és utcákra, melyekből ma is megvannak a magyar- és felszeg-utczák; azonban a piacz- és kovács-utcza ma nem fordul elő. Legtöbb nemesi curia a maig meglevő Magyar-utczában volt.

1894 november 14-én gr. Kuun Géza elnöklete alatt Téglás Gábor előadást tart a Bruz László szőlőjében felmerült Árpádkori temetkezőről. A város főterétől délre kiemelkedő első magaslát szolgálhatott temetkezőül. Ott több ponton gyermek és felnőtt egyének vázait találták. Arczczal mind keletre valának helyezve. Medvefog amulett, vaslándzsa, nyílvégek, durva edények képezték a síradalékot. Egyik váz szájában László érme találtatván, így a legrégibb települési adatot bírjuk a honfoglalás után. A válaszmány Bruz László tagtársunk nemes érdeklődéséért elismerését nyilvánítja.

Szinte Gábor Hunyadmegye pecsétjéről és címeréről előadást tartva, a megye 1490 évszámmal jelzett hivatalos ezüst pecsétjét, melyet az alispánok hivatalukba iktatásánál használnak, bemutatja.

Téglás Gábor ajánlatára Schuber Mályás, Pais Elek, Fogolyán Sándor főreálisk. tanárok és Franca Lajos maros-berettyei birtokos 1895-től számítva r. tagokul vétetnek fel.

Kun Róbert titkár utasíttatik a társulattal csereviszonyba lépett társulatok jegyzékének bemutatására s a megkeresendőök kijelölésére, felszólítandók a társulattól megbízatást nyert egyének jelentéseik megtételére.

Az 1895 június hó 12-én gr. Kuun Géza elnöklete alatt a hátrálékosok ügyében és a számadások megvizsgálására kiküldött bizottság teszi meg jelentését. Elnök felolvassa dr. Szádeczky Lajos egyet. tanártól a Kaukázusból kapott levelét. A múz. igazgatója jelenti, hogy a múzeumnak az áll. elemi iskolából való átköltöztetését a bekövetkezendő szünidőn fogja eszközölni. Téglás Gábor indítványára Dobay Károly kir. tanácsos, ügyvéd r. tagúl felvétetik. Ugyancsak Téglás G. jelenti, hogy Werner Ignác dévai lakos a múzeumnak egy drb. Leopold-féle húszast és egy XVII. századból való Szt. György-tallért adományozott. Gróf Kuun Géza elnök jelenti, hogy neje a múzeumnak aquilaei tárgyakat ajándékoz. Mindezekért köszönet nyilváníttatik.

A vallás és közokt. ministerium a segélyt a f. évre megtagadván, Téglás Gábort ennek újból való kérésével bízott meg.

1895 június 16-ki közgyűlésen gróf Kuun Géza elnök a történeti kutatások és múzeumok jelentőségéről (L. Évkönyv.) tartott megnyitó beszéde Pogány György választm. tag indítványára jegyzőkönyvre vétetett. Elnök az országos történelmi társulat képviselőjét: Dedek Crescens Lajos egyetemi könyvtári tisztet, Torma Zsófia tiszteletbeli tagot és az erdélyi múzeum dr. Fekete Gábor kir. táblai elnököt s a megjelent díszes közönséget melegen üdvözlölvén, Kun Róbert titkári, Szöllősy Lajos pénztári, Téglás Gábor múzeumigazgatói, Kolumbán Sámuel könyvtári jelentése adatik elé. 1894—95-ről áthozatal 4202 frt 82 kr., évközi bevétel 394 frt 71 kr. kiadás 537 frt 87 kr. Pénztári maradvány 4059 frt 66 kr. és pedig alapítványi tőke 3050 frt, vegyes alapok 1009 frt 66 kr. Mailand Oszkár főreálisk. tanár »Mithologiai elemek a román nép költészetben« címmel a hold és nap kultusnak a Hunyadmegye területén gyűjtött román népköltészeti adalékairól értekezett. Téglás Gábor a rómaiak keleti határvonaláról s a két Küküllő mellékén egyfelől a katonai székhely. vagyis Apulum (a mai Gyulafehérvár), másfelől Sarmisegetusa, vagyis a tartományi székhely biztosítására tett védelmi intézkedéseit és hadi útvonalait ismertette. (L. Évkönyv.)

A társulati választmány Schuber Mátyás főreáliskolai tanárral kiegészítettven, következő nap a társulat vendégei és törzskara gróf Kuun Géza elnök marosnémeti kastélyában, a grófi párvendégszeretéből, élvezetes és szellemes pohárköszöntőkkel fűszerezett lakomával fejezte be a tanulságos közgyűlést.

Az 1895 szept. 11-én Súlyom-Fekete Ferencz elnök jelenti, hogy Farkas Árpád algyógyi járásbíró két darab barbár érmet (thasosi tetradrachma utánzat) ajándékoz Algyógyról a múzeumnak.

Az 1895 okt. hó 9-én tartott r. v. gyűlésen Sóllyom-Fekete Ferencz jelenti, hogy Beke Ferencz dévai törv. iktató társulatunk alapító tagjai sorába lépett. Ezzel kapcsolatban a válaszmány azt határozza, hogy társulatunk minden alapító tagjának alapítólevelet küld, melynek szövegezésére Téglás Gábor, technikai részével pedig Szöllősy Lajos bízotnak meg. Öröndetes tudomásul szolgált, hogy társulatunk tagjai 80-al szaporodtak, s Hollaky Arthur alispánnak köszönetet szavaz a tagok gyűjtésében kifejtett fáradozásáért. Szöllősy Lajos indítványára a dévai magy. kir. pénzügyigazgatóságtól a Várhegy adómentessége kérelmeztetik.

Téglás Gábor a »Limes Dacicus« keleti határvonala cz. ismereti azon védműveket s azok helyzetét, rendeltetését, melyek a Hargita alján Rapsonne útja, Ördögútja, Ördögárok néven ismertek s Dácia határait képezék. Ugyanő több érdekes leletet, ezek között egy Orsován talált bélyeges téglát mutat be. Ugyancsak Téglás Gábor ajándékozza az Al-Kenyér mellett a Kenyérvízből kihalászott szép bronzdomborművet.

1895 nov. 28-án gr. Kuun Géza elnökle alatt Szinte Gábor »Két őrtorony a hátszegi völgyben« czím alatt ismerteti a Rekettyefalvánál és a hátszegi állomás feletti őrhegyen látható őrtornyokat. E felolvasásból kifolyólag érdekes eszmecsere keletkezett a két torony korát illetőleg Sóllyom-Fekete Ferencz és Téglás G. között. Felolvasó Évkönyvünknek átengedi értekezését s válaszmány bővebb kutatásra kéri.

Mailand Oszkár »A rumén nép a néppszichologia világitásában« cz. értekezését olvassa fel, melyért elnök köszönetet nyilvánítva, azt Évkönyvünknek elkéri. Téglás Gábor indítványára a millennium alkalmából egy a magyarságnak megyénkben való multját, szereplését tárgyaló Évkönyv kiadatása elhatároztatik.

Téglás G. jelenti, hogy a múzeumot a régi reáliskolai épületből a reáliskola tulajdonát képező Dobay-házba átköltöztette. Sajnálattal tudatja, hogy az ideiglenes elhelyezés nehezen, és nem óhajtsa szerint sikerült, mert a helyiségek a régieknél is szűkebbek. Indítványozza tehát, hogy cultusminiszter úr ő excellentiája egy a dévai iskolákra is oly fontos múzeum végleges elhelyezésére felkéressék. Beke Károly algyógyi főszolgabíró egy római bronz kardot és egy tokos vésőt küldött Bojzun lelőhelylyel. Köszönettel vétetik. A marosilyei szolgabírói hivatal Dumesd községből 19 bronz-törödek megvételét ajánlja. 5 frttal megvétetik. K. Sándor Lajos nyug. megyei főpénztáros a Várhegy sétánya részére 30 frtot adományozott; köszönettel vétetik.

1895 decz. 4-én Sóllyom-Fekete Ferencz elnökle alatt Imhoff Mór alvinczi zárdafőnök kilépése tudomásul vétetik. A tagok teljes névsorának elkészítésére Téglás Gábor, Kun Róbert, Szöllősy

Lajos és Kolumbán Samu kiküldetnek s pénztáros javaslatára b. Jósika Lajos felkéretik az alapítók levélbeli megkeresésére alapítványaik befizetését illetőleg. Dr. Sólyom-Fekete Ferencz indítványát, hogy egyes vidéki tagok és megyei külsitzviselők az ügykezelés megkönnyebbítése céljából a tagdíjak behajtásával, a nyugták átadásával az esetleges régészeti leletek bejelentésével, új tagok gyűjtésével megbízandók, elhatároztatik.

1896 május 25-iki millennáris közgyűlésen gr. Kuun Géza mindenekelőtt üdvözli a Kolozsvári tud. egyetem és a Múzeum-Egylet nevében megjelent dr. Márki Sándor, Hory Béla vendégeinket, az alsófejmegyei történelem régészeti társulat küldöttét s a magy. tud. Akadémia képviselőjét, Téglás Gábort. Majd a millennium méltatására kiterjeszkedő nagyhatású beszédét tartotta meg. Bárá Szentkereszthy György indítványára jegyzőkönyvbe vétetik. (L. Évkönyv.)

Hollaky Arthur alispán indítványára Hunyadi János vaskapui diadala évfordulóján, szept. 5-én a megye által megrendelt emlékoszlop felavatásával kapcsolatosan Hunyadi jeles vezérének: Kendeffy Miklósnak csatahelye: »Vulkán hágó« emlékjellel láttatik el a millennium emlékére, s a társulat gondoskodik emlékbeszédekről.

Dr. Márki Sándor tiszteleti tag »Európa politikai constellatiója a honfoglalás idején« cz. értekezését nagy figyelem és érdeklődés mellett előadja. Elnök a tanuságos értekezésért köszönetet nyilvánít. (L. Évkönyv.)

Dr. Sólyom-Fekete Ferencz »A Ponori- és Torna-család levelesládájából« cz. értekezik megyénk e két nevezetes családjáról.

Téglás Gábor Sarmizegetusa (Várhely) legrégebb kutatóiról értekezik, kimutatva, hogy Mátyás király innen budai palotájába is vihetett feliratokat s valószínűleg általa származott el a bécsi apátság romjaiban talált felirat is. Ugyanő feliratokat küldött Rómába a Vatikánba. Atyja, Hunyadi János várhelyi kövekkel díszíteté hunyadi vára környékét. Ebben Csulay More Fülöp lehetett Mátyásnak segítségére, a ki utóbb, mint egri nagyprépost Velenzében II. Lajos követeként működött. Felirati jegyzetei is így kerülhettek Velenczébe és a Vatikáni könyvtárba Rómába. Pécsi püspökként esett a pécsi egyetem ifjuságával a mohácsi csatában el.

Csulay-More Fülöp mellett Mezerzius kolozsmonostori apátnak köszönhetjük az első feljegyzéseket, a ki 1516 szeptemberében Tustán, Pestényben, Osztron, Kernyesden, Demsuson, Hátszegen, Boldogfalván már sok oly feliratot látott, melyek maig ott vannak. Csakhogy ezek nagyrészt később Bethlen Gábor fejedelem Gyulafehérvárra vitette. Még többet vitetett el 1723-ban gróf Áriosti ezredes, a ki Dévánál 6 hajóra rakatta gyűjteményét. A kierősza-kolt déva vidéki oláh hajósok Szegednél két hajót szándékosan el-

súlyesztettek. A többi Bécsbe került s ott az udvari könyvtárban befalazott felíratok nagyrésztét képezik.

Hivatalos jelentések után Barcsay Béla, Borostyáni Béla, Issekutz Antal, László Ignác, Lázár György, Szinte Gábor, Szöts Sándor választmányi tagok újból megválasztatnak. Új választmányi tagok Rác Pál (kit elnök a gyűlésen ajánlott tagúl), Pietsch Sándor Hátszeg, Benedekty Lajos Guraszáda.

A TÁRSULAT TAGJAINAK, TISZTIKARÁNAK ÉS VÁLASZTMÁNYÁNAK NÉVJEGYZÉKE.

Tiszteletbeli tagok.

Dr. Amlacher Gusztáv, ág. ev. lelkész és történettudós, Romosz, u. p. Szarvas.	Dr. Pauler Gyula, orsz. levéltári igazgató, miniszteri tanácsos, Budapest.
Barabás Miklós, festőművész, Budapest.	Pogány György, nyug. főispán, Déva.
Dr. Benndorf Ottó, egyetemi tanár, Bécs.	Dr. Pulszky Ferencz, nyug. orsz. muzeumi igazgató.
Dr. Finály Henrik, egyetemi tanár, Kolozsvár.	Dr. Szádeczky Lajos, egyetemi tanár, Kolozsvár.
Dr. Fraknoi Vilmos, püspök, Budapest.	Szász Károly, ev. ref. püspök, Budapest.
Dr. Hampel József, egyetemi tanár, Budapest.	Szilágyi Sándor, miniszt. tanácsos, egyetemi könyvtári igazgató, Budapest.
Lönhardt Ferencz, erdélyi püspök, Gyulafehérvár.	Torma Zsófia, archaeol. író, Szászváros.
Dr. Márki Sándor, egyetemi tanár, Kolozsvár.	Dr. Zimmermann Ferencz, városi levéltáros, N.-Szeben.

Elhalálozott tiszteletbeli tagok.

Dr. Hunyadvári Arányi Lajos, egyetemi tanár, 1887 VII. 28. Budapest. Baritiu György, román író, 1893 XII. 27. N.-Szeben. Deák Farkas, miniszt. oszt. tanácsos, 1888 VII. 4. M.-Vásárhely. Dr. Haynald Lajos, kalocsai érsek, 1891 VII. 4. Kalocsa. Dr. Henselmann Imre, egyetemi tanár, 1888. XII. 5. Budapest. Ormos Zsigmond, nyug. főispán, 1894 XI. 16. Temesvár. Rómer Flóris, egyet. tanár, kanonok, 1889 III. 18. N.-Várad. Salamon Ferencz, egyet. tanár, 1892 X. 9. Budapest. Szabó Károly, egyet. tanár, 1890. VIII. 31. Kolozsvár. Gróf Széchen Antal, főudvarmester, 1896 — Bécs. Dr. Teutsch Gy. Dániel, ág. ev. püspök, 1893 VII. 2. Dr. Torma Károly, egyet. tanár, 1897 III. 2. Róma mellett, Anzino.

Alapító tagok.

Az alapító tag neve és lakhelye	Taggá lett	Alapítványi összeg	Alapítványra fizetett		Hány évi kamathátralék?
			tökeben	évi kamatok	
Ő Felsége Első Ferencz József dicső királyunk	1887	100	100	—	—
Dr. Arányi Lajos, † Budapest	1887	50	50	—	—
Alsó Elekné † Déva	1883	50	50	—	—
Bárány Ápor Károly † Marosvásárhely	1884	50	—	1885	11
5 Barcsay Béla, Déva	1880	50	—	1892	4
Barcsay Kálmán, Déva	1880	50	—	1886	10
Özv. Barcsay Lászlóné, † Déva	1883	50	50	—	—
Bágya Farkas	1880	50	—	1895	1
Bágya Károly, † Fehérvíz	1880	50	50	—	—
Átvitel	—	500	300	—	26

Az alapító tag neve és lakhelye	Taggá lett	Alapítványi összeg	Alapítványra fizetett		Hány évi ka- mathátrálék?
			tőké- ben	évi ka- matokat	
Áthozat....	—	500	300	—	26
10 Bágya Zsigmond, Budapest	1880	50	50	—	—
Benedikty Iózsóf, V.-Hunyad	1880	50	—	1882	14
Benedikty Lajos, Guraszáda	1895	50	—	1896	—
Beke Ferencz, Déva	1895	50	50	—	—
Bernád Miklós, Hátszeg	1880	50	50	—	—
15 Br. Bornemisza Tivadar, M.-Ilye	1880	50	—	1896	—
Br. Bornemisza Tivadarné, M.-Ilye	1891	50	50	—	—
Brúz László, Déva	1880	50	—	1896	—
Buda Ádám, Rea	1880	50	—	1896	—
Buda Elek, Alvincz	1880	50	—	1882	14
20 Csongrády Kálmánné	1888	50	50	—	—
Dévai Előlegezési Szövetkezet, Déva	1885	50	50	—	—
Dévai Nemzeti Casino, Déva	1885	50	50	—	—
Emich Gusztáv, Budapest	1883	50	—	1892	4
Földváry Alexandrin, Arany	1884	50	—	1896	—
25 Gergelyfi Tamás, Déva	1880	50	50	—	—
L. Gyárfás Ferencz, Budapest	1880	50	50	—	—
Dr. Haynald Lajos, † Kalocsa	1883	100	100	—	—
Hollaki Imre, Déva	1880	50	—	1896	—
Báró Horváth Ödönné, Alvincz	1883	50	50	—	—
30 Gróf Horváth Tholdi Lajos, Budapest	1880	50	—	1896	—
Gróf Horváth Tholdy-Lajosné, D.-Szt.-Márton	1885	50	—	1896	—
Hunyadmegyei első takarékpénztár, Hátszeg ..	1880	50	50	—	—
Inkey Béla, Boldogfalva	1886	50	—	1896	—
Báró Jósika Géza, † Branyicska	1880	50	50	—	—
35 Báró Jósika János, † Lemberg	1884	50	50	—	—
Id. báró Jósika Lajos, † Kolozsvár	1880	50	50	—	—
Ifj. báró Jósika Lajos, Branyicska	1880	50	50	—	—
Ilj. báró Jósika Lajosné, Branyicska	1886	50	50	—	—
Báró Jósika Leó, † Zsibó	1880	50	50	—	—
40 Báró Jósika Pepi Fáni, Branyicska	1885	50	50	—	—
Báró Jósika Samu, Bécs	1880	50	50	—	—
Kendefty Sámuel, † Kernyesd	1880	50	50	—	—
Kenderessy Ernő, † Déva	1885	50	50	—	—
Kolozsi Antal, † Gyulafehérvár	1884	50	25	1884	6
45 Gróf Kuun Kocsárd, † Algyógy	1880	100	100	—	—
Gróf Kuun Géza, M.-Németi	1880	100	—	1896	—
Gróf Kuun Géziné, M.-Németi	1885	50	50	—	—
Kolozsvári Nemzeti Casino, Kolozsvár	1885	50	50	—	—
Gróf Kornis Berta, Kolozsvár	1888	50	—	1896	—
50 Kun Róbert, Déva	1889	50	50	—	—
Gróf Lázár Jenő, Medgyesfalva	1880	50	—	1882	14
Lázár László, Lapusnyak	1880	50	—	1881	15
Átvitel....	—	2800	1725	—	93

Az alapító tag neve és lakhelye	Taggá lett	Alapítványi összeg	Alapítványára fizetett		Hány évi kamathátralék?
			tőkében	évi kamatok	
Áthozat....	—	2800	1725	—	93
Lázár Pál Oszkár, † Lapusnyak	1880	50	50	—	—
Lengyel Gergely, Déva.....	1880	50	—	1895	—
55 Gróf Lónyay Gábor, Budapest.....	1883	50	—	1885	11
Gróf Lónyay Menyhértne, † Budapest.....	1883	50	50	—	—
Lönhardt Ferencz, Gyulafehérvár	1884	100	100	—	—
Maderspach Viktor, Iszkrony	1880	50	50	—	—
Moldován Demeter, † N.-Szeben.....	1880	50	50	—	—
60 Nemes János, † Kolozsvár	1891	50	50	—	—
Báró Nopcsa Elek, Budapest.....	1880	50	—	1896	—
Báró Orbán Balázs, † Sz.-Udvarhely	1887	50	50	—	—
Petrosény és Livazény községek.....	1886	50	—	1885	11
Pogány Ádám, † Déva	1880	50	50	—	—
65 Pogány György, Déva.....	1880	50	50	—	—
Pogány Károly, Budapest.....	1893	50	50	—	—
Puy Zsigmond, † Puj.....	1880	50	—	1887	9
Báró Radák Adámné, Mikeszása	1885	50	50	—	—
Rudai 12 apostol bányatársaság, Brád.....	1880	50	50	—	—
70 Kénosi Sándor József, Déva	1880	50	—	1896	—
Dr. Solyom-Fekete Ferencz, Déva	1880	50	—	1896	—
Szentiványi Gáborné, † M.-Solymos	1880	50	50	—	—
Szilvássy László, † O.-Brettye	1880	50	—	1882	14
Szereday Aladár, Lesnák	1880	50	—	1894	2
75 Báró Szentkereszt György, Déva	1892	50	—	1896	—
Gróf Teleky Samu, SároMBERKE	1883	50	50	—	—
Téglás Gábor, Déva.....	1885	50	50	—	—
Téglás Gáborné, Déva.....	1897	50	—	1896	—
Torma Zsófia, Szászváros	1880	50	—	1897	—
80 Török Árpád, Ponor	1880	50	—	1893	3
Gróf Teleky Domokosné, † Kolozsvár.....	1893	50	50	—	—
Gróf Wass Ottilia, Kolozsvár.....	1883	50	50	—	—
Velicska Lajos, † Bábolna.....	1880	50	—	1891	5
Báró Wesselényi Istvánné, Kolozsvár.....	1887	50	50	—	—
Összesen....	—	4450	2675	—	148

85 alapító tag jegyzett 89 alapítványt . . . 4450 frt.

50 alapító tag fizetett 53½ alapítványt . . . 2675 »

34 alapító tag tartozik 35½ alapítványt . . . 1775 »

34 alapító tag 148 évi 3 frt alapítványi kamathátralék 444 »

34 alapítványos társulati követelés kamatokkal 2219 »

Déván, 1897. február 12-én.

Szöllősy Lajos, s. k.,
pénztáros.

Rendes tagok.

Az rendes tag neve és lakhelye		Taggá lett	Legutolsó fizetési éve	Hány évvel hátrálékos?
	Apáthy László, Budapest	1880	1896	—
	Dr. Balog Pál, Déva	1880	1896	—
	Balog Gyula, Déva	1887	1896	—
	Balog József, Szászváros	1880	1885	11
5	Barcsay Gábor, Csóra	1883	1896	—
	Barcsay Lajos, N-Barcsa	1880	1882	14
	Bartha Győző, Gyulafehérvár	1880	1882	14
	Bartha Lajos, Piski	1880	1887	9
	Borostyáni Béla, Déva	1887	1896	—
10	Borostyáni Béláné, Déva	1890	1896	—
	Brády Lipót, Brád	1880	1896	—
	Id. Brády Albert, Brád	1892	1896	—
	Ifj. Brády Albert, Brád	1892	1895	1
	Brády Árpád, Brád	1892	1893	3
15	Borbátviz község	1895	1895	1
	Bigner Károly, Brád	1895	1895	1
	Ifj. Brassován Ferencz, Hondol	1895	1895	1
	Buda Károly, Petrosény	1880	1892	4
	Brázovay Elekné, Brázova	1885	1884	12
20	Bíró József, Déva	1888	1896	—
	Csernovitz Mihály, Zám	1895	1895	—
	Dáné Károly, Hátszeg	1880	1882	14
	Demián Basil, Brád	1883	1882	14
	Dósa Dénes, Szászváros	1880	1890	6
25	Dózsa Gergely, Tomesd	1885	1884	12
	Dombora László, Petrosény	1886	1885	11
	Dobay Károly, Déva	1895	1894	2
	Gróf Esterházy Miguel, Deés	1880	1891	5
	Fáy Béla, Dédács	1880	1896	—
30	Ferenczy Gyula, Déva	1892	1896	—
	Franca Lajos, M.-Brette	1894	1896	—
	Fülöp György, N.-Szeben	1895	1894	2
	Friedmann Livius, Alkenyér	1896	1896	—
	Fodor Gyula, Szászváros	1896	1896	—
35	Fogolyán Sándor, Déva	1895	1894	2
	Bárá Györfy Árpád, Brád	1892	1893	3
	Hirsch Adolf, Déva	1880	1886	10
	Hollaky Arthur, Déva	1880	1896	—
	Horváth Simon, Déva	1880	1894	2
40	Herlea Procop, Kudzsir	1884	1885	11
	Herlea Tivadar, Felkenyér	1884	1885	11
	Hajduczy József, Déva	1892	1896	—
Átvitel....		—	—	176

Az rendes tag neve és lakhelye		Taggá lett	Legutolsó fizetési éve	Hány évvel hátrálékos ?
Áthozat.		—	—	176
	Hahn Károly, Alsó-Telek	1895	1896	—
	Hondol község	1895	1896	—
45	Inkó János, Alvácza	1885	1885	11
	Issekutz Antal, Déva	1884	1896	—
	Báró Jósika Samuné, Bécs	1881	1896	—
	Ifj. Imperát György, Brád	1895	1895	1
	Báró Kemény Béla, Szentterzsébet	1886	1896	—
50	Kenderessy Mihály, Déva	1880	1894	2
	Király Pál, Fehértemplom	1880	1879	17
	Kohn Jónás, M.-Illye	1880	1882	14
	Körmendy Gyula, Brád	1880	1894	2
	Gróf Kuun István, Déva	1886	1885	11
55	Klimó Mihály, Déva	1887	1886	10
	Kolumbán Samu, Déva	1887	1895	1
	Kovács Ödön, Budapest	1880	1887	9
	Kovács Ferencz, M.-Vásárhely	1895	1896	—
	Krasznay Olivér, Brád	1892	1891	5
60	Kassian Sándor, Toplicza	1895	1895	1
	László Ignác, Déva	1880	1896	—
	László Zsigmond, Déva	1880	1895	1
	Lázár Árpád, Dobra	1880	1879	17
	Lázár György, Déva	1882	1896	—
65	Lészay János, Puj	1880	1881	15
	Lakatos Demeter, Zám	1895	1895	1
	Lasaly Vilmos	1895	1895	1
	Ifj. Lázár Farkas, Körösbánya	1890	1889	6
	Dr. Lengyel József, Puj	1890	1889	6
70	Löbl Salamon, Dobra	1890	1889	6
	Makray László, Felpertes	1883	1892	5
	Mailand Oszkár, Déva	1884	1887	9
	Dr. Mihó János, Szászváros	1880	1885	11
	Miksa Imre, Hadrév	1880	1893	3
75	Miklós Lajos, Brád	1892	1895	1
	Mikanesd község	1895	1895	1
	Mátyásovszky József, Vulkán	1895	1896	—
	Mező-Livádia	1895	1895	1
	Nagy István, Rákosd	1880	1894	2
85	Naláczy Ákos, Nalácsvád	1882	1881	15
	Nemes Sámuel, Gyulafehérvár	1880	1887	9
	Orbonás József, Szászváros	1890	1889	7
	Pap József, N.-Pestény	1881	1882	14
	Ponory Sándor, Brassó	1880	1893	3
85	Piskii tisztviselői olvasókör	1882	1896	—
	Pais Elek, Déva	1895	1894	2
Átvitel.		—	—	408

A rendes tag neve és lakhelye		Taggá lett	Legutolsó fizetési éve	Hány évvel hátralekés?
Áthozat....		—	—	408
	Pánkl Vilmos, Brád.....	1892	1891	5
	Pietsch Sándor, Hátszeg	1895	1895	1
	Pap Adolf, M.-Solymos.....	1890	1889	7
90	Pápiu János, N.-Szeben	1890	1889	7
	Dr. Reichenberger Zsigmond, Déva.....	1880	1896	—
	Réthi Lajos, Déva	1880	1896	—
	Rimbás Sándor, N.-Pestény.....	1895	1896	—
	Rácz Pál, Déva.....	1896	1896	—
95	Radnóti Dezső, Kolozsvár	1887	1886	9
	Schiesei Károly, Körösbánya	1880	1888	8
	Schindelka Ernő, N.-Ág	1880	1896	—
	Szabó József, Budapest.....	1880	1889	7
	Szacs vay Sándor, Hidalmás.....	1880	1896	—
100	Szegedy Miklós, Körösbánya.....	1883	1882	14
	Szentirmay Alajos, Déva.....	1883	1883	13
	Szinte Gábor, Déva.....	1884	1896	—
	Szőcs Sándor, Déva	1880	1896	—
	Szászvárosi takarékpénztár.....	1880	1895	1
105	Szöllősy Lajos, Déva.....	1888	1896	—
	Schuber Mátyás, Déva	1895	1894	2
	Schwenhammer István, Lupény	1895	1895	1
	Schusnek Albert, Brád	1892	1891	5
	Szabó Antal, Toplicza.....	1895	1895	1
110	Szabó Lajos, Brád	1895	1895	1
	Szida Dénes, Ribicze.....	1895	1896	—
	Dr. Szász Iván, V.-Hunyad	1890	1889	7
	Tallacsek Ferencz, Budapest	1881	1889	7
	Gróf Teleky Györgyné, Naláczvád.....	1881	1896	—
115	Gróf Teleky Gusztávné, Kolozsvár	1880	1896	—
	Gróf Teleky Károly, Kolozsvár.....	1880	1896	—
	Téglás István, Torda.....	1885	1896	—
	Gróf Thoroczkay Miklós, Kernyesd.....	1886	1896	—
	Tolnay János, Déva.....	1887	1894	2
120	Tornya Ödön, Felpestes.....	1895	1895	1
	Thoroczkay Venczel, Guraszáda	1895	1896	—
	Várady Bertalan, Bácsi.....	1880	1896	—
	Venter Gerő, Arad	1885	1887	9
	Vané Ferencz, Boicza.....	1892	1895	1
125	Báró Zeyk József, Gombás	1883	1883	13
	Zomor Antal, Körösbánya.....	1880	1885	8
	Ifj. Zudor Elek, Benczencz.....	1884	1885	11
	Zám község.....	1895	1895	1
Összesen....		—	—	538

128 rendes évdijas tagnál 543 évi tagsági részlet 1620 frt.

Vagyonmérleg 1897. február 10-én

Befizetett alapítványi tőkében	2675'—	frt.
Választmány csatolása az alapítványi tőkéhez	525'—	» 3200'—
Készpénz a forgó tőkében	1217'79	» 1217'79 »

Összesen készpénz — 4417'79

Alapítványi kölcsönkövetelés	1775'—	frt.
Alapítványi kölcsönkamatok 1897. jan. 1-ig	444'—	»
Rendes tagsági díj-hátralék 1897. jan. 10-ig	1620'—	»

Összes hátralék követelésben — 3839'—

Társulati vagyon összesen 1897. febr. 10-én 8256'79

Déván, 1897. február 10-én.

Szöllősy Lajos, s. k.,
pénztáros.

Tiszttakar:

Elnök: gróf dr. Kuun Géza, a m. t. Akadémia tiszt. tagja, főrendi tag, az ethnographiai társulat elnöke, a finn tud. társaság, a magyar Földrajzi Társulat tiszt. tagja stb. *Alelnök:* dr. Solyom-Fekete Ferencz, kir. törvénysz. elnök. *Titkár:* Kun Róbert főreálisk. tanár; 1896. deczembertől Téglás Gábor, cz. főigazgató, áll. főreálisk. igazgató, a m. tud. Akadémia I. tagja. *Segéd-titkár:* Fogolyán Sándor, internatusi első felügyelő tanár. *Ügyész:* Lázár György, Hunyadmegyei tiszt. főügyész. *Pénztáros:* Szöllősy Lajos, nyug. áll. tkép. tanár. *Muzeumi igazgató:* Téglás Gábor.

Választmányi tagok: Barcsay Béla, m. kir. áll. anyakönyvv. felügyelő, Déva. Barcsay Kálmán, orsz. képvis. Kis-Barcsa. Bernáth Miklós, kir. közjegyző, Hátszeg. Bíró József, főisp. titkár, Déva. Borostyáni Béláné, áll. polg. leányiskolai igazgató, Borostyáni Béla, főreálisk. tanár, Déva. Buda Ádám, birt. és természetbúvár, Rea. Buda Károly, főszolgabíró, Petrosény. Id. Buda Imre, árvászéki tisztviselő, Fogolyán Sándor, főreálisk. tan., Issekutz Antal, polgármester, Hollaky Arthur, Hunyadmegyei alispánja, mind Déva. Báró Jósika Lajos, nagybirtokos, Branyicska. Klímó Mihály, főreálisk. tanár, Kun Róbert, főreálisk. tanár, László Ignác, takarékpénzt. igazgató, László Zsigmond, nyug. áll. tkép. tanár, Lázár György, tiszt. főügyész, mind Déva. Makray László, nagybirtokos, Felpeszt. Pogány György, Hunyadmegyei nyug. főispánja, Déva. Pogány Károly, orsz. képvis., Hátszeg-Poklisa. Réthy Lajos, kir. tanácsos, tanfelügyelő, dr. Reichenberger Zsigmond, megyei kórházi igazgató, Rácz Pál, zárdafőnök, Kénosi Sándor József, kir. közjegyző, mind Déva. Pietsch Sándor, főszolgabíró, Hátszeg. Báró Szentkereszt György, Hunyadmegyei főispánja, Déva. Szinte Gábor, főreálisk. tanár, Szöcs Sándor, ev. ref. lelkész, Schuber Mátyás, főreálisk. tanár, Tolnay János, kir. törv. bír., mind Déva. Torma Zsófia, régészeti író, Szászváros.

A társulattal csereviszonyban állnak:

M. Tud. Akadémia, Budapest. Erdélyi Múzeum, Kolozsvár. E. K. E., Kolozsvár. Verein für Landeskunde, Nagy-Szeben. Naturwissenschaftlicher Verein, Graz. Glasnik, a bosznia-hercegovinai múzeum közlönye, Serajevo. Délmagyarországi történelmi régészeti társulat, Temesvár. Alsófehérmegyei történelmi régészeti társulat, Gyulafehérvár. A lengyel Tudom. Akadémia, Krakkó.